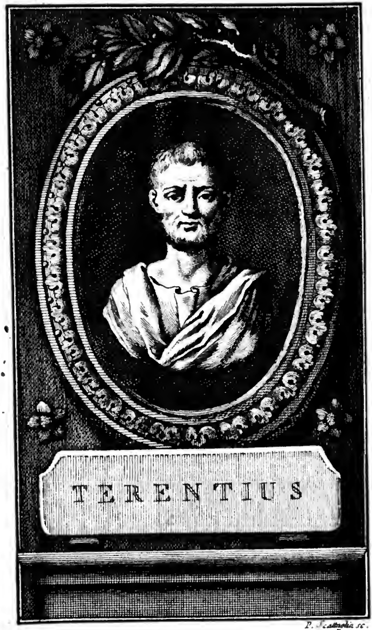

P. Scattaglia sc.

P. TERENTII AFRI COMŒDIÆ SEX

AD FIDEM

ARN. HENR. WESTERHOVII

Ex præstantissima Hagæ Comitum

EDITIONE

Accuratissime recensitæ et Notis Selectioribus illustratæ.

TOMUS I.

VENETIIS MDCCXC

Apud Thomam Bettinelli.

Cum Facultate ac Privilegio.

EDITORES
AD LECTOREM.

P*Lauto nuper ex prelis nostris in lucem edito, prodit Terentius. In ejus autem Comœdiis excudendis Editionem præstantissimam Hagæ-Comitum secuti sumus, quam multiplici Commentariorum copia illustrandam curavit Vir Clarissimus Arn. Henr. Westerhovius. Ex hoc veluti ditissimo thesauro Notas excerpsimus, nonnullis aliis appositis, quæ si non omnibus, aliquibus certe necessariæ sunt, ut emolliatur si quid duriusculum, tollatur si quid difficilius occurrit, quo familiariter postea cum Terentio consuescere possint: in quibus, quia Lectorem paucis volumus, quin tamen in extremorum alterum incurramus,* brevis esse laboro, obscurus fio, (*Horat. de ar. Poet.*) *talem delectum habuimus, qualem & Operis evulgandi, & instituti nostri ratio postulare videbatur; quem propterea optimis judicibus probari facile nobis polli-*

cemur. Præmisimus Autoris Vitam a Svetonio Tranquillo, vel, ut aliis placet, ab Ælio Donato concinnatam. Tum Veterum Scriptorum de Terentio judicia subjecimus, nec non loca Menandri, quæ Terentius Latine est imitatus, ac demum Danielis Heinsii Dissertationem, ne quid deesset, quod Eruditi a nobis exposcerent. Si quis vero optet vel hanc nostram Editionem cum aliis conferre; vel saltem cognoscere qui fuerint, qui in Terentio excudendo pluris elaboraverint, habeat ille Catalogum Editionum Terentii a Doctore Eduardo Arvood confectum, quem, ut alias fecimus, in calce dabimus.

Nostræ huic voluntati & studio quæ commendatio accedere debet, illam præcipue exspectamus ex ipsius operis pretio, quod nunc ratione, & consilio vulgamus. Siquidem Pub. Terentii Afri Comœdias exhibentes, intelligimus nos de iis omnibus bene mereri, qui & Latinæ consuetudinis studiosi sunt, & in optimis Auctoribus cum bene scribendi, tum recte vivendi non præcepta, sed exempla requirunt; a quibus propterea si parem gratiam postulemus, optimo jure nos facere & ipsi fatebuntur. Posteritatis judicia præoccupavit Tullius optimus ille scribendi magister, cum epist. 3, lib. 7, ad Atticum, Terentium se esse secutum propter elegantiam sermonis *professus est, eoque propterea*

uti tanquam optimo exemplari ad imitandum, ad exprimendum proposito: præoccupavit Afranius, ille qui omnibus Comicis palmam præripuisse dictus est, dum in Compitalibus asseruit: Terentio similem non dices quempiam: *præoccupavit Horatius lib. 2, Epist. 1, cui* vincere Terentius arte *dicitur; quorum testimonio nemo certe, qui Latine sapere velit existimari, non subscribet. Ipsarum vero Comœdiarum quæ sit dignitas atque virtus, non nostrum est statuere; hoc aliorum judicium esto: minime tamen asserere timebimus eas ejusmodi esse, quas per tot sæcula veluti Canona haberent, qui Comœdias scripsere; & quarum laudem extenuare non potest aut Cæcilius, aut Afranius, sint illi licet vel maxime Romanis commendati, cum celebratæ illorum Comœdiæ perierint; quarum desiderio ne torqueamur, facit Terentius, quem alterum Patrem Romanæ litteraturæ nos vere dicere possumus: illius quippe scripta prima sunt, quæ ad nostra usque tempora pervenerint, litteris quas modo habemus utilissima. Movet nos quidem & Quintiliani auctoritas lib.* 10 *Instit. Orat. cap.* 1, & *lib.* 12, *cap.* 10, *cui non tantus est Terentius, ut non affirmet:* Romanos in Comœdia maxime claudicare: in Comœdiis cum Græcis non contendere; *movent ipsi Romani, quibus Terentius* dimidiatus Menander *dicebatur: hæc tamen pondus amittunt,*

quoties animadvertas non judicium hic institui, sed comparationem vel artis cum arte, vel hominis cum homine, vel gentis cum gente; si hominum indolem & ingenium attendas; si Horatianum illud reputes od. 24, lib. 3:

> Virtutem incolumem odimus,
> Sublatam ex oculis quærimus invidi;

denique non ii sumus, qui dum Terentium commendamus, omnibus etiam præferri velimus: si merita donamus corona, non eandem aliis præripimus; nec aliena ex laude decerpimus, quam ipsi tribuimus.

Quod vero præcipue spectamus Comœdias hasce evulgantes, illud est: per eas consultum iri hominum utilitati vel maxime, cum in ipsis habeant rectam bene vivendi normam, & ad virtutem præcursionem quandam, quasique informationem. Non enim id præcipue spectant Comœdiæ, ut risum moveant; (Hor. lib. 1, sat. 10.)

> .... non satis est risu diducere rictum
> Auditoris: & est quædam tamen hic quoque
> virtus;

Sed ut delectent, & admoneant, instruantque, ea subjiciendo oculis, & ad aures admovendo, quæ in vita humana usuvenire solent, & variis in locis, temporibus variis, apud varios homines pro qualibet ætate obtinere, ut hac ratione ediscat Audi-

tor, quid tenendum, quid fugiendum, & melior factus ex Theatro discedat. Judicat hoc ipse Terentius Eunuch. Act. V, sc. 4:

> Id vero est, quod ego mihi puto palmarium
> Me reperisse, quomodo adolescentulus
> Meretricum ingenia & mores posset noscere,
> Mature ut cum cognorit, perpetuo oderit, &c.
> Nosse omnia hæc, salus est adolescentulis.

Atque in hoc quidem non modo Historiæ, Morali Philosophiæ, reliquis Poeseos generibus, sed & ipsi Tragœdiæ præstat Comœdia; cum illa in iis versetur, quæ raro contingunt, eos potissimum spectet, qui nimis eminent, & alterius conditionis videntur, adeoque in iis occupetur, quæ veluti procul posita, quasique aliena spectamus: hæc vero ea pertractet, quæ sæpe contingunt, nosque e proximo tangunt, quæ propterea attentius inspicimus, audimus, legimus: præstat quippe insignem & illustrem morum uniuscujusque hominis picturam ante oculos habere; præstat imitationem vitæ, speculum consuetudinis, imaginem veritatis sæpius consulere, ut quid opus factu sit, tuto admoneamur nullo suscepto labore, sine molestia, cum voluptate. Hinc Bacono teste de Aug. Scient. lib. 2, c. 13: curæ fuit apud Antiquos, ut animos hominum ad virtutem institueret; *& viris prudentibus, & magnis Philosophis, ut ex eodem habemus,* veluti ani-

morum plectrum quoddam censebatur. *Hinc Quintilianus lib.* 1, *c.* 5 *Instit. Orat. tantopere Comœdiarum lectionem commendat*, *quod* per omnes & personas & affectus eant; *&* *lib.* 10, *c.* 1, quod omnem vitæ imaginem exprimant, omnibus rebus, personis, affectibus accommodatæ. *Hæc, quæ a nobis vere dici, ac pluribus illustrari, & comprobari posse ii omnes intelligunt, qui de rebus judicare valent, spem certam faciunt, & consilium nostrum probari, quod hasce Comœdias vulgamus; &, si quid contulimus ad faciliorem earum intelligentiam, in bonam partem acceptum iri. Superi faxint, ut quo studio, qua voluntate Plauti Comœdias evulgavimus, & illas Terentii evulgare possimus.*

P. TERENTII

VITA

Auctore SVETONIO TRANQUILLO, aut, ut aliis videtur, ÆLIO DONATO.

P. A. TERENTIUS Afer, Carthagine natus, servivit Romæ Terentio Lucano Senatori, a quo ob ingenium & formam non institutus modo liberaliter, sed & mature manumissus. Quidam captum esse existimant; quod fieri nullo modo potuisse Fenestella docet; cum in fine secundi belli Punici, & ante initium tertii natus sit & mortuus: nec si a Numidis, aut Getulis captus sit, ad ducem Romanum pervenire potuisset, nullo commercio inter Italicos, & Afros, nisi post deletam Carthaginem, cœpto. Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maxime cum Scipione Africano, &

cum Lælio: quibus etiam corporis gratia conciliatus existimatur, quod ipsum Fenestella arguit, contendens utroque majorem natu fuisse: quamvis Cornelius Nepos æqualeis omneis fuisse tradat, & Porcius suspicionem de consuetudine per hæc faciat:

Dum lasciviam nobilium, & fucosas laudes petit,
Dum Africani voci divinæ inhiat avidis auribus,
Dum ad Furium se cœnitare, & Lælium pulcrum putat,
Dum se amari ab hisce credit, crebro in Albanum rapi
Ob florem ætatis suæ, ad summam inopiam redactus est.
Itaque e conspectu omnium abiit in Græciam, terram ultimam.
Mortuus est Stymphalo Arcadiæ oppido. nil Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nil Furius,
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillime.
Eorum ille opera ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset, quo referret obitum domini servulus.

Scripsit comœdias sex: ex quibus primam Andriam cum Ædilibus daret, jussus ante Cæcilio recitare, ad cœnantem cum venisset, dictus est initium quidem fabulæ, quod erat contemtiore vestitu, subsellio juxta lectulum residens legisse: post paucos vero versus, invitatus ut accumberet, cœnasse una; deinde cætera percurrisse, non sine magna Cæcilii admiratione. Et hanc autem, & quinque reliquas æqualiter populo probavit. Quamvis Volcatius de enumeratione omnium ita scribit:

Sumetur Hecyra sexta ex iis fabula.

Eunuchus quidem bis acta est, meruitque pretium quantum nulla antea cujusquam comœdia, id est octo millia nummûm. Propterea summa quoque titulo adscribitur. Nam Adelphorum principium Varro etiam præfert principio Menandri. Non obscura fama est, adjutum Terentium in scriptis a Lælio & Scipione, quibuscum familiariter vixit. Eandem ipse auxit. Nunquam enim, nisi leviter, se tutari conatur: ut in prologo Adelphorum:

Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Hunc adjutare, assidueque una scribere,
Quod illi maledictum vehemens existimant,

Eam laudem hic ducit maximam; cum illis placet,
Qui vobis universis & populo placent;
Quorum opera in bello, in otio, in negotio
Suo quisque tempore usu' est sine superbia.

Videtur autem se levius defendisse, quia sciebat, Lælio & Scipioni non ingratam esse hanc opinionem: quæ tamen magis, & usque ad posteriora tempora valuit. Q. Memmius in oratione pro se ait: P. Africanus, qui a Terentio personam mutuatus, quæ domi luserat ipse, nomine illius in scenam detulit. Nepos auctore certo comperisse se ait, C. Lælium quondam in Puteolano Kalendis Martiis admonitum ab uxore, temporius ut discumberet, petiisse ab ea, ne interpellaretur: serius tandem ingressum triclinium, dixisse, non sæpe in scribendo magis successisse sibi: deinde rogatum, ut scripta illa proferret, pronunciasse versus qui sunt in Heautontimorumeno:

Sati' pol proterve me Syri promissa huc induxerunt.

Santra Terentium existimat, si modo in scribendo adjutoribus indiguerit, non tam Scipione & Lælio uti potuisse, qui tunc adole-

scentuli fuere, quam Sulpicio Gallo; homine docto, & qui consularibus ludis initium fecerit fabularum dandarum: vel Q. Fabio Labeone, & M. Popillio, consulari utroque ac poeta. ideo ipsum non juvenes designasse, qui se adjuvisse dicerentur, sed viros, quorum operam & in bello, & in otio, & in negotio populus sit expertus. Post editas comœdias nondum quintum atque trigesimum egressus annum, caussa evitandæ opinionis, quia videbatur aliena pro suis edere, seu percipiendi Græcorum instituta, moresque, quos perinde exprimeret in scriptis, egressus urbe est, neque amplius rediit. De morte ejus Volcatius tradit:

Sed ut Afer sex populo edidit comœdias,
Iter hinc in Asiam fecit; navim cum semel
Conscendit, visus nunquam est: sic vita vacat.

Q. Consetius redeuntem e Græcia periisse in mari dicit, cum centum & octo fabulis conversis a Menandro. Cæteri mortuum esse in Arcadiæ Stymphalo, sive Leucadia tradunt, Cn. Cornelio Dolabella, M. Fulvio Nobiliore consulibus, morbo implicitum, acri dolore ac tædio amissarum fabularum, quas in navi præmiserat, ac simul fabularum, quas novas fece-

rat. Fuisse dicitur mediocri statura, gracili corpore, colore fusco. Reliquit filiam, quæ Equiti Romano nupsit; item hortulos xx jugerum, via Appia, ad Martis villam. quo magis miror Portium scribere:

——— Nil Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nil Furius,
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillime.
Eorum ille opera ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset, quo referret obitum domini servulus.

Hunc Afranius quidem omnibus Comicis præfert, scribens in Compitalibus:

Terentio non similem dices quempiam.

Volcatius autem non solum Nævio, & Plauto, & Cæcilio, sed Licinio quoque postponit. Cicero in Limone hactenus laudat:

Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latina voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers,
Quidquid come loquens, ac omnia dulcia dicens.

Item C. Cæsar.

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander

Poneris, & merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte jaceres!
Unum hoc maceror & doleo tibi deesse Terenti.

Hæc Svetonius Tranquillus. nam duos Terentios Poetas fuisse scribit Mettius: quorum alter Fregellanus fuerit Terentius Libo: alter Libertinus Terentius, Afer patria, de quo nunc loquimur. Scipionis fabulas edidisse Terentium, Valgius in Actæone ait:

Hæ quæ vocantur fabulæ, cujus sunt?
Non has, qui jura populis recensens dabat
Summo honore affectus, fecit fabulas?

Duæ ab Apollodoro translatæ esse dicuntur Comico; Phormio, & Hecyra: quatuor reliquæ a Menandro: ex quibus magno successu & pretio stetit Eunuchus: Hecyra sæpe exclusa, vix acta est.

VETERUM SCRIPTORUM
DE TERENTIO
JUDICIA.

ORATORUM.

Cicero lib. 7, Epist. 3, ad Atticum.

SEcutus sum, non dico Cæcilium, (malus enim auctor Latinitatis est) sed *Terentium*; cujus Fabellæ propter elegantiam sermonis putabantur a Lælio scribi.

Idem in Lælio ex persona Lælii.

Verum est quod in Andria familiaris meus *Terentius* dixit. *Et mox*: In obsequio, quoniam *Terentiano* verbo lubenter utimur, comitas adsit.

Tuscul. quæst. lib. 3.

Multa *Terentius* e Philosophia sumpsit.

Lib. 1 *de Finibus.*

An Synephebos ego potius Cæcilii, aut Andriam *Terentii*, quam utramque Menandri legam?

Lib. de optimo gen. Oratorum.

In re, quod optimum est, quæritur: in homine dicitur, quod est. Ita licet dicere & Ennium summum Epicum Poetam, si cui ita videtur, & Pacuvium Tragicum, & Cæcilium fortasse Comicum. Oratorem genere non divido: perfectum enim quæro. Unum est autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere differunt, ut ab Attio *Terentius*, sed in eodem non sunt pares.

M. Terentius Varro apud Nonium.

In argumento Cæcilius poscit palmam, in ethesi *Terentius*, in sermonibus Plautus.

Plinius Junior lib. 1, *Epist.* 16.

Legit mihi nuper Pompejus Saturnius epistolas, quas uxoris esse dicebat. Plautum, vel *Terentium* metro solutum legi credidi.

Quintilian. lib. 10 *Inst. Orat. cap.* 21.

In Comœdia (Latini) maxime claudicamus: licet Varro Musas, Ælii Stilonis sententia, Plautino

dicat sermone locuturas fuisse, si latine loqui vellent. Licet Cæcilium veteres laudibus ferant, licet *Terentii* scripta ad Scipionem Africanum referantur.

HISTORICORUM,

ET GRAMMATICORUM.

T. Livius lib. 30 *ab U. C.*

SEcutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito *P. Terentius* Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit.

Velleius Paterc. histor. lib. 1.

Nam nisi aspera ac rudia repetas, & inventi laudanda nomine, in Attio, circaque eum Rom. Tragœdia est: dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, *Terentiumque*, & Afranium sub pari ætate nituerunt.

Corn. Nepos apud Donatum.

Æquales *Terentii* Scipio & Lælius. Et: Auctore certo comperi, C. Lælium quondam in Puteolano Kal. Martiis admonitum ab uxore, temporius ut discumberet, petiisse ab ea, ne interpellaretur: serius tandem egressum triclinio dixisse, non sæpe in scri-

scribendo magis successisse sibi: deinde rogatum, ut scripta illa proferret, pronunciasse versus qui sunt in Heautontimorumeno:

Sati' pol proterve me Syri promissa huc induxerunt.

Fenestella ibid.

In fine secundi belli Punici natum *Terentium*, & ante tertii initium mortuum. *Et Donatus*: Cum Scipione Africano, & C. Lælio familiariter vixisse *Terentium* negat Fenestella, contendens utroque majorem natu fuisse. Santra quoque *Terentium* existimat, si modo in scribendo auditoribus indiguerit, non tam Scipione & Lælio uti potuisse, qui tunc adolescentuli fuere, quam Sulpitio Gallo, homine docto, & qui consularibus ludis initium fecerit fabularum dandarum; vel Q. Fabio Labeone, & M. Pompilio, consulari utroque ac poeta. Ideo ipsum non juvenes designasse, (*In prologo Adelphorum*) sed viros, qui se adjuvasse dicerentur; quorum operam & in bello, & in otio, & negotio populus sit expertus.

Euseb. Chron. interprete D. Hieronymo.

Ptolomæi VI, idest Philometoris, regno decessit P. Terentius: quo tempore Aristarchus Homericorum ille versuum censor floruit.

Agell. lib. 7, *cap.* 14.

Vera & propriâ hujusmodi formarum exempla in lingua Latina M. Varro esse dicit, ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis *Terentium*.

Idem lib. 17, *cap.* 21.

Neque magno intervallo postea Ennius, & juxta Cæcilius & *Terentius*, ac subinde Pacuvius, & Pacuvio jam sene Attius, clariorque tunc in poematis eorum obtrectandis Lucilius fuit.

Servius Honoratus in 1 *Æneidos*.

Sciendum est *Terentium*, propter solam proprietatem, omnibus Comicis esse præpositum.

POETARUM.

Afranius in Compitalibus.

Terentio similem non dices quempiam.

Portius Poeta.

Ipsus sublatis rebus ad summam inopiam redactus est. Itaque e conspectu omnium abiit in Græciam, terram ultimam.

Mortuus est in Stymphalo Arcadiæ oppido. nil Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nil Furius,
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillime.
Eorum ille opera ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset, quo referret obitum domini servulus.

Cicero in Limone.

Tu quoque, qui solus lecto sermone, *Terenti*,
Conversum expressumque Latina voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers:
Quicquid come loquens, ac omnia dulcia dicens.

C. Cæsar.

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte jaceres!
Unum hoc maceror & doleo tibi deesse, *Terenti*!

Ausonius in Protreptico ad Ausonium nepotem.
De studio puerili.

Tu quoque, qui Latium lecto sermone, *Terenti*
Comis, & astricto percurris pulpita socco,
Ad nova vix memorem diverbia coge senectam.

Et Epistola ad Ursulum.

Protulit in scenam quot dramata fabellarum,
Arcadiæ medio qui jacet in gremio.

Ovidius in Ibin.

Comicus ut periit, liquidis dum nabat in undis.

Quod Domitius de *Terentio* accepit, vel Menandro. Bapt. Egnatius de Eupoli, de quo Suidas, & Aristophanis Scholiastes. Turnebus de Menandro lib. IX Advers. c. XIX. Volcatius, & L. Consentius apud Donatum, redeuntem e Græcia periisse in mari *Terentium* dicunt, cum CVIII Fabulis conversis e Menandro.

Horatius lib. 2, Epist. 1.

Ambigitur quoties, uter utro sit prior, aufert
Pacuvius docti famam senis, Attius alti:
Dicitur Afrani toga convenisse Menandro;
Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi;
Vincere Cæcilius gravitate, *Terentius* arte.
Hos ediscit, & hos arcto stipata theatro
Spectat Roma potens, habet hos numeratque poetas.

Quo loco Acron sic ait:

Vincere Cæcilius gravitate) Cæcilius libros vi-

cit antiquiores, alta verba & sonora in suo carmine ponere solitus: *Terentius arte*, idest proprietate verborum & artis Grammaticæ. Unde principatum inter omnes Comicos habere dicitur.

Volcatius Sedigitus apud Agell. lib. xv, c. xxiv.

Cæcilio palmam statuo de Comico:
Plautus secundus facile exsuperat cæteros:
Dein Nævius, qui servet pretium, tertiu 'st:
At si quid quarto detur, dabitur id Licinio.
Post insequi Licinium facio Atilium:
In sexto sequitur hoc loco *Terentius*.

LOCI MENANDRI,

Quos Terentius Latine est imitatus, collectore

ANDR. SCHOTTO.

Andria Act. I, Scena I.

FEci e servo ut esses libertus mihi. *Versus Menandri legitur etiam in Elenchis:*

Ἐγώ σε δοῦλον ὄντ' ἔθηκ' ἐλεύθερον.

Act. I, Scena II.

Nihil me fallis. *Menander apud Donatum:*

Νῦν δὲ εἰδὼς λέληθάς με σύ.

Act. II, Scena II.

Olera & pisciculos. *Menandri verba e Perinthia huc pertinentia, quæ ab Athenæo lib.* VII *Dipnosophist. referuntur.*

Τὸ παιδίον δ' εἰσῆλθεν ἑψητὰς φέρον.

Intrat puer minutos pisciculos ferens.

Act. III, Scena III.

Amantium iræ. *Explic. Victor. Var. lect.* IV *l. c.* XIV.

Ὀργὴ φιλούντων ὀλίγον ἰσχύει χρόνον.

Amantium iræ exiguo durant tempore.

Act. V, Scena IV.

Sycophantas. *Menander* Γεωργῷ.

Καὶ συκοφάντης εὐθὺς, ὁ τὸ τριβώνιον

Ἔχων καλεῖται, κἂν ἀδικούμενος τύχῃ.

Cui vestis squalida, sycophanta dicitur

Statim, quamvis patiatur ipse injuriam.

EUNUCHO Act. I, Scena I.

Sed ipsa egreditur. *Menander in prologo fabulæ* Thaïs *inscriptæ elegantissimis versibus ejus* ἦθος *expressit, quos*

Plutarchus in commentario de audiendis Poetis refert hoc modo:

Ἐμοὶ μοῦ ἐν ἄνδρε τοιαύτην θεά,
Θρασεῖαν, ὡραίαν δέ, καὶ πιθανὴν ἅμα,
Ἀδικοῦσαν, ἀποκλείουσαν, αἰτοῦσαν πυκνά,
Μηδενὸς ἐρῶσαν, προσποιουμένην δ' ἀεί.

Act. II, Scena II.

Is quæstus. *Menander*, πράττει δ' ὁ κόλαξ ἄριστα πάντων.

Cum adulatore agitur nunc omnium optime.
Nec sursum. *Menandro est* στρέφεσθαι ἄνω κάτω.
Sic enim:

Ὤμην ἐγὼ τοὺς πλουσίους, ὦ Φανία,
Οἷς μὴ τὸ δανείζεσθαι πρόσεστιν, οὐ στένειν
Τὰς νύκτας, οὐδὲ στρεφομένους ἄνω κάτω,
Οἴμοι λέγειν.

Versus hi ita recte leguntur in Plutarchi libellis non modo impressis, verum etiam MS. duobus περὶ εὐθυμίας. *Nam apud Stobæum cap.* XCV *mendose legitur*, στρεφομένους ἀν νύκτα.

Act. IV, Scena VI.

Sed tu quod cavere possis. *Translata a Menandro sententia, cujus hi citantur a Stobæo senarii*:

Εὐήθειά μοι φαίνεται δηλουμένη,
Τὸ νοῦν μοῦ ὅσα δεῖ, μὴ φυλάττεσθαι δ' ἃ δεῖ.

Act. V, Scena IX.

Quod vis donum præmium. *Menander*:
Εὖξαι τί βούλῃ, πάντα σοι γενήσεται.
Elige quod optes, optata feres omnia.

HEAUTONTIMOR. *Prologo.*

Hodie sum acturus. *Menander quoque* Ἑαυτὸν τιμωρούμενον *scripsit, teste Stobæo*, λόγῳ λθ. *Cicero Tusc.* 3. Quid ille Terentianus se puniens? *idest*, ἑαυτὸν τιμωρούμενος. *Quod autem pœnæ genus sit* τιμωρία *explicat Agell. lib.* VI *Noct. Attic. cap.* XIV.

Act. I, Scena II.

Periculum ex aliis. *Huc pertinet illud Menandri*:
Βλέπων πεπαίδευμ' εἰς τὰ τῶν ἄλλων κακά.
Mala intuens aliorum, doctus ego fui.

Act. III, Scena I.

Aliena melius ut videat: *In hac sentent. Menand.*
Οὐδεὶς ἐφ' αὑτοῦ τὰ κακὰ συνορᾷ, Πάμφιλε,
Σαφῶς, ἑτέρου δ' ἀσχημονοῦντος ὄψεται.
Aperte sua mala nemo videt, o Pamphile,
Sed alterius peccata conspicabitur.

Act. IV, Scena I.

Nil tam difficile, quin quærendo. *Menander apud Stobæum* λόγῳ κ.

> Α'λωτὰ γίνεται ἐπιμελείᾳ καὶ πόνῳ ἅπαντα.
>
> Omnia queunt laboribus & industria comprehendi.

Act. IV, Scena IV.

Jus summum summa injuria. *Cicero* 1 *Off. Ex quo illud*, Summum jus summa injuria, *factum est jam tritum sermone proverbium. Muretus testatur etiam sic in suo MS. legi*, Summa injuria est. *Menander apud Stobæum sermone* μβ.

> ——— ὁ δ' ὁρῶν τοὺς νόμους
>
> Λίαν ἀκριβῶς συκοφάντης φαίνεται.
>
> ——— qui leges intuetur optimas
>
> Nimis accurate, ille sycophanta prorsus est.

ADELPHIS. Act. IV, Scena V.

> Erubuit, salva res est. *Menander*:
>
> Ε'ρυθριῶν πᾶς χρηστὸς εἶναί μοι δοκεῖ.
>
> Qui erubuit, esse mihi videtur vir bonus.

Act. V, Scena IV.

Duxi uxorem. *Huc spectat illud Menandri apud Stobæum*:

Τὸ γυναῖκ' ἔχειν, εἶναί τε παίδων, Παρμένων,
Πατέρα, μερίμνας τῷ βίῳ πολλὰς φέρει.
Uxorem habere, & liberorum, Parmeno,
Patrem esse, curas multas in vitam invehit.

PHORMIONE. Act. I, Scena I.

Fortes fortuna adjuvat. *Menander apud Stobæum:*
Τόλμῃ δικαίᾳ καὶ Θεὸς συλλαμβάνει.
Audaciam justam vel adjuvat Deus.

Act. II, Scena I.

Injuriam audisti. *Menander Misogyno:*
———— ὄμνυμί σοι τὸν ἥλιον
Ἦ μὴν ποιήσειν σοι γραφὴν κακώσεως.
——— juro solem tibi,
Injuriarum me tibi scripturum dicam.
Ratione. Rationem, *quod est in Palatino codice, magis placet. Nam ita quoque citat Victorius l.* v, *c.* xx. *ubi inter alios versus Menandri hunc adducit.*
Τὸ γὰρ τρέφον με, τοῦτ' ἐγὼ κρίνω Θεόν.
Nam quod me alit, id ego plane judico Deum.

HECYRA. Act. IV, Scena IV.

Amaræ mulieres sunt. *Hoc Menander apud Stobæum.*
Φύσει γυνὴ δυσάλωτόν ἐστι, καὶ πικρόν.
Natura mala mulier atque effrænis est.

DANIELIS HEINSII

Ad Horatii de Plauto, & Terentio judicium

DISSERTATIO.

At nostri proavi Plautinos & numeros, &
Laudavere sales; nimium patienter utrumque,
Ne dicam stulte, mirati: si modo ego, & vos
Scimus inurbanum lepido seponere dicto,
Legitimumque sonum digitis callemus, & aure.

DUrum equidem judicium, & quod non nemo hac ætate de leporum omnium parente, summo critico ac maximo poeta excidisse nollet: cujus tamen vernæ melius de Plauto judicabant, quam qui familiam in literis tueri hac ætate creduntur. Qui nec sæculi, quo vixit, & quo cum Poesis, tum Latina lingua ad supremum culmen ac fastigium evecta fuit, ignorare potuit judicium; vir tantus, & (quod rei caput arbitror) principibus, qui inter se quotidie de iis judicabant, intime familiaris ac amicus: Augusto autem, optimo ingeniorum judici, tam gratus atque acceptus, ut non raro lepidissimus homuncio ab eo diceretur; & quem, si antiquitati ha-

benda hìc fides, etiam habere ab epistolis optavit. Qui cum contra tanti Terentii fecerit fabellas, ut & integras ex iis ῥήσεις descripserit, & ubique accommodet, soli denique artem tribuat; hominis αὐθάδους potius, quam eruditi esset, ita dissentire a tanto viro, ut ne caussam quidem prius cognoscendam crederet. Quare videamus saltem, quid adferri pro utroque possit: ne vel Flacci judicium in posterum, ut solent, aut Terentium secure nimium damnare quidam pergant in Comœdia. Omnia autem pro Horatii judicio, qui Plautum sic amamus, ut e manibus rarissime putemus deponendum, dicentur potius quam nostro. Ac de numeris quidem nonnulla Donatus; qua etiam in parte haud parum veteribus nonnullis placuit Terentius. Rufino quidem Grammatico, cum inquit:

> *Agnovit metrum, servatque* Terentius *artem:*
> *Nam prologos trimetro didicit componere versu;*
> *Scenarumque actus primos pedè claudit eodem.*

Quanquam certe Fabius non stetisse intra trimetròs deplorat, de quo forte alias dicturi sumus. Ad alterum priusquam veniamus, quædam præmittenda erunt. Cum eædem Comœdiæ propemodum sint partes ac Tragœdiæ, finis quoque ex parte idem, ex parte diversus, multa esse utrique communia necesse est. Delectare enim, ac docere est Comœdiæ. neque minus Comici διδάσκαλοι & κωμῳ-

διδάσκαλοι, quam Tragici a Græcis dicuntur. Nec movere risum sane constituit Comœdia, sed plebis aucupium est, & abusus. Nam ridiculum, ut recte Aristoteles, *vitium est, & fœditas doloris expers, quæ partem in homine aliquam corrumpit absque morbo*: Sicut fœda & detorta facies, si nullo cum dolore id fiat, risum movet. Unde ipsum quoque risum omnes fere antiquissimi Philosophi indignum sapiente judicarunt: adeo ut Plato tanquam sacrilegum traducere non dubitet Homerum, qui ridentes introduxit deos, quod in homine non τῆς τοῦ λόγου, verum τῆς τοῦ αἰσθήσεως, quemadmodum Philosophi loquuntur, διαθέσεως sit signum; a quo longe abest Deus: αὐτὴ ἡ οὐσία λόγου, καὶ αὐτόνους. Unde Thespis.

Ὁρᾷς ὅτι Ζεὺς τῷδε πρωτεύει θεῶν,
Οὐ ψεῦδος, οὐδὲ κόμπον, οὐ μωρὸν γέλων
Ἀσκῶν, τὸ δὲ ἡδὺ μοῦνος οὐκ ἐπίσταται.

Quare divinitus ab Aristotele dictum est, partem turpitudinis esse, id quod est ridiculum. Diserte enim ait, ὅτι τὸ γελοῖον, μόριον τοῦ αἰσχροῦ ἐστί. Ita quæ vel in verbis Auctorum, vel sensibus, vel in sermone hominum & factis aut detorta sunt aut depravata, animos plebejos vehementer movent, & hoc ipso risum ut plurimum excutiunt. Ideoque inusitata dicta & obscœna, optimorum cavillationes, singulorum contumelias, sententias perversas, ideoque inexspectatas, aliaque id genus (qualis imitatio di-

ctorum vel factorum, & in primis improborum) risum maxime in Comœdia, quam veterem dicebant, expressisse constat. Quod intelligunt, qui genium ridiculi intelligunt atque indolem. Cujus segetem largissimam vel unus Aristophanes suppeditat. Qui non modo Plautum, sed quoscunque hac in parte superavit, omnesque τοῦ γελοίου modos ac figuras lepidissime expressit. Denique ut acetum, nisi vinum sit corruptum, bonum nunquam erit; ita quæ sincera sunt & vera, risum nunquam excitabunt. Apposite Quintilianus, ubi de Ridiculo: *Et hercule omnis falsa dicendi ratio in eo est, ut aliter quam est rectum verumque dicatur*. Quare & compositus ad risum sermo ab oratione recta, quam πολιτικὴν magistri vocant, quam longissime abeat necesse est. cujus propriæ virtutes ἡ σαφήνεια, ἡ ἐπιείκεια, ἡ ἀφέλεια ἡ ἀλήθεια, *perspicuitas, æquitas, simplicitas, veritas* ponuntur. Qua in parte supra admirationem omnium Menander apud Græcos, Terentius Romanis fuerit necesse est; qui ut viris sapientibus ac eruditis voluptatem potius afferrent, quam quacunque ratione risum extorquerent, duplici jucunditate utilitatem (imitatione sc. vitæ humanæ, & inimitabili lepore) condierunt. Metu enim Macedonicæ potentiæ, licentia antiquæ, ut observant Critici, defecit. Cujus locum occupavit nova. Cujus & formam nondum penitus vidisse absolutam, sed jam concepisse animo

putatur Aristoteles. Ejus vero unicum propositum, humanos nosse atque imitari mores. Quo & D. Hier. Epistola ad Furiam De viduitate servanda respicit; cum inquit: *Nec mirum, hoc figulum sensisse de vasculo, quod ipse fabricatus est; cum etiam Comicus, cujus finis est humanos mores nosse atque describere, dixerit: Sine Cerere & Libero friget Venus*. Omnis autem imitatio, ut postea dicemus pluribus, natura placet & delectat. Hoc enim proprium est hominis, ut recte Aristoteles, qui & μιμητικώτατος τῶν ζώων merito ab eo dicitur. Joci vero, si petantur undique, molesti ac frigidi, aut theatrales fiunt, si a vita sint alieni: Qui ut plebi forte, ita doctis placere ac sapientibus non possunt. Constantis enim viri ac sapientis animus laxari vult, non solvi. Illam autem constitutionem, τὸν τόνον, ut cum Stoicis hìc loquar, ἐν τ' αὐτῷ τοῦ ἤθους μονὴν, risus solvit. Quem præclare, τῆς πειχαρείας ὑπερέκχυσιν τῆς ψυχικῆς, antiqui vocant. Ideoque & Socratici, quorum libri penuarium leporum omnium fuerunt, ac facetiarum, quod e Xenophonte & Platone etiam hoc tempore apparet, χαριεντίζεσθαι, non γελωτοποιεῖν, solent. Ac ne ipsi quidem Siculi, ad festivitatem nati, & qui primi omnium Comœdiæ putantur inventores, alium illius finem, quam τὸ χρήσιμον, id est utilitatem posuerunt. De Epicharmo Theocritus:

Πολλὰ γὰρ ποττὰν ζωὰν τοῖς παισὶν εἶπε χρήσιμα.

Μεγάλα χάεις αὐτῷ.

Id quia secus in Comœdia Antiqua, statim defecit. In qua omnia a veritate & consuetudine aliena, hoc est vere γελοῖα, & ad risum erant comparata. Quis non ridet, cum exemplum vitæ, pater omnium virtutum, ipsa innocentia, probitas ac virtus, Socrates ridetur? cum in corbe festivissime philosophatur? cum quot pedes pulex saliat, subtiliter ac geometrice metitur? Pleraque enim falsa de sententiis opinionibusque veterum philosophorum, & ad risum facta aut excogitata sunt, quæ præcipue hunc excitare solent. Ideo nec omnes Plauti tantam materiem ridendi, quantam una quævis ex Aristophanicis suppeditat. Alteri enim omnia, alteri pauca per leges licebant. Cæterum, ut modo dicebamus, quicquid maxime ab agendi consuetudine, aut dicendi alienum est, risum maxime movere solet. In sententiis, qualis illa Comici Nebulis:

Καί τοι πρότερον τὸν Δί' ἀληθῶς ᾤμην διὰ κοσκίνου οὐρεῖν.

In verbis, ut cum furacissimus servus κλεπτίστατος a domino vocatur, qui laudare taciturnitatem in eodem videtur:

Ἀλλ' οὔ σε κρύψω. τῶν ἐμῶν γὰρ οἰκετῶν

Πιστότατον ἡγοῦμαί σε καὶ κλεπτίστατον.

Quod ipsum aliquanto castigatius Nero extulit; qui de tali servo, *Nulli apud se plus fidei haberi* dicebat:

bat: *nihil enim ei neque inclusum, neque signatum esse. Vox enim* κλεπτίστατος tantum abest ut sermoni convenire possit: ὥστε ἐδὲ αὐτῷ τὴν διάλυσιν (dicerent subtiles harum rerum judices) πολιτικὴν εἶναι: hoc est, ut ne quidem voce alia, quæ eam exprimat, consuetudini aut usui accommodari possit. Itaque corrumpit vocem, plane ut faciem, qui sic movere risum cogitat. Qualia prope infinita Aristophanis. Exemplo sint diminutiva, quæ tam diligenter tertio Rhetoricorum in illius Babyloniis Rex Criticorum Aristoteles notavit: χρυσιδάριον, λοιδορημάτιον, ἱματιδάριον, καὶ νοσημάτιον. Quod & in sermone ejus passim, & in sensibus observes, quos non raro risus caussa effert corruptissimos, sæpe tamen cum illudit aliis. Quare voces, phrases, sensus etiam structuram Novæ ut imitari cuivis tutum est; ita Antiquam si quis imitari velit, maximo delectu ac judicio est opus; quod si quisquam, recte Aristoteles notavit. Atque hæc caussa, cur ut multo perfectior utiliorque, ita minus ridicula sit Nova, in qua omnes, ut jam absoluta, acquiescunt: cum antiqui Comici, iis pariter quæ dicunt, & dicendi ratione, urbanitatem, quia nihil aliud spectarunt quam ridiculum, plerisque in locis imprudenter excedant; ideoque & vitium plerumque, quod βωμολοχίαν dixit Aristoteles, incurrant. Qui vir magnus Ethicorum quarto, ubi de urbanitate agit, quæ in primis lo-

cum in his habet, eosdem & urbanos & honestos vocari ait: εὐτραπέλους enim quasi εὐτρόπους dici. Sicut autem de corporibus ex motu, ita ex urbanitate judicari de animo, utrum nempe honestus sit, an turpis. Qui de corporibus locus cum obscurus nobis videretur, neque quicquam in recentibus scriptoribus, qui interpretati eum sunt, præsidii ad manum esset, ad Andronicum Rhodium, cujus Paraphrasin in illos libros plane admirandam primi & edidimus, & in Latinum convertimus sermonem, ut sæpe alias, confugimus. Qui hoc modo: Ἡ δὲ μεσότης, εὐτραπελία, καὶ οἱ ἔχοντες, εὐτράπελοι οἷον εὔτροποι. καὶ γὰρ τοῦ ἤθους δοκοῦσι τοιαῦται κινήσεις. οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παίζοντες ἐμμελῶς, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε· ὥσπερ γὰρ αἱ κινήσεις τὰ σώματα χαρακτηρίζουσιν, οἷον πῦρ μὲν ἡ εἰς τὸ ἄνω κίνησις καὶ πᾶν κοῦφον, βαρὺ δὲ ἡ εἰς τὸ μέσον, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω καὶ φαινομένων τοῦ ἀνθρώπου κινήσεων αἱ ἕξεις τῆς ψυχῆς φαίνονται, καὶ τὰ ἤθη. Quod est ex interpretatione nostra: *Medium vero* εὐτραπελία, *id est urbanitas; quique in eo excellunt*, εὐτράπελοι, *quasi* εὔτροποι, *hoc est bene morati, dicuntur. Etenim potissimum a moribus videntur esse hi motus. Hi autem sunt, qui concinne, & quemadmodum, & cum oportet, jocantur. Sicut enim corpora distinguunt sui motus; ut, exempli gratia, & ignem, & quicquid leve est, motus qui in altum fertur; grave contra, motus qui ad medium; eodemque*

modo in aliis: ita ex iis qui extra sunt, & qui in oculos incurrunt hominum motibus, habitus quoque apparent animæ & mores. Quia autem risus iis ut plurimum, qui minus sunt honesti, quales homines plebeii sunt, aut scurræ, gratus esse solet; hinc fit, inquit idem Aristoteles, ut qui scurriles sint, urbani etiam dicantur. Addit autem, quod spectare huc propius videtur: *Discrimen vero ex Antiqua Comœdia apparet, & Nova. Nam in illa id quod obscœnum, in hac autem quod suspicionem tantum ejus movet, risum quoque exprimit: quæ non parum differunt ad venustatem.* Idem de cavillis quoque addit, & conviciis. Quibus abstinuisse Plautum constat, cum obscœnitate nemini concedat. Hujus autem in utroque ex Aristotelis judicio discrimen videamus. Byrrhia apud *Terentium* Andria:

> *Ego illam vidi virginem, forma bona*
> *Memini videre, quo æquior sum Pamphilo,*
> *Si se illam in somnis quam illum amplecti maluit.*

Vides in his non obscuritatem, sed suspicionem rei parum verecundæ, ϗ ὑπόνοιαν, quæ tam est honesta, ut a quavis virgine id urbanitate salva dici possit. Quid enim suavius, *quam in somnis amplecti?* & quidem si de viro & formosa conjuge dicatur. Non enim dicit βινεῖν, quod Aristophanes dixisset, nec quæ in re tali Plautus usurpare solet, qui nec ho-

neste ea dicit, & obscœne circumloquitur. Nam qualia sunt ista Casina!

> OL. *Ubi locus sumptus porro est continuo stricto gladio. atat! papæ! papæ!* CL. *quid id papæ?*
> OL. *Flagitium ob erat maximum. gladium ne haberet metui: id quærere occœpi.*
> *Dum gladium ne habeat quæro, arripio capulum.*

Nam cætera, in quibus plane loquitur, præsertim cum de Venere ἀῤῥήτῳ agit, ea vero ne commemorare quidem malo. Puto autem satis esse manifestum, etiam cum circumloquitur quæ parum sunt honesta, ne honeste quidem, & cum honestarum aurium fastidio id fieri. Vides ergo passim Veteris imaginem. Etiam, de quo mox paullo post, dicacitate ac maledicentia. Quæ Athenis partim leges, partim metus, partim ipsa emendavit ratio; cum tamen sola risum felicissime moverent. Novæ autem rex princepsque Menander fuit: cujus expressa imago ac effigies Terentius. Quem cum uterque accepisset, Aristophanis virtutes hac mercede expressit Plautus, ut nec omnes posset, (quod & linguæ diversitas, & Romanorum leges, & tempora, ac rerum publicarum ratio vetabat, sublata jam male dicendi libertate, quæ præcipua, quod nemo nescit, τȣ͂ γελοίȣ pars est) & quæcunque in Aristophane Plutarchus a communi consuetudine loquendi

abhorrere notat, retineret. Nam & κατὰ τὸν λεκτικὸν, ut Critici loquuntur, καὶ τὸν τῆς διανοίας τρόπον θυμελικὸς est, & theatralis, non πολιτικὸς, neque ἡ κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἰδέα διαπρέπει, neque pauciora addidit, in quibus dum ridiculus videri vult, frigidus ac odiosus fit. quod non nostrum, sed Horatii judicium est, & Donati: quos utrosque emunctæ naris, utrosque Criticorum primos suo tempore fuisse constat. Sed & in dicteriis, de quo jam dicebamus, ita Veterem Comœdiam amavit Plautus, ut ad eam sæpe flectat, & quod proprium in illa erat, ἐπωνύμως, & expresso nomine, aut circumscribendo, non tam vitam hominum, quam hominem perstringat: ut in illo:

> *Etiam Epidicum, quam ego fabulam æque ac meipsum amo,*
> *Nullam æque invitus specto, si eam agit Pollio.*

Sed & crudelissime infelicem Nævium Milite excepit:

> *Nam os columnatum Poetæ inesse audivi barbaro,*
> *Cui bini custodes semper totis horis accubant.*

Videor audire κῴδιον Κρατίνου, & quæ reliqua in Veteri Comœdia occurrunt, ὅση κόνις. Nam ad Aristophanis τὸ εὔθικτον frustra sane aspiravit. Quis enim risu non emoritur, cum vinositatem Cratini excepit Irene?

Τί δὲ Κρατῖνος ὁ σοφός ἐστιν; Τρ. Ἀπέθανεν,
Ὅθ' οἱ Λάκωνες ἐνέβαλον. Ει. τί παθών;
Τρ. Ὅ, τι;
Ὠρακιάσας (οὐ γὰρ ἐξηνείχετο)
Ἰδὼν πίθον καταγνύμενον οἴνου πλέον.

Id est,

P. *Sapiens autem Cratinus quid agit?* TR. *Obiit,*
Cum Lacones huc irruerent. P. *Quo morbo?*
TR. *Quo?*
Misere pallere cœpit (ferre enim hoc non potuit)
Frangi cum videret vino plenum dolium.

Alter enim vitium Cratini ridet; alter Nævii miseriam. Ridiculum autem a miseria prudenter Aristoteles sejungit. Risus enim cum atroci alicujus malo aut calamitate si conjunctus sit, immanis sit ac barbarus. Illa autem plane extra Novæ legem Comœdiæ:

Qui perjurum convenire vult hominem, mitto in comitium:
Qui mendacem & gloriosum, apud Cloacinæ sacrum.

Et quæ deinde sequuntur. Quod profecto est a pulpito ad plaustrum redire. Legat cætera qui volet. Sed hæc ὡς ἐν προθεωρίας μέρει obiter sint dicta. Nunc, ingenii exercendi caussa ac judicii, ad singula eamus: & utrumque paullo quam plerique accuratius inspiciamus. Primum in Comœdia Tragœdiaque est

dispositio. Neque dubitandum, quin cum Aristoteles de dispositione disputat Tragœdiæ, etiam Comœdiæ ex iis convenire pleraque existimaverit: Nisi quod ut Tragicus disponit, ita Comicus quoque invenit. Alter enim accipit ab aliis: Alter ipse sibi dat quod disponendum est, nisi si ab alio desumat argumentum. Certe apud Græcos. Nam Latini fabulas Græcorum, dispositione aliquantulum plerumque immutata & personis, expresserunt: Ut cum e Menandri Eunucho suam paucis immutatis Terentius expressit: ea ratione, ut Davus Parmeno, Chrysis Thais, Chærestratus hìc esset Phædria. Plautus in Tragico comico Amphitryone more Tragicorum fabulam accepit & disposuit: sed & nomina retinuit ex parte, quod non solet in Comœdia: ex parte fecit. Unde raro invenisse argumentum Tragicus poeta dicitur, quod aut e relatione aliorum, aut e scriptis, ut plerique ex Homero, aut Cyclo Epico petebant. Contra autem Comici. Aristoteles, τὸ δὲ μύθους ποιεῖν Ἐπίχαρμος καὶ Φόρμιο ἦρξαν. Ita eam vocem, non ut quidam, hìc accipio. Μύθος enim, ut ubique fere Aristoteli, non drama est, sed ea actio, e qua drama constituitur, ἡ πρᾶξις, ἡ τῆς πραγματείας σύστασις. Quomodo & accipit, cum dixit, μῦθος δ' ἐστὶν εἷς, οὐχ ὥσπερ τινὲς οἴονται, ἐὰν περὶ ἕνα ᾖ. Et ipse πολυμύθους eos vocat, qui vel varias, vel quæ tempore eodem ab alio, non uno & eodem gestæ sunt, con-

jungunt. Ideoque fabulam eligere, & electam recte ac ordine disponere, ut prima virtus, ita primum maximumque opus est. In Amphitryone maneamus. Nam ut argumentum hoc accepit, ita ipse ex animi sententia disposuit. Quare potuit, ut voluit, ligare fabulam ac solvere. in ea igitur divina δέσις. mira enim ratione impeditur fabula, & intricatur actio. At transitio, quæ non est Tragica, sed Comica (μετάβασιν vocavit Aristoteles) pars quæ apponitur τῇ δέσει, (quam & λύσιν, seu solutionem vocant) ex sententia succedere non potuit. Quare impeditus & oblitus sui, ire cogitur ad Deum, hoc est ἀπὸ μηχανῆς finire. Quod est ultimum refugium Poetæ, cum τὴν δέσιν, hoc est nodum, quem ligavit ipse, solvere non potest, & rem parum provide tractavit. Nam cæteræ quæ ibi adhibentur machinæ, ad scenæ & choragii ornatum, καὶ τὴν ὄψιν, ut philosophus de iis loqui solet, referuntur: quale est brontium, & ceraunoscopium; quorum altero ad tonitru, hoc ad fulmen exprimendum in Amphitryone opus fuit. Finem vero quæ a machina, lubentius in Tragico quam Comico excusat Aristoteles: quia argumento Tragicus adstringitur, quod accipit. Quamquam ne huic quidem eam fecit gratiam, cum inquit: φανερὸν οὖν, ὅτι καὶ τὰς λύσεις τῶν μύθων ἐξ αὐτοῦ δεῖ τοῦ μύθου συμβαίνειν, καὶ μὴ, ὥσπερ ἐν τῇ Μηδείᾳ, ἀπὸ μηχανῆς, καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι τὰ περὶ τὸν ἀπόπλουν: id est,

Manifestum ergo est, etiam exitum fabulæ e fabula ipsa peti debere, non a machina, ut in Medea; aut quemadmodum in Iliade, in iis quæ circa reditum Græcorum fiunt. Medeam autem non Euripideam, sed alterius intelligit poetæ. Idem & Horatius, e Pariano credo Neoptolemo, e quo pleraque præcepta sua in hoc scripto hausit, fugiendum monet.

Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus
Inciderit.

Ubi *nodus* est ἡ δέσις, quæ interdum ope humana solvi non potest. Qui quidem, nisi præter Poetæ voluntatem, aut ex argumenti eveniat necessitate, non a Deo, quod cujusvis etiam imperitissimi est hominis, verum a Poeta solvi debet. Rursus, sicut pictor primo ambitum delineat, deinde singula absolvit; ita sapiens poeta actionem suam circumscribit. Primum, ut sit tota: hoc est ut principium, ut finem habeat, & medium; quæ in minimis quoque esse possunt. Minima autem sensus vix admittunt: magna nimium dispergunt. Sic formicam vix videmus, in conspectu elephanti visus vix colligitur. Quare Comœdiæ, Tragœdiæque magnitudo, & periodus, ut cum Philosopho hoc dicam, e natura utriusque & ratione peti debent. Et mutatione prima, hoc est cum felicitate ad felicitatem in Comœdia, contra autem in Tragœdia, mutari potest actio, ita ut ex argumento nihil, quod ad rem spe-

ctet, prætermitti sit necesse. Summus Aristoteli ambitus unius Solis est: potest esse aliquot horarum. Qua in parte admirandus Sophocles, Terentiusque. Plautus vero novem menses uno dramate complexus est: ut vix major ampliorque Homericæ Iliados, quam Amphitryonis sit periodus. Alcumena autem concipit, & parit: quod si fieret ubique, nullo episodio jam opus esset: ideoque nec ars esset scribere Comœdiam. Præterquamquod sit monstri instar, & cum ratione ac natura pugnet, ut quæ simul & concipiat & pariat. Qualia nonnulla in scriptore hoc summus Criticorum Cæsar Scaliger notavit. Atque hæc vitaverant Poetæ Græci, quorum scripta hìc tantopere commendat Flaccus. Technici Græcorum quomodo vitanda essent ac cavenda, sæpe inculcarunt suis. Plautus susque deque habuit; ut in Captivis. Quam incuriam Poeta cum videret, continere se non potuit, quin & exclamaret:

—— vos exemplaria Græca
Nocturna versate manu, versate diurna:

cum negligentiam suorum, & incuriam gravissime taxaret. Quidni enim, qui hoc tum agebat, quod ante eum Aristoteles? qui ubique Euripidem, & nos in istis reprehendit. Nam de Comicis quæ scripsit, hodie non exstant. Porro simul ac Poeta Actionem habet, locum quoque ut Actioni det necesse est: quia sine loco fieri nil potest. Hic autem locus

σκηνὴ δράματος τὰ a Criticis vocatur, cujus finem transilire nefas. Nemo enim tempore eodem, quod a Plauto recte dicitur, alibi atque alibi versari potest, nisi aliquid monstrosum fiat in Comœdia. Idem tamen, cum Curculionis scenam Epidauri posuisset, Romam transit in eadem; & in Romanorum mores, scenæ suæ jam oblitus, libere invehitur; & quidem ut antiqui Comici, tributim, ita ut singula describat loca. Act. IV, sc. *Ædepol.* Jam τὰ ἄλογα in fabulis quam multa! Ita voco, quæ nihil verisimile habent. Tale est, Sosiclem Menæchmum, qui veniret e Sicilia, surreptum item, qui in Illyria jam habitaret, habitu eodem tempore ita simili fuisse, ut dignosci a spectatoribus non possent; cum nil simile haberent istæ gentes. Quod vitium ne a chorago quidem emendari potest. Nam Mercurius Amphitryone, & Jupiter Dii sunt: quibus omnia concedi etiam hic solent. quare incurrere τὸ ἄλογον non possunt. Ubi enim Dii agunt, cessat ratio. Quidvis enim posse eos, nemo est qui non intelligat. In *Terentio*, cui soli artem Flaccus noster assignavit, nihil tale. Omnia cum judicio, cum ratione, circumspecte, ex arte, & cum cura. Nam & Fabulæ insignem fere cum agnitione mutationem habent: quas inter τὰς μὴ ἁπλᾶς sive πεπλεγμένας esse perfectissimas necesse est: qualis & in reliqua ubique dispositione est. Quod ad dictionem autem, quis ne-

gabit quædam esse in Plauto, quæ nec locum extra scenam, neque usum nisi inter histriones habent; unde solo & exiguo theatri ambitu circumscribuntur? Nam & ἀγωνιστικὸν in foro, neque minus γραφικὸν, sive usitatum in scribendo characterem longe excedunt: quo ubique nova, & jam emendata respicit Comœdia. Quare Varro cum sermonis laudem illi tribuit, idem quod ubique in scriptis, quanti faceret antiquitatem, profitetur: ut qui τὰ ἀπηρχαιωμένα, quæ in Plauto partim ævum, quo hæc scripsit, partim quæ plerisque placet, ipsa desita antiquitas commendat. Unde & ipse qui sic judicavit, ut nimium antiquitatis in scribendo studiosus, neque satis ævi sui memor, Varro ab antiquis Criticis notatur. Qui cum sentiant sic judicentque; nobis, qui ab illis merito pendemus, equidem tacendum reor. Auctor de caussis eloquentiæ corruptæ: *Neminem nominabo, genus hominum signasse contentus; sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, & Lucretium pro Virgilio legunt, quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noviani, ex comparatione Sisennæ, aut Varronis, sordet.* Quod ex vocibus antiquis patet, quas ex libris ejus Critici legerunt: cum non pauca alia ex scriptis ejus peti possint. Ideoque Cicero, qui de ætatis suæ & sermone & venustate maxima cum cura judicabat, laudem hanc *Terentio* cessisse merito pronunciat.

Sic enim ad Atticum: *Secutus sum, non dico Cæcilium*: Mane ut ex portu in Pireæum: *malus enim Latinitatis auctor est: sed Terentium, cujus fabellæ propter elegantiam sermonis putabantur a Lælio scribi:*

Heri aliquot adolescentuli coimus in Pireæum.

Et Servius proprietate cæteris præpositum hunc notat. Idem de sententiis, quas διανοίας vocant, judicari potest. omnes enim fere Plauti & θυμελικαὶ sunt, & ab usu alienæ, quales passim habet. In primis cum philosophatur, καὶ γνωμοτυπεῖ: Ut ecce,

Insanum est malum, in hospitium divorti ad Cupidinem.

Vere scenicum & illud:

Et postremo, nisi me auscultas, atque hoc ut dico, facies,
Tute pone te latebis facile, ne inveniat te honor.

Et quis illud extra scenam usurpare ausit?

Bene facta bene factis aliis pertegito, ne perpluant.

Quare nunquam effugient quin sint inepti, qui hæc, & alia id genus ad serium dicendi genus transferunt. Consequuntur enim quod non vident, ut inviti risum moveant. quod non pauci hodie in scriptis maximo molimine a lectore impetrant. Sequitur τὸ ἦθος, quod, ut docet Aristoteles, in oratione uniuscujusque institutum indicat & voluntatem; quod in singulis repræsentare, nisi viri aut prudentis, aut

Philosophi, nullius est. Nam quemadmodum e singulis experientia; ita nemo singulorum mores sine hac exprimit. Quare omnium accuratissime & optime, quid sit facere, ut sit ἠθικὴ oratio, Philosophus ostendit. quod vel solum tanti est, ut nihil minus nonnulli, qui ad Rhetoricarum suarum leges magnorum quoque & sublimium ingeniorum orationes exigere audent, hac in parte videant: in qua, ad ipsius quoque antiquitatis stuporem, Afer iste regnat. Recte ergo Varro: *In argumentis Cæcilius poscit palmam, in ethesin Terentius*. Significat enim, Cæcilium ἀρετικὸν, aut potius εὐοικονόμητον fuisse; quemadmodum εὐοικονόμητος nonnunquam præ reliquis videtur Plautus, cui sermonis idem assignavit laudem; quod, si quicquam sapimus, *Terentium* est Plauto præferre: ut cum eum qui excellit in majori, magis quam qui in minori, dicimus excellere. Neque caussa fuit alia, quare, quod observant veteres, idem Varro etiam Menandro in quibusdam prætulerit *Terentium*. Exempli causa, Adelphorum initio: Neque immerito: Mirifice enim cum alibi, tum ibi regnat τὸ ἦθος. Idem Varro, cum Tragœdiæ, Comœdiæ, ac Satyræ effingat formas, quid de Nostro judicet, diserte expressit. Ubertatem enim tribuit Tragœdiæ, quam dat Pacuvio; gracilitatem Satyræ, quam tribuit Lucilio; mediocritatem vero Comœdiæ, quam dat *Terentio*: Ut si quis uberrimo

sermonis genere heroicum definiat Poetam; & hoc tribuat Virgilio. Aulus Gellius lib. 7, c. 13. *Vera autem & propria ejusmodi formarum exempla in lingua Latina M. Varro esse dicit, ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium*: quæ est de Comœdiæ, quemadmodum in scholis loquimur, essentia: cum Plautus sæpe Tragico, nonnunquam quoque serio utatur. Quanquam ibi sane sermo, ut priore loco a Varrone accipitur. Sermo enim, & τὸ ἦθος differunt; ut homo prudentissimus, & fœmina quæ pure loquitur: qualis dicitur Gracchorum mater. Unumquemque enim recte exprimere, & humanam optime delineare vitam summus atque extremus viri atque auctoris maximi conatus est. Recte grammatici ad Sophoclem; Ἔστι δὲ τοῦτο μέγιστον ἐν ποιητικῇ, δηλοῦν ἦθος. *Est autem illud maximum in Poetice, exprimere ethos*. Debebat addidisse, *In Dramatica præsertim*. Et Horatius tam multis vitam Tragœdiæ τὸ ἦθος esse docuit. Aristoteles vero, etiam in Tragœdia, post Actionem (quam fabulam plerumque vocat) quæ essentiæ pars prima, partem essentiæ secundam constituit ἦθος. Mirum est autem, locum Varronis a nemine intellectum. Qui cum palmam in argumentis Cæcilio concedit, principem Comœdiæ haud dubio Cæcilium constituit. Quare? Pars Tragœdiæ præcipua est argumentum. Aristoteles modo μῦθον, modo τῶν πραγ.

μάτων σιώθεσιν vocare solet: qui & multis probat, eum qui hac parte excellit, etiamsi cæteris destituatur, Dramaticum Poetam dici posse. Pars secunda est τὸ ἦθος: quod cum *Terentio* assignat Varro, locum illi proximum concedit. Quod non potest ignorare, qui antiquos Criticos, in primis autem Aristotelem, cum cura legit, ac intelligit. Sermonis enim laus, quam Plauto tribui ab eo volunt, tantum abest ut cum reliquis conferri possit, ut postremo loco, & post τὴν διάνοιαν ponatur. Quare ex sententia Varronis, qui hìc Aristotelem expressit, primus est Cæcilius, secundus est *Terentius*: quos deinde Plautus sequitur. Quod debebat cogitasse Siren ævi nostri Justus Lipsius: qui profectò locum summi Romanorum Critici non penetravit. Τὸ ἦθος autem Plauto Horatius abjudicat, cum inquit:

—— aspice Plautus

Quo pacto partes tutetur amantis ephebi.

Et videtur Charinum habuisse in animo: qui Mercatore τὸ μανικὸν, καὶ τὸ ἐρωτικὸν confundit ἦθος, hoc est infamat, ut Mænechmus furit: Furere autem præ amore, Comœdiæ non ἦθος, sed Tragœdiæ est πάθος: ut ex Phædria aliisque patet. Quare? quia πάθος aliquod immane exspectatur, quod Tragœdiam constituit, ut μετάβασις conveniat furenti. Sed hæc triviales non intelligunt; qui summum virum Aristotelem tam facile contemnunt, quam nos

& ju-

& judicia illorum, & magistros merito contemnimus: Quibus persuasum est, omnem veram eruditionem ex hoc uno fonte limpidissimo petendam. Charinus autem Plauti ad frigiditatem usque calet, quam non potuit vitare: Qualia sunt ista, Scena *Divum atque hominum:*

—— jam Cyprum veni, &c.

Item,

Porro proficiscor quæsitum, nunc perveni Chalcidem,
Video ibi hospitem Zacyntho, dico quid eo advenerim:
Rogito quis eam vexerit, quis habeat si inaudiverit.
Hospes respondit, Zacyntho ficus fieri non malas.

Vides hominem tam tristem, ut festivus esse quærat. At divinus hac in parte duos amatores in Eunucho, suo more, Phædriam & Chæream, divinitus utrumque, ἠθοποιεῖ. Quare cum poetæ omnes, quorum imitatione constat institutum ac consilium, pictorum instar, teste Criticorum Rege ac Principe, aut similes, aut (quod non raro evenit, vel imperite ἢ διὰ ἀϑονίας, vel captandi risus caussa) nunc pejores quam sunt exprimant, nunc meliores; servos pejores Plautus plurimum, *Terentius* hos semper similes, non meliores; meretrices vero partim similes, partim meliores aliquando introducit. Similes, ut Thaidem: meliores, ut Bacchidem. Parasitos

semper deteriores & voraciores Plautus; nunquam meliores. ut & Dossennus, qui hos solos propemodum curabat, in personis reliquis ἐκπίπτων. Phormio Terentianus plane est admirandus; ut & Gnatho. Plautini quia risum quærunt; veritatem & sermone & sententiis amittunt. Tres virtutes enim sermo, quam non sine caussa ἠθικὸν dixerunt Græci, nos Moratum dicimus, Æquitatem nempe, Veritatem, & Simplicitatem postulat; quæ τὸ ἐνδιάθετον, hoc est id quod unicuique est insitum, ob oculos proponit: cum ridiculum, ut violentum, quia a natura alienum, quod recte de eo Aristoteles pronunciat, corruptum sit, & a corruptis caussis, quod jam dixi, moveatur. Moratum quia simile est naturæ, leniter delectat: quod ætatum singularum, hominum, ac nationum, totiusque vitæ simulacrum quoddam ac imaginem in scena repræsentat. Plane ut pictura, quæ a vero abit, & vel cubitalem nasum, vel distortum os facete repræsentat, risum movet: similis delectat. Atque hoc est quod omnes tribuunt Menandro, quem *Terentius* expressit. Ut Hermogenes: παρά τε αὐτῷ Μενάνδρῳ ἂν μυρία εὕροις τοιαῦτα, καὶ γυναῖκας λεγούσας, καὶ νεανίσκους ἐρῶντας, καὶ μαγείρους, καὶ παρθένους θρυπτομένας, καί τινας ἄλλους ὅλως τε διὰ τὸ ὑποπίπτειν τῷ ἠθικῷ λόγῳ καὶ τῶν ὁμοίων, ταῦτά γε πάντα ἢ τά γε πλεῖστα αὐτῶν, ὑποκεῖσθαι τῇ ἀφελείᾳ δεῖ. Quemadmodum Hieronymus Menandrum & *Terentium* cum maximo ju-

dicio conjungit. Ad Paulinum enim: *Poetæ æmulentur Homerum, Virgilium, Menandrum, Terentium*. Audi orationem patris irati Heaut. act. 5, sc. 4. *Si unquam*.

——— *non si ex capite sis meo*

Natus, itidem ut ajunt Minervam esse ex Jove, ea caussa magis

Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.

Et quæ sequuntur. Audi mitis viri potius quam boni:

Ausculta, ne me obtundas de hac re sæpius.
Tuum filium dedisti adoptandum mihi.
Is meus est factus; si quid peccat, Demea,
Mihi peccat; ego illi maxumam partem feram.
Obsonat, potat, olet unguenta de meo.
Amat? dabitur a me argentum, dum erit commodum:
Ubi non erit, fortasse excludetur foras.
Fores effregit? restituentur. discidit
Vestem? resarcietur. est, Dîs gratia,
Et unde hæc fiant, & adhuc non molesta sunt.

Et divina illa:

——— *credo hercle: nam ingenium novi tuum*
Liberale, sed vereor ne indiligens nimium sies.
In qua civitate tandem arbitrare te vivere?

Et quæ sine motu animi & suavissima voluptate legi non possunt Hecyra:

——— *odiosa hæc est ætas adolescentulis:*

E medio æquum excedere est. postremo jam nos fabulæ
Sumus, Pamphile, senex atque anus.

Et cætera; pluscula sunt enim. Quis, cum illa Phormione legit, non uxorem honestam adulteri agnoscit?

——— *an quicquam hodie est factum indignius?*
Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.
Hæccine erant itiones crebræ, & mansiones diutinæ
Lemni? hæccine erat, quæ nostros fructus minuebat, calamitas?
Quid? ego æquo animo cupio misera in hac re defungier.
Sed quid sperem? ætate porro minus peccaturum putem?
Jam tum erat senex, senectus si verecundos facit.
An mea forma atque ætas jam magis expetenda est, Demipho?
Quid mihi nunc adfers, quamobrem exspectem, aut sperem porro non fore?

Et quandoquidem simplicitas maxima moratæ orationis virtus, si intendatur, suavitatem parit, nemo sine incredibili ac summa voluptate illud Bacchidis leget:

——— *recte amasti, Pamphile,*

Uxorem tuam, nam nunquam ante hanc diem meis
oculis eam, quod nossem, videram.
Perliberalis visa est.

Ideoque fabulæ Terentianæ doctiorem histrionem, quam reliquorum desiderabant. Semper enim quæ morata est oratio, τῇ ὑποκρίσει fulcienda. Nam quæ moribus affectibusque destituitur, teste Philosopho, est ἀνυπόκριτος. neque ulla fere apud eum syllaba exstat, quæ non animi, aut affectus alicujus sit index. Jam ut ad lepores, sales, gratias, & venustates veniamus, certum est, fere omnes eos tolli a ridiculo, non secus quam in vita ab excessu morum virtus, ab excessu apparatus in scena tollitur voluptas. Quare Menandro ac *Terentio* lepores tribuunt antiqui, sales Plauto Horatius concedit: quos nonnunquam inurbanos esse notat. Audi Paterculum: *Dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, Terentiumque, & Afranium sub pari ætate floruerunt.* Græci χάριτας & χαριεντισμοὺς vocant. Remissiors sunt enim, quam ut risum violenter moveant: circumspectiores, quam ut frigeant. Absurdum enim sæpe caussa est risus, aut inusitatum. Contra autem sermo, qui & usitatus & moratus, quique leniter decorum servat, sicut eo ipso fit venustus & delectat, ita quidam eminere joci possunt. Qui quidem in hoc Afro (nisi Lælio eos potius ac Scipioni tribuendos putes) & Menandro, si judicium Horatii

& antiquorum sequimur, ex eodem sale, e quo nata Venus est, deprompti videntur. Ecce statim Andria, Act. 5, scena *Mitte:*

——*Davo istuc dedam jam negoti.* S. *Non potest.*
P. *Qui?* S. *Quia habet aliud magis ex sese &*
majus.
P. *Quidnam?* S. *Vinctus est.*
P. *Pater, non recte vinctus est.* S. *Haud ita jussi.*

Jam Gnathonem vide, qui cum putidos Thrasonis mores Phædriæ ac Chæreæ exposuisset, contra autem illi persuasisset, & jam gratias ineptus homo ac ridiculus haberet,

——*bene fecisti: gratiam habeo maximam,*
Nunquam etiam fui usquam, quin me omnes amarent plurimum;

respondet ad utrumque conversus,

Dixin' ego in hoc inesse vobis Atticam elegantiam?

Certe tota scena tertia tertii Actus in Adelphis, in qua luditur a Syro Demea, divina est. Qualia enim illa?

——*mihi quidem non placent,*
Et clamo sæpe. salsamenta hæc, Stephanio,
Fac macerentur pulcre.

Plane enim præter exspectationem omnia. Jam vetus Comœdia nihil æque ac παρῳδίαν amet, quæ plerumque & acerba est, & extra scenam quæritur, urbanissimus virorum rationem, qua ex actio-

ne ipsa parodiam, lepidam sane, & venustam, peteret, invenit. Nam cum Demea dixisset,

——— *fit sedulo*,

Nihil prætermitto, consuefacio: denique
Inspicere, tanquam in speculum, in vitas omnium
Jubeo; atque ex aliis sumere exemplum sibi:
Hoc facito.

& quæ sequuntur: respondet Syrus,

Conservis ad eundem præcipio modum:
Hoc salsum 'st, hoc adustum 'st, hoc lautum 'st parum.
Illud recte, iterum sic memento: sedulo
Moneo, quæ possum, pro mea sapientia.
Postremo tanquam in speculum in patinas, Demea,
Inspicere jubeo: & moneo, quid facto usus sit.

Ita sane & Plato, & Xenophon, omnesque Socratici jocantur; nunquam frigide, nunquam obscœne, nunquam inepte, nunquam putide. Videamus jam Plautina quædam. Ac Plutarchus quidem illud tanquam frigidum ex Aristophanis Thesmophoriazusis de Euripidis matre adducit,

Ἄγρια γὰρ ἡ μήτηρ, ὦ γυναῖκες, δρᾷ κακά, ———
Ἅτ' ἐν ἀγρείοισι λαχάνοις αὐτὸς τραφείς.

Cui illud, quamvis non in simili omnino genere, adjungas licet:

Nam mulier olitori nunquam supplicat, si qua est mala;

Domi habet hortum, & condimenta ad omnes mores maleficos.

Rhetores θυμελικόν, sive theatrale vocarent: Ridiculum enim potius quam festivum est. &, ut sit festivum, nemo vere in his subactus dixerit venustum esse. Ab usu enim quam longissime remotum est. Jam vero, cum in verbis frigidum, aut in rebus; de verbis Aristoteles, de rebus alii egerunt, Frigidum autem jam vocamus, non magniloquentiæ vicinum illud vitium (quanquam illud quoque habere hìc locum potest) quod discedere ab urbanitate dicitur. Quod, ut nonnihil a dicendi hìc magistris abeamus, modis fit pluribus. Vel in frigida translatione: ut cum dentes *calceati* dicuntur. Capt.

Cum calceatis dentibus veniam tamen.

Et cum victus *senteis esitare*, & *scruposam viam commeare* dicitur, quæ sane frigent. Vel in minimis allusiunculis & longe petitis. Ut Pœnulo:

Mi. *Assum apud te eccum*. Ag. *At ego elixus sis volo*.

& quod illi placuit non semel;

—— *magis calleo quam aprugnum callum callet.*

Item,

—— *callum aprugnum æque callere non sinam.*

Et,

Quanta sumini absumedo, quanta callo calamitas!

Et Curcul.

——— facite ventum ut gaudeam.
Ph. Maxime. Cu. *Quid facitis? quaeso.*
Ph. Ventum. Cu. *Nolo equidem mihi*
Fieri ventulum. Ph. *Quid igitur vis?* Cu. *Esse, ut*
——— ventum gaudeam.

Quas cum Grammatici Latini, qui citius cœlum digito, ut ita loquar, expugnassent, quam ut minimam Horatii Oden expressissent, Morologias in Plauto dixerint: nondum video; quare Horatio, ut summo maximoque Poetæ, ita Critico incomparabili, quem acutum doctumque virum ipse D. Hieronymus ad Pammachium vocavit, idem non licuerit. Ejus sane generis sunt, quæ in Aristophane accusat, quæque trivialia potius, quam ut viris eruditis etiam in scena placere aut debeant aut possint, accuratus censor Plutarchus judicavit. Καὶ γὰρ ὁ μὲν ἀπαίδευτος καὶ ἰδιώτης οἷς ἐκεῖνος λέγει ἁλίσκεται. ὁ δὲ πεπαιδευμένος δυσχεραίνει. λέγω δὲ τὰ ἀντίθετα, καὶ ὁμοιόπτωτα, καὶ παρονομασίας. τούτοις γὰρ ὁ μὲν μετὰ τοῦ προσήκοντος λόγου καὶ ὀλιγάκις χρῆται, ἐπιμελείας αὐτὰ ἀξιῶν. ὁ δὲ πολλάκις καὶ οὐκ εὐκαίρως, καὶ ψυχρῶς. Et adducit exemplum: ut cum τοὺς ταμίας, λαμίας vocat. Nam quæ ille de Menandro, ad *Terentium* fere omnia referri possunt, in quo nihil putidum est, aut ineptum. Quamquam multa quæ notavit, potius Antiqui Comici virtutes, quam illius, de quo ibi judicavit, vitia censenda sunt. Princeps enim inter illos fuit, & ad leges eas plane se

composuit. quod de Plauto nemo dicet. Est & frigidum, quod longe ab eo abest, quod aut esse, aut posse fieri putatur. Quale est, *pugno frangere elephanto brachium*, *boriola in cœlum pervenire*. Est & frigidum, cum ita a familiari sermone oratio recedit, ut ad usum amplius transferri nequeat. Tale est illud ibidem:

Si ante lucem ire occipias a meo primo nomine,
Concubium sit noctis, priusquam ad postremum
perveneris.

Crescit tamen frigidum, cum addit alter:

Opus face est & viatico ad tuum nomen, ut tu
prædicas.

Quæ si pedem unum extra scenam feras, protinus putiscent: nec ad usum applicari poterunt. Qualia nec Scipio, nec Lælius, flos nobilitatis, vel in scena approbassent. Plutarchus certe extra liberalium theatra ac doctorum libere relegat. Ridiculi enim ac inepti sunt, qui plebeiis tantum scribi Comœdiam existimant: cum non minus eruditis scribatur. Quod & Flaccus scivit: qui non sine caussa

Creditur, ex medio quia res arcessit, habere
Sudoris minimum; sed habet Comœdia tanto
Plus oneris, quanto veniæ minus.

Deinde autem Plauti & Dosseanni utitur exemplo; quos securos de judiciis doctorum ait.

Et hæc ad divinum, ut jam dixi, ac subactum in-

his Principem, cujus nec judicium, nec cæterorum ignorare ea tempestate potuit, & cujus judicium vereri debuisset, nisi idem aliorum fuisset. Jam illa Epicharmi imitatio ut festivissima, ita si sit frequens, frigore non caret; quæ fit, cum vel falsa opponuntur, aut subjectum idem est cum prædicato. Ut cum Epicharmus dixit:

Τόκα μοὶ ἐν τήνοις ἐγὼ ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις,

Tunc inter illos ego eram, tunc apud illos.

Bis enim idem dicit, quæ est fraus in verbis præter exspectationem. Idem autem est cum prædicato subjectum: ut in illis Curcul. Act. 4, sc. 4.

Quoi homini dii sunt propitii, ei non esse iratos
puto.

Sticho:

E malis multis, malum quod minimum est, id
minimum est malum.

Captivis:

Hos quos videtis stare captivos duos,
Hi stant, non sedent.

quæ jam docti collegerunt. Unde & istam summi Critici censuram meruit:

Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi
——— Dicitur.

quanquam sane alibi non invenuste iis usus est. Quæ Menander tamen, & imago ejus, de quo nunc agitur, *Terentius*, tanquam cum periculo conjuncta,

serio fugerunt. Hæc pro viro maximo Horatio: neque adversus Plautum dicta sunt, quem amamus, suspicimus, diligimus, ac veneramur: verum ut judicium sic acuamus, simul ut acuti isti, quod videntur sibi, ita facetissimum scriptorem ament, legant, tractent atque ediscant, (quod & recte & ordine ab iis fieri fatemur: neque enim satis commendari potest) ut nec plane & ubique veteribus probasse se meminerint; &, quod hic præcipue spectamus, de Horatio ejusque crisi minus libere loquantur: Terentii autem miram, ac prope ineffabilem amœnitatem, elegantiam, judicium, ac venustatem intelligere paullatim discant. Cujus incredibiles lepores, ut Josephus Scaliger dicebat olim, vix centesimus eruditorum quisque vidit: Ne cum illo simul & Afranium antiquum Comicum condemnent, cujus verissimum atque absolutum exstat judicium:

Terentio non similem dices quempiam.

Nobis eruditi ignoscent, quod hæc fusius: si cogitent præsertim, minus veri Critici esse ac Censoris, non litterulam ejicere alibi, aut innocentem syllabam damnare, vocem tollere alibi, aut emendare, sed sincere de auctoribus ac rebus judicare: quod & solidæ & absolutæ eruditionis est. Quo, ni fallor, omnes aspiramus. Neque ulla in re magis antiquitas præivit nobis. De auctoribus autem Comicis uter melius judicare potuerit, isne qui ætate il-

la vixit, qua ad summum culmen Poesis pervenit, qui Poeta summus, summus Criticus, familiariter cum Cæsare Augusto, ac Mæcenate vixit, eorumque atque aliorum quotidie de his judicia audivit; an qui hodie harum rerum plane imperiti judicant, ipsi viderint.

IDEM Lib. de Constitutione Tragœdiæ; ubi de morato agitur sermone.

Longe autem omnibus palmam hac in parte Terentius præripuit: cujus, sine summa voluptate, moratum nec legere nec recordari possumus sermonem. Sane præ reliquis scriptoribus decorum intellexit: ac pene solus, quæ ab Aristotele Rhetoricorum secundo de moribus præclare observata sunt, divinitus expressit; vere Musarum deliciæ, & scenæ voluptas. A cujus elegantia, venustate, lepore, venere quo quis longius abest, eo minus cum urbanitate commercii habet. Quod ubique vir emunctæ naris Horatius inculcat: & quod optime hac ætate Scaliger noster, ante hunc Erasmus, ante utrumque Varro intellexit, qui, In argumentis Cæcilius palmam poscit, in ethesi Terentius, in sermonibus Plautus. *Argumentum est Fabula. Hæc laus prima est. Secundum sunt Mores. Hæc secunda est. Postremum est Sermo. Hæc postrema est. Quanquam*

cur sermonem præferret Plautinum Varro, *alibi nobis dictum est*: *cum ut nimius sermonis prisci suo tempore amator ab antiquis notetur*. *Qui pro* argumentis, pathesi *legerunt*, *quia laus hæc a Charisio peculiariter Cæcilio tribuitur*, *neque intellexerunt*, *quid esset argumentum*, *neque eundem in utroque simul posse laudari*. *Ecce mores mitis viri*:

—— credo hercule. nam ingenium tuum novi
Liberale: sed vereor, ne indiligens nimium sies.

Iracundi:

Hei mihi, quid faciam? quid agam? quid clamem, aut querar?
O cœlum! o terra! o maria Neptuni!

Adolescentis, *qui in prospera fortuna*:

Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium? pro Jupiter!
Nunc est profecto, interfici cum perpeti me possum:
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine.

Senis, *qui in adversa versatur*:

Quid hoc (malum) infelicitatis, nequeo satis decernere,
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis.
Primus sentio mala nostra: primus rescisco omnia:
Primus porro obnuntio, ægre solus, si quid fiet, fero.

Fœminæ honestæ, *quæ adulterii maritum convincit*:

—— an quidquam hodie est factum indignius?

Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt
senes.

Et quæ sequuntur. Vides sermones, qui quod eleganter sint morati, intimos sensus pertentant. Hoc interest, quod pro personarum ratione, quibus gravioribus Tragœdia utitur, isti quoque variant.

Idem in Epist. Dedic. edit. suæ Terentianæ.

Itaque qui pueris modo propter inimitabilem Latinæ linguæ puritatem Terentium commendant, his mihi pueri videntur, hoc est senes stolidi, atque iis ipsis pueris ineptiores. Equidem, quamquam sæpe observassem, senem Scaligerum (at quem virum!) postquam omnium disciplinarum ac scientiarum prope perlustrasset adyta, semper in manibus gestasse hunc Comicum, neque illius lectione divinum illud pectus explere potuisse: quamquam scirem, ut de reliquis ne dicam, Desiderium Erasmum, postquam nihil ignoraret, nihil tamen magis quam lepores, & prope ineffabilem Terentiani genii indolem fuisse admiratum: tamen sero deperire eum cœpi; hoc est postquam in dicendi arte, & in ea quæ de moribus est sapientia, sub præceptore Aristotele serio proficere cœpissem.

NOI RIFORMATORI

Dello Studio di Padova

AVendo veduto per la Fede di Revisione, ed Approvazione del P. F. *Gio: Tommaso Mascheroni* Inquisitor Generale del Santo Offizio di *Venezia* nel Libro intitolato *Collectio Auctorum Classicorum &c. stampato*, non vi esser cosa alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Attestato del Segretario Nostro, niente contro Principi, e buoni Costumi, concediamo Licenza a *Nicolò Bettinelli* Stampator di *Venezia*, che possa essere stampato, osservando gli ordini in materia di Stampe, e presentando le solite Copie alle Pubbliche Librerie di Venezia, e di Padova.

Data li 5 Settembre 1781.

(Andrea Querini Rif.

(Alvise Vallaresso Rif.

(Girolamo Ascanio Giustinian K^r. Rif.

Registrato in Libro a Carte 19, al Num. 186.

Davidde Marchesini Seg.

Addì 24 Settembre 1782.

Registrato in Libro de' Privilegj dell' Università de' Librari e Stampatori.

Marc' Antonio Manfrè.

A N D R I A

P. TERENTII

CARTHAGINIENSIS AFRI.

Acta ludis Megalensibus, M. Fulvio & M. Glabrione Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio, & L. Atilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus Claudii tibiis paribus, dextris & sinistris. Et est toga Græca. Edita M. Marcello Cn. Sulpicio Consulibus. Anno ab U. C. DLXXXVII, ante Christum natum CLXII.

FABULÆ INTERLOCUTORES.

SIMO *senex*.	BYRRIA *servus*.
SOSIA *Libertus*.	LESBIA *obstetrix*.
DAVUS *servus*.	GLYCERIUM *adulescent.*
MYSIS *ancilla*.	CHREMES *senex*.
PAMPHILUS *adulescens*.	CRITO *hospes*.
CHARINUS *adulescens*.	DROMO *lorarius*.

PERSONÆ MUTÆ.

ARCHILLIS *ancilla*.	PHÆDRUS *adulescens*.
CHRYSIS *meretrix*.	CLINIA *adulescens*.
NICERATUS *adulescens*.	PASIBULA *eadem quæ Glycerium*.

E R A S M I

IDIOMATA PERSONARUM PRÆCIPUARUM.

Simo, pius in filium, sed natura vehementior.

Pamphilus, pius in patrem, sed fideliter amans, & cordatus ut adolescens.

Davus, vafer, ac spei pertinacis.

Charinus, simplex, ac nullius consilii.

Byrria, Davo dissimillimus, desperandi auctor.

Crito, pauper, sed ob probitatem impatiens contumeliæ.

Chremes, pius in filium; alioqui Simonis dissimillimus, ingenio sedato & placido componens omnia.

Mysis, callida, & heræ amans.

RATIO NOMINUM.

Simo, ἀπὸ τοῦ σιμοῦ, qui simo naso est, ita dictus a specie; simi enim fere sunt iracundi.

Chremes, a χρέμπτεσθαι, quod est enixe exspuere. senes enim tussi expurgant pectus.

Pamphilus, quasi πᾶσι φίλος, vel πάντας φιλῶν, i. e. omnibus charus, aut omnium amans.

Charinus, ὑπὸ τῆς χάριτος, a gratia, quasi dicas, gratiosus.

Sosia, a σώζεσθαι, servari, quod servatus in bello.

Davus, a patria, gentile nomen.

Mysis, item nomen gentile.

Byrria, ἀπὸ τοῦ πυρὸς, ab igne, quasi rubicundus, mutato π in β.

Glycerium, ἀπὸ τῆς γλυκέρας, a dulcedine, Latine Suavium.

Lesbia, gentile nomen, a Lesbo patria.

Crito, ἀπὸ τοῦ κρίτου, quod controversiam dirimat ceu arbiter.

Dromo, ἀπὸ τοῦ δρόμου, a cursu, fortasse κατ' ἀντίφρασιν.

IN TERENTII
ANDRIAM
C. SULPICII APOLLINARIS PERIOCHA.

Sororem falso creditam meretriculæ,
Genere Andriæ, Glycerium vitiat Pamphilus:
Gravidaque facta, dat fidem, uxorem sibi
Fore hanc: nam aliam pater ei desponderat
Gnatam Chremetis: atque ut amorem comperit,
Simulat futuras nuptias, cupiens, suus
Quid haberet animi filius, cognoscere.
Davi suasu non repugnat Pamphilus.
Sed ex Glycerio natum ut vidit puerulum
Chremes, recusat nuptias, generum abdicat:
Mox filiam Glycerium insperato agnitam
Dat Pamphilo hanc, aliam Charino conjugem.

M. ANT. MURETI

ARGUMENTUM.

CHremes, & Phania, fratres Athenienses fuerunt. Eorum Chremes profecturus in Asiam, Pasibulam filiolam, quam tum unicam habebat, fratris fidei credidit. Profecto eo, contigit, ut in Græcia magni bellorum motus excitarentur; quos fugiens Phania, cum, imposita secum in navim puella, ad fratrem iter cepisset, vi tempestatis fracta navi, apud Andrum insulam ejectus est. Ibi applicat se ad Andrium quendam, hominem haud magna in re, a quo tamen benigne humaniterque exceptus, non ita multo post moritur. Hospes Andrius relictæ apud se puellæ commutat nomen, & pro Pasibula Glycerium nominat: cumque per aliquot annos eam cum filia Chryside pari utramque studio educasset, decedit ipse quoque de vita. Chrysis, quæ se & orbam & inopem videret, abrepta secum Glycerio, Athenas navigat: ubi cum aliquandiu vitam lana telaque tolerasset, ad postremum adolescentum blanditiis & pollicitationibus victa, quæstum corpore facere incepit. Ventitabat ad eam inter cæteros Pamphilus, Simonis filius, probus & liberali præditus ingenio

adolescens: qui non Chrysidis ille quidem, sed ipsius Glycerii mirifico quodam amore percussus, primus solusque cum ea rem habuit, fidemque jam gravidæ dedit, eam sibi uxorem fore. Susceperat & postea Chremes aliam filiam, Philumenam nomine; eamque (jam. n. nubilis erat) Pamphilo, bona adolescentis impulsus fama, collocare cupiebat. Quid multa? ultro ad Simonem venit, cum eo negotium conficit. Inscio Pamphilo, de communi senum sententia faciundis nuptiis constituitur dies. Adhuc hæc erant, cum Chrysis moritur. Ibi primum Simo de filii amore cognovit. nam cum ambo una in funus prodiissent, accidit, ut posita in ignem Chryside, Glycerium se, præ doloris impatientia, eodem conjectura videretur. Accurrit Pamphilus, eamque mediam amplexus, ita consolari cœpit, ut plurimas minimeque dubias totius rei significationes daret. Itaque venit ad Simonem postridie Chremes, conditionem renunciat: comperisse se, Pamphilum peregrinam illam habere in uxoris loco; nescius, ex se natam esse eam, quam ita contumeliæ caussa peregrinam nominaret. Gaudere, ea re intellecta, Pamphilus: dolere contra ac ringi Simo. Advenit interea dies, qui nuptiis initio fuerat præstitutus. Simo veteratoria quadam calliditate, simulandas sibi, ad pertentandum filii animum, nuptias statuit, hoc cogitans, si abnueret filius, veram sibi objurgandi illius caus-

sam fore, quæ ad eum diem nulla satis justa fuerat: sin annueret, facile se quod vellet a Chremete impetraturum; atque ita vero nuptias, Diis adjuvantibus, factum iri. Præteriens igitur apud forum, securo jam & nihil tale metuenti filio, Pamphile, inquit, abi domum, ac Deos comprecare: uxor tibi ducenda hodie est. Hoc dicto, velut improviso quodam jaculo sauciatus adolescens, quid ageret, aut quid consilii caperet, nesciebat: cum ad eum Davus, vafro admodum ac versuto ingenio servus, animadversa senis astutia, accurrit. Erat tum una cum Pamphilo Charinus, qui adolescens miro quodam amore Philumenæ incensus, frustra sæpe tentatis illius nuptiis, ad postremum audito eam eo die nupturam Pamphilo, in summam desperationem adductus eum orabat, si se salvum vellet, ut vel eam ne duceret, vel saltem nuptiis dies aliquot produceret. Pamphilus eum sua quidem caussa bono esse animo, atque omnia ad impediendas nuptias moliri jubebat: se, quantum in se esset, effecturum, ea ut ne daretur sibi. Adveniens, ut dixi, Davus, Charinum jam spei plenum abire ad ambiendos senis amicos jubet, deinde seorsum Pamphilo conjecturas suas aperit, persuadetque, ut patri dicat, se paratum esse uxorem ducere: nam eo pacto, inquit, & patri omnem jurgandi occasionem præcideris, & non erit tamen verendum, ne nuptiæ fiant: nun-

quam enim Chremes tibi, semel repudiato, filiam suam iterum commissurus est. Hæc ita de servi consilio acta, longe aliter cecidere ac putabantur. exorat enim Chremetem Simo. Ita res in verarum nuptiarum discrimen adducitur. Forte eo ipso die Glycerium, exactis temporibus, puerum peperit: eum puerum Davus, cum aliter nuptias disturbare non posset, præ foribus ædium Simonis ab ancilla collocandum curat. In eum cum incidisset Chremes, & e Pamphilo natum esse cognosset, rursum abducit animum a nuptiis. Turbæ maximæ concitantur: donec advenit Crito Andrius, qui, quod Chrysidi genere proximus fuisset, ad cernendam illius hæreditatem Athenas venerat. ejus interventu Chremes filiam agnoscit. Ita summa omnium lætitia, Charino Philumena, Glycerium Pamphilo nubit.

TERENTII

ANDRIA.

PROLOGUS.

POETA (*1*) cum primum animum ad scribendum
adpulit,
Id sibi negoti credidit solum dari,
Populo ut placerent, quas fecisset fabulas.
Verum aliter evenire multo intellegit:
Nam in prologis scribundis operam abutitur, 5
Non qui argumentum narret, sed qui malevoli
Veteris Poetæ (2) maledictis respondeat.
Nunc, quam rem vitio dent, quæso, animum ad-
vortite.
Menander fecit Andriam & Perinthiam (3):
Qui utramvis recte norit, ambas noverit. 10
Non ita dissimili sunt argumento, & tamen,
Dissimili oratione sunt factæ ac stilo.
Quæ convenere, in Andriam ex Perinthia hic
Fatetur transtulisse (4), atque usum pro suis.
Id isti vituperant factum; atque in eo disputant, 15
Contaminari non decere fabulas.

Faciuntne intellegendo ut nihil intellegant?
Qui cum hunc accusant; Nævium, Plautum, Ennium
Accusant, quos hic noster auctores habet:
Quorum æmulari exoptat neclegentiam, 20
Potius quam istorum obscuram diligentiam.
Dehinc, ut quiescant porro, moneo, & desinant
Maledicere, malefacta ne noscant sua.
Favete, adeste æquo animo, & rem cognoscite,
Ut pernoscatis, ecquid spei sit relliquum: 25
Posthac quas faciet de integro comœdias,
Spectandæ, an exigendæ (5) sint vobis prius.

ACTUS PRIMUS.

SCENA I.

SIMO *senex*, SOSIA *libertus*.

SIMO.

Vos istæc intro auferte (1). abite. Sosia
Adesdum: paucis te volo.

SOSIA.

Dictum puta:
Nempe ut curentur recte hæc.

SIMO.

Immo aliud.

SOSIA.

Quid est,
Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius?

SIMO.

Nihil istac opus est arte ad hanc rem, quam paro; 5
Sed iis, quas semper in te intellexi sitas,
Fide & taciturnitate.

SOSIA.

Exspecto quid velis.

SIMO.

Ego postquam te emi a parvulo, ut semper tibi
Apud me justa & clemens fuerit servitus,
Scis. feci, e servo ut esses libertus mihi, 10
Propterea quod servibas liberaliter.
Quod habui summum, pretium (2) persolvi tibi.

SOSIA.

In memoria habeo.

SIMO.

Haud muto factum (3).

SOSIA.

Gaudeo,
Si tibi quid feci, aut facio, quod placeat, Simo; &
Id gratum fuisse advorsum te, habeo gratiam. 15
Sed hoc mihi molestum est; nam istæc commemoratio
Quasi exprobratio est immemoris (4) benefici.
Quin tu uno verbo dic, quid est, quod me velis.

SIMO.

Ita faciam; hoc primum in hac re prædico tibi;
Quas credis esse has, non sunt veræ nuptiæ. 20

SOSIA.

Cur simulas igitur?

SIMO.

Rem omnem a principio audies:
Eo pacto & gnati vitam & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te velim.
Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia, ac

Libera vivendi fuit potestas, (nam antea 25
Qui scire posses, aut ingenium noscere,
Dum eum ætas, metus, magister cohibebant?

SOSIA.

Ita est.)

SIMO.

Quod plerique omnes faciunt adulescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adjungant, aut equos
Alere, aut canes ad venandum, aut ad philosophos: 30
Horum ille nihil egregie præter cætera (5)
Studebat, & tamen omnia hæc mediocriter.
Gaudebam.

SOSIA.

Non injuria: nam id ego arbitror
Adprime in vita esse utile, ut *ne quid nimis*.

SIMO.

Sic vita erat: facile omnes perferre ac pati: 35
Cum quibus erat cumque una, iis sese dedere;
Eorum studiis obsequi; (advorsus nemini,
Nunquam præponens se illis) ita facillume
Sine invidia laudem invenias, & amicos pares.

SOSIA.

Sapienter vitam instituit; namque hoc tempore (6) 40
Obsequium amicos, veritas odium parit.

SIMO.

Interea mulier quædam abhinc triennium
Ex Andro commigravit huc viciniæ,

Inopia, & cognatorum neclegentia
Coacta, egregia forma, atque ætate integra. 45

SOSIA.

Ei vereor, ne quid Andria adportet mali.

SIMO.

Primum hæc (7) pudice vitam parce ac duriter
Agebat, lana ac tela victum quæritans:
Sed postquam amans accessit, pretium pollicens,
Unus & item alter; ita ut *Ingenium est omnium* 50
Hominum ab labore proclive ad lubidinem,
Accepit conditionem, dein quæstum occipit.
Qui tum illam amabant, forte, ita ut fit, filium
Perduxere illuc, secum ut una esset, meum.
Egomet continuo mecum: Certe captus est: 55
Habet (8). Observabam mane illorum servolos
Venienteis, aut abeunteis: rogitabam, Heus puer,
Dic sodes, quis heri Chrysidem habuit? nam Andriæ
Illi id erat nomen.

SOSIA.

Teneo.

SIMO.

Phædrum, aut Cliniam,
Aut Niceratum dicebant; nam hi tres tum simul 60
Amabant. Eho, quid Pamphilus? quid? symbolam
Dedit, cenavit. gaudebam. Item alio die
Quærebam: comperiebam nihil ad Pamphilum
Quicquam attinere. Enimvero spectatum satis

Putabam, & magnum exemplum continentiæ: 65
Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi,
Neque commovetur animus in ea re tamen,
Scias posse jam habere ipsum suæ vitæ modum.
Cum id mihi placebat; tum uno ore omnes omnia
Bona dicere, & laudare fortunas meas, 70
Qui gnatum haberem tali ingenio præditum.
Quid verbis opus est? fama hac impulsus Chremes,
Ultro ad me venit, unicam gnatam suam
Cum dote summa filio uxorem ut daret.
Placuit: despondi: Hic nuptiis dictus est dies. 75

SOSIA.

Quid igitur obstat, cur non fiant?

SIMO.

Audies.
Fere in diebus paucis, quibus hæc acta sunt,
Chrysis vicina hæc moritur.

SOSIA.

O factum bene!
Beasti: ei metui a Chryside.

SIMO.

Ibi tum filius
Cum illis, qui amarant Chrysidem, una aderat frequens; 80
Parabat (9) una funus: tristis interim,
Nonnunquam conlacrumabat. Placuit tum id mihi.
Sic cogitabam: Hic parvæ consuetudinis

Caussa hujus mortem tam fert familiariter:
Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri? 85
Hæc ego putabam esse omnia humani ingeni,
Mansuetique animi officia. Quid multis moror?
Egomet quoque ejus caussa in funus prodeo,
Nihil suspicans etiam mali.

SOSIA.

Hem, quid id est?

SIMO.

Scies.

Effertur. imus. interea inter mulieres, 90
Quæ ibi aderant, forte unam aspicio adulescentulam,
Forma bona.

SOSIA.

Fortasse.

SIMO.

Et voltu, Sosia,

Adeo modesto, adeo venusto, ut nil supra.
Quia tum mihi lamentari præter cæteras
Visa est, & quia erat forma præter cæteras 95
Honesta & liberali, accedo ad pedissequas:
Quæ sit, rogo. sororem esse ajunt Chrysidis.
Percussit ilico animum. at at hoc illud est,
Hinc illæ lacrumæ, hæc illa est misericordia.

SOSIA.

Quam timeo, quorsum evadas.

SIMO.

SIMO.

Funus interim 100
Procedit: sequimur: ad sepulcrum venimus:
In ignem imposita est: fletur. Interea hæc soror,
Quam dixi, ad flammam accessit imprudentius.
Satis cum periclo. ibi tum exanimatus Pamphilus,
Bene dissimulatum amorem & celatum indicat: 105
Adcurrit: mediam mulierem complectitur:
Mea Glycerium, inquit, quid agis? cur te is perditum?
Tum illa, ut consuetum facile amorem cerneres,
Rejecit se in eum flens quam familiariter.

SOSIA.

Quid ais?

SIMO.

Redeo inde iratus, atque ægre ferens. 110
Nec satis ad objurgandum caussæ. diceret,
Quid feci? quid commerui aut peccavi, pater?
Quæ sese in ignem injicere voluit, prohibui:
Servavi: honesta oratio est.

SOSIA.

Recte putas:
Nam si illum objurges, vitæ qui auxilium tulit, 115
Quid facias illi, dederit qui damnum, aut malum?

SIMO.

Venit Chremes postridie ad me, clamitans;
Indignum facinus: comperisse, Pamphilum
Pro uxore habere hanc peregrinam. Ego illud sedulo

Negare factum. ille instat factum. denique 120
Ita tum discedo ab illo, ut qui se filiam
Neget daturum.

SOSIA.

Non tu ibi gnatum (10)?

SIMO.

Ne hæc quidem
Satis vehemens caussa ad objurgandum.

SOSIA.

Qui, cedo?

SIMO.

Tute ipse his rebus finem præscripsti, pater.
Prope adest, cum alieno more vivendum est mihi: 125
Sine nunc meo me vivere interea modo.

SOSIA.

Qui igitur relictus est objurgandi locus?

SIMO.

Si propter amorem uxorem nolet ducere,
Ea primum ab illo animadvertenda injuria est.
Et nunc id operam do, ut per falsas nuptias 130
Vera objurgandi caussa sit, si deneget:
Simul sceleratus Davus si quid consili
Habet, ut consumat nunc, cum nihil obsint doli:
Quem ego credo manibus, pedibus obnixe omnia
Facturum: magis id adeo, mihi ut incommodet, 135
Quam ut (11) obsequatur gnato.

SOSIA.

Quapropter?

SIMO.

Rogas?

Mala mens, malus animus. quem quidem ego si sensero.
Sed quid opus est verbis? sin eveniat, quod volo,
In Pamphilo ut nil sit moræ; restat Chremes,
Qui mi exorandus est, & spero confore. 140
Nunc tuum est officium, has bene ut adsimules nuptias;
Perterrefacias Davum: observes filium,
Quid agat, quid cum illo consili captet.

SOSIA.

Sat est:

Curabo: eamus nunc jam intro.

SIMO.

I præ, sequar.

SCENA II.

SIMO *senex*, DAVUS *servus*.

SIMO.

NON dubium est, quin uxorem nolit filius:
Ita Davum modo timere sensi, ubi nuptias
Futuras esse audivit. sed ipse exit foras.

DAVUS.

Mirabar hoc si sic abiret; & heri semper lenitas

Verebar quorsum evaderet: 5
Qui postquam audierat non datum iri filio uxorem suo,
Nunquam cuiquam nostrum verbum fecit, neque id
ægre tulit.

SIMO.

At nunc faciet; neque, ut opinor, sine tuo magno malo.

DAVUS.

Id voluit, nos sic nec opinanteis duci falso gaudio,
Sperantes jam amoto metu, interea oscitanteis opprimi, 10
Ut ne esset spatium cogitandi ad disturbandas nuptias:
Astute.

SIMO.

Carnufex quæ loquitur?

DAVUS.

Herus est, neque provideram.

SIMO.

Dave.

DAVUS.

Hem, quid est?

SIMO.

Ehodum, ad me.

DAVUS.

Quid hic volt?

SIMO.

Quid ais?

DAVUS.

Qua de re (12)?

SIMO.

Rogas?

Meum gnatum rumor est amare.

DAVUS.

Id populus curat scilicet (13).

SIMO.

Hoccine agis, an non?

DAVUS.

Ego vero istuc.

SIMO.

Sed nunc ea me exquirere 15
Iniqui patris est. Nam quod antehac fecit, nihil ad me adtinet.
Dum tempus ad eam rem tulit, sivi animum ut expleret suum.
Nunc hic dies (14) aliam vitam defert, alios mores postulat.
Dehinc postulo, sive æquum est, te oro, Dave, ut redeat jam in viam.

DAVUS.

Hoc quid sit?

SIMO.

Omnes, qui amant, graviter sibi dari uxorem ferunt. 20

DAVUS.

Ita ajunt.

SIMO.

Tum si quis magistrum cepit ad eam rem improbum,
Ipsum animum ægrotum ad deteriorem partem plerumque adplicat.

DAVUS.

Non hercle intellego.

SIMO.

Non? hem.

DAVUS.

Non:
Davus sum, non Œdipus (15).

SIMO.

Nempe ergo aperte vis quæ restant me loqui.

DAVUS.

Sane quidem. 25

SIMO.

Si sensero hodie quicquam in his te nuptiis
Fallaciæ conari, quo fiant minus,
Aut velle in ea re ostendi, quam sis callidus:
Verberibus cæsum te in pistrinum, Dave, dedam usque ad necem,
Ea lege atque omine, ut, si te inde exemerim, ego pro te molam. 30
Quid? hoc intellextin? an nondum etiam ne hoc quidem?

DAVUS.

Immo callide:
Ita aperte ipsam rem modo locutus; nil circumitione usus es.

SIMO.

Ubi vis facilius passus sim, quam in hac re, me deludier.

DAVUS.

Bona verba quæso.

SIMO.

Inrides. nil me fallis. Edico tibi,
Ne temere facias. neque tu haud dices tibi non prædictum. cave. 35

SCENA III.

DAVUS *servus*.

ENimvero, Dave, nil loci est segnitiæ, neque socordiæ,
Quantum intellexi modo senis sententiam de nuptiis:
Quæ si non astu providentur, me, aut herum (16) pessumdabunt.
Nec quid agam certum est; Pamphilumne adjutem, an auscultem seni.
Si illum relinquo, ejus vitæ timeo: sin opitulor, hujus minas; 5
Cui verba dare difficile est: primum jam de amore hoc comperit:
Me infensus servat, ne quam faciam in nuptiis fallaciam.

Si senserit, perii, aut, quam libitum fuerit, caussam ceperit (17),
Qua jure qua me injuria præcipitem in pistrinum dabit.
Ad hæc mala hoc mi accedit etiam: hæc Andria 10
Si ista uxor, sive amica est, gravida e Pamphilo est:
Audireque eorum est operæ pretium audaciam:
Nam inceptio est amentium, haud amantium:
Quicquid peperisset, decreverunt tollere:
Et fingunt quandam inter se nunc fallaciam, 15
Civem Atticam esse hanc. Fuit olim quidam hinc senex,
Mercator: navem is fregit apud Andrum insulam:
Is obiit mortem. ibi tum hanc ejectam Chrysidis
Patrem recepisse orbam, parvam. Fabulæ.
Mi quidem non fit verisimile, at ipsis commentum placet. 20
Sed Mysis ab ea egreditur. At ego hinc me ad forum, ut
Conveniam Pamphilum, ne de hac re pater imprudentem opprimat.

SCENA IV.

MYSIS *ancilla.*

AUdio, Archillis, jam dudum: Lesbiam adduci jubes.
Sane pol illa temulenta est mulier & temeraria,
Nec satis digna, cui committas primo partu mulierem:

Tamen eam adducam (18)? Importunitatem spectate aniculæ:
Quia compotrix ejus est. Di date facultatem obsecro 5
Huic pariundi, atque illi in aliis (19) potius peccandi locum.
Sed quidnam Pamphilum exanimatum video? vereor quid siet.
Opperiar, ut sciam num quidnam hæc turbæ tristitia adferat.

SCENA V.

PAMPHILUS, MYSIS.

PAMPHILUS.

Hoccine est humanum factum aut inceptum? hoccine officium patris?

MYSIS.

Quid illud est?

PAMPHILUS.

Pro deum atque hominum fidem! Quid est, si non hæc contumelia est?
Uxorem decrerat dare se se mihi hodie. Nonne oportuit
Præscisse me ante? nonne prius communicatum oportuit?

MYSIS.

Miseram me! quod verbum audio? 5

PAMPHILUS.

Quid Chremes? qui denegarat se commissurum mihi
Gnatam suam uxorem; id mutavit, quia me immutatum videt?
Itane obstinate operam dat, ut me a Glycerio miserum abstrahat?
Quod si fit, pereo funditus.
Adeon' hominem invenustum esse, aut infelicem quemquam, ut ego sum? 10
Pro deum atque hominum fidem! nullon' ego
Chremetis pacto affinitatem effugere potero? Quot modis
Contemptus, spretus? facta, transacta omnia (20). Hem!
Repudiatus repetor. quamobrem? nisi si id est, quod suspicor:
Aliquid monstri alunt. ea quoniam nemini obtrudi potest, 15
Itur ad me.

MYSIS.

Oratio hæc me miseram exanimavit metu.

PAMPHILUS.

Nam quid ego dicam de patre? ah!
Tantamne rem tam negligenter agere? præteriens modo,
Mihi, apud forum, Uxor tibi ducenda est, Pamphile, hodie, inquit: para:
Abi domum. id mihi visus est dicere, Abi cito, & suspende te. 20

Obstupui. censen' ullum me verbum potuisse proloqui,
Aut ullam caussam, ineptam saltem, falsam, iniquam? obmutui.
Quod si ego rescissem id prius; quid facerem, si quis nunc me roget;
Aliquid facerem, ut hoc ne facerem. Sed nunc quid primum exequar?
Tot me impediunt curæ, quæ meum animum divorse trahunt: 25
Amor, misericordia hujus, nuptiarum sollicitatio,
Tum patris pudor, qui me tam leni passus est animo usque adhuc,
Quæ meo cunque animo lubitum est, facere: ein ego ut advorser? hei mihi!
Incertum est, quid agam.

MYSIS.

Misera timeo, hoc incertum quorsum accidat.
Sed nunc peropus est, aut hunc cum ipsa, aut me aliquid de illa advorsum hunc loqui. 30
Dum *in dubio est animus, paullo momento huc illuc impellitur*.

PAMPHILUS.

Quis hic loquitur? Mysis, salve.

MYSIS.

O salve Pamphile.

PAMPHILUS.

Quid agit?

MYSIS.

Rogas?

Laborat e dolore: atque ex hoc misera sollicita est die,
Quia olim in hunc sunt constitutæ nuptiæ: tum autem hoc timet,
Ne deseras se.

PAMPHILUS.

Hem! egone isthuc conari queam? 35
Ego propter me illam decipi miseram sinam?
Quæ mihi suum animum, atque omnem vitam credidit;
Quam ego animo egregie caram pro uxore habuerim,
Bene & pudice (21) ejus doctum atque eductum, sinam,
Coactum egestate ingenium immutarier? 40
Non faciam.

MYSIS.

Haud vereor, si in te solo sit situm:
Sed vim ut queas ferre.

PAMPHILUS.

Adeon' me ignavum putas?
Adeon' porro ingratum, aut inhumanum, aut ferum,
Ut neque me consuetudo, neque amor, neque pudor
Commoveat, neque commoneat, ut servem fidem? 45

MYSIS.

Unum hoc scio, hanc meritam esse ut memor esses sui.

PAMPHILUS.

Memor essem? o Mysis, Mysis, etiam nunc mihi
Scripta illa dicta sunt in animo Chrysidis

De Glycerio. Jam ferme moriens me vocat:
Accessi; vos semotæ: nos soli: incipit: 50
Mi Pamphile, hujus formam atque ætatem vides:
Nec clam te est, quam illi utræque res inutiles (22)
Et ad pudicitiam, & ad tutandam rem sient.
Quod ego te per hanc dextram oro, & ingenium tuum,
Per tuam fidem, perque hujus solitudinem 55
Te obtestor, ne abs te hanc segreges, neu deseras:
Si te in germani fratris dilexi loco,
Sive hæc te solum semper fecit maximi,
Seu tibi morigera fuit in rebus omnibus.
Te isti virum do, amicum, tutorem, patrem: 60
Bona nostra hæc tibi committo, & tuæ mando fidei.
Hanc mi in manum dat: mors continuo ipsam occupat.
Accepi: acceptam servabo.

MYSIS.

Ita spero quidem.

PAMPHILUS.

Sed cur tu abis ab illa?

MYSIS.

Obstetricem accerso.

PAMPHILUS.

Propera.
Atque audin' (23)? verbum unum cave de nuptiis, 65
Ne ad morbum hoc etiam.

MYSIS.

Teneo.

ACTUS II.

SCENA I.

CHARINUS, BYRRIA, PAMPHILUS.

CHARINUS.

Quid ais, Byrria?
Daturne illa (1) Pamphilo hodie nuptum?

BYRRIA.

Sic est.

CHARINUS.

Qui scis?

BYRRIA.

Apud forum modo e Davo audivi.

CHARINUS.

Væ misero mihi!
Ut animus in spe, atque in timore usque antehac attentus fuit,
Ita, postquam adempta spes est, lassus, cura confectus, stupet.

BYRRIA.

Quæso ædepol Charine, quoniam id fieri, quod vis, non potest, 5

Velis id, quod possit.

CHARINUS.

Nihil aliud, nisi Philumenam volo.

BYRRIA.

Ah, quanto satius est, te id dare operam,
Qui istum amorem ex animo amoveas, quam id loqui,
Quo magis lubido frustra incendatur tua!

CHARINUS.

Facile omnes, cum valemus, recta consilia ægrotis damus. 10
Tu si hic (2) sis, aliter sentias.

BYRRIA.

Age, age, ut lubet.

CHARINUS.

Sed Pamphilum
Video. Omnia experiri certum est prius quam pereo.

BYRRIA.

Quid hic agit?

CHARINUS.

Ipsum hunc orabo: huic supplicabo: amorem huic narrabo meum.
Credo, impetrabo, ut aliquot saltem nuptiis prodat dies.
Interea fiet aliquid, spero.

BYRRIA.

Id aliquid nihil est.

CHARINUS.

Byrria, 15

Quid tibi videtur? adeon' ad eum?

BYRRIA.

Quidni? si nihil impetres,

Ut te arbitretur sibi paratum mœchum, si illam duxerit.

CHARINUS.

Abin' hinc in malam rem cum suspicione istac, scelus.

PAMPHILUS.

Charinum video. salve.

CHARINUS.

O salve Pamphile:

Ad te advenio, spem, salutem, auxilium, consilium expetens. 20

PAMPHILUS.

Neque pol consilii locum habeo, neque auxilii copiam.

Sed istuc quidnam est?

CHARINUS.

Hodie uxorem ducis?

PAMPHILUS.

Ajunt.

CHARINUS.

Pamphile,

Si id facis, hodie postremum me vides.

PAMPHILUS.

Quid ita?

CHARINUS.

Hei mihi,

Vereor dicere: huic dic, quæso, Byrria.

BYR-

BYRRIA.

Ego dicam.

PAMPHILUS.

Quid est?

BYRRIA.

Sponsam hic tuam amat.

PAMPHILUS.

Næ iste haud mecum sentit. ehodum dic mihi, 25
Nunquidnam amplius tibi cum illa fuit, Charine?

CHARINUS.

Ah Pamphile,
Nihil.

PAMPHILUS.

Quam vellem (3)!

CHARINUS.

Nunc te per amicitiam & per amorem obsecro,
Principio, ut ne ducas.

PAMPHILUS.

Dabo equidem operam.

CHARINUS.

Sed si id non potes,
Aut tibi si nuptiæ hæ sunt cordi.

PAMPHILUS.

Cordi?

CHARINUS.

Saltem aliquot dies

Profer, dum proficiscor aliquo, ne videam.

PAMPHILUS.

Audi nunc jam: 30

Ego, Charine, neutiquam officium liberi esse hominis puto,
Cum is nil promereat, postulare id gratiæ apponi sibi.
Nuptias effugere ego istas malo, quam tu adipiscier.

CHARINUS.

Reddidisti animum.

PAMPHILUS.

Nunc si quid potes aut tu, aut hic Byrria,
Facite, fingite, invenite, efficite, qui detur tibi: 35
Ego id agam mihi qui ne detur.

CHARINUS.

Sat habeo.

PAMPHILUS.

Davum optume
Video. hujus consilio fretus sum.

CHARINUS.

At tu (4) hercle haud quicquam mihi,
Nisi ea, quæ nihil opus sunt sciri. fugin' hinc?

BYRRIA.

Ego vero ac lubens.

SCENA II.

DAVUS, CHARINUS, PAMPHILUS.

DAVUS.

Di boni! boni quid porto? sed ubi inveniam Pamphilum,
Ut metum, in quo nunc est, adimam, atque expleam animum gaudio?

CHARINUS.

Lætus est, nescio quid.

PAMPHILUS.

Nihil est. nondum hæc rescivit mala.

DAVUS.

Quem ego nunc credo, si jam audierit sibi paratas nuptias.

CHARINUS.

Audin' tu illum?

DAVUS.

Toto me oppido exanimatum quærere. 5
Sed ubi quæram? aut quo nunc primum intendam?

CHARINUS.

Cessas alloqui?

DAVUS.

Abeo.

PAMPHILUS.

Dave ades, resiste.

DAVUS.

Quis homo est, qui me? o Pamphile,
Te ipsum quæro. euge o Charine: ambo opportune: vos volo.

CHARINUS.

Dave, perii.

DAVUS.

Quin tu hoc audi.

CHARINUS.

Interii.

DAVUS.

Quid timeas, scio.

PAMPHILUS.

Mea quidem hercle certe in dubio vita est.

DAVUS.

Et quid tu, scio. 10

PAMPHILUS.

Nuptiæ mihi.

DAVUS.

Et id scio.

PAMPHILUS.

Hodie.

DAVUS.

Obtundis, tametsi intelligo.
Id paves, ne ducas tu illam: tu autem, ut ducas.

CHARINUS.

Rem tenes.

PAMPHILUS.

Istuc ipsum.

DAVUS.

Atqui istuc ipsum nihil pericli est: me vide.

PAMPHILUS.

Obsecro te, quamprimum hoc me libera miserum metu.

DAVUS.

Hem,

Libero. uxorem tibi jam non dat Chremes.

PAMPHILUS.

Qui scis?

DAVUS.

Scio. 15

Tuus pater modo me prehendit: ait, tibi uxorem dare sese

Hodie; item alia multa, quæ nunc non est narrandi locus.

Continuo ad te properans, percurro ad forum, ut dicam tibi hæc.

Ubi te non invenio, ibi ascendo in quendam excelsum locum.

Circumspicio. nusquam. forte ibi hujus video Byrriam: 20

Rogo: negat vidisse: mihi molestum: quid agam, cogito.

Redeunti interea ex ipsa re mihi incidit suspicio. hem.

Paullulum opsoni (5). ipsus tristis. de improviso nuptiæ.

Non cohærent.

PAMPHILUS.

Quorsumnam istuc?

DAVUS.

Ego me continuo ad Chremem.

Cum illoc advenio, solitudo ante ostium; jam id gaudeo. 25

CHARINUS.

Recte dicis.

PAMPHILUS.

Perge.

DAVUS.

Maneo. interea introire neminem

Video, exire neminem, matronam nullam; in ædibus

Nihil ornati, nihil tumulti. accessi, introspexi.

PAMPHILUS.

Scio.

Magnum signum.

DAVUS.

Num videntur convenire hæc nuptiis?

PAMPHILUS.

Non opinor, Dave.

DAVUS.

Opinor, narras? non recte accipis. 30

Certa res est, etiam puerum inde abiens conveni Chremis,

Olera, & pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni.

CHARINUS.

Liberatus sum, Dave, hodie tua opera.

DAVUS.

At nullus (6) quidem.

CHARINUS.

Quid ita? nempe huic prorsus illam non dat.

DAVUS.

Ridiculum caput.

Quasi necesse sit, si huic non dat, te illam uxorem ducere. 35

Nisi vides, nisi senis amicos oras, ambis.

CHARINUS.

Bene mones.

Ibo: etsi hercle sæpe jam me spes hæc frustrata est. vale.

SCENA III.

PAMPHILUS, DAVUS.

PAMPHILUS.

Quid igitur sibi volt pater? cur simulat?

DAVUS.

Ego dicam tibi.

Si id succenseat nunc, quia non dat tibi uxorem Chremes,

Ipsus sibi esse injurius videatur; neque id injuria:

Prius, quam tuum, ut sese habeat, animum ad nuptias perspexerit.

Sed si tu negaris ducere, ibi culpam in te transferet: 5

Tum illæ turbæ fient.

PAMPHILUS.

Quidvis patiar?

DAVUS.

Pater est, Pamphile.

Difficile est. tum hæc sola est mulier; dictum factum (7), invenerit

Aliquam caussam, quamobrem ejiciat oppido.

PAMPHILUS.

Ejiciat?

DAVUS.

Cito.

PAMPHILUS.

Cedo igitur, quid faciam, Dave?

DAVUS.

Dic te ducturum.

PAMPHILUS.

Hem!

DAVUS.

Quid est?

PAMPHILUS.

Egone dicam?

DAVUS.

Cur non?

PAMPHILUS.

Nunquam faciam.

DAVUS.

Ne nega. 10

PAMPHILUS.

Suadere noli.

DAVUS.

Ex ea re quid fiat, vide.

PAMPHILUS.

Ut ab illa excludar, huc concludar.

DAVUS.

Non ita est.

Nempe hoc sic esse opinor dicturum patrem:
Ducas volo hodie uxorem. tu, Ducam, inquies:
Cedo, quid jurgabit tecum? hic reddes omnia, 15
Quæ nunc sunt certa ei consilia, incerta ut sient,
Sine omni periculo. nam hocce haud dubium est, quin Chremes
Tibi non det gnatam: nec tu ea caussa minueris
Hæc quæ facis (8), ne is mutet suam sententiam.
Patri dic velle: ut, cum velit tibi jure irasci, non queat. 20
Nam quod tu speras, propulsabo facile: uxorem his moribus
Dabit nemo. inopem inveniet potius, quam te corrumpi sinat:
Sed si te æquo animo ferre accipiet, negligentem feceris.
Aliam otiosus quæret. interea aliquid acciderit boni.

PAMPHILUS.

Itan' credis?

DAVUS.

Haud dubium id quidem est.

PAMPHILUS.

Vide, quo me inducas.

DAVUS.

Quin taces (9)? 25

PAMPHILUS.

Dicam. puerum autem ne resciscat mihi esse ex illa, cautio est:

Nam pollicitus sum suscepturum.

DAVUS.

O facinus audax!

PAMPHILUS.

Hanc fidem

Sibi, me obsecravit, qui se sciret non deserturum, ut darem.

DAVUS.

Curabitur. sed pater adest. cave, te esse tristem sentiat.

SCENA IV.

SIMO, DAVUS, PAMPHILUS.

SIMO.

REviso quid agant, aut quid captent consili.

DAVUS.

Hic nunc non dubitat, quin te ductūrum neges.

Venit meditatus alicunde ex solo loco:
Orationem sperat invenisse se,
Qua differat te: proin tu face, apud te ut sies. 5

PAMPHILUS.

Modo ut possim, Dave.

DAVUS.

Crede hoc mihi, inquam, Pamphile,
Nunquam hodie tecum commutaturum patrem
Unum esse verbum, si te dices ducere.

SCENA V.

BYRRIA, SIMO, DAVUS, PAMPHILUS.

BYRRIA.

HErus me, relictis rebus, jussit Pamphilum
Hodie observare, ut, quid ageret de nuptiis,
Scirem. id propterea nunc hunc (10) venientem sequor.
Ipsum adeo præsto video cum Davo; hoc agam.

SIMO.

Utrumque adesse video.

DAVUS.

Hem, serva.

SIMO.

Pamphile. 5

DAVUS.

Quasi de improviso respice ad eum.

PAMPHILUS.

Ehem pater.

DAVUS.

Probe.

SIMO.

Hodie uxorem ducas, ut dixi, volo.

BYRRIA.

Nunc nostræ parti timeo, hic quid respondeat.

PAMPHILUS.

Neque istic, neque alibi tibi usquam erit in me mora

BYRRIA.

Hem

DAVUS.

Obmutuit.

BYRRIA.

Quid dixit!

SIMO.

Facis, ut te decet, 10

Cum istuc, quod postulo, impetro cum gratia.

DAVUS.

Sum verus?

BYRRIA.

Herus, quantum audio, uxore excidit.

SIMO.

Jam nunc intro, ne in mora, cum opus sit, sies.

PAMPHILUS.

Eo.

BYRRIA.

Nullane in re esse homini cuiquam fidem!
Verum illud verbum est, vulgo quod dici solet, 15
Omnes sibi malle melius esse quam alteri.
Ego illam vidi virginem: forma bona
Memini videre: quo æquior sum Pamphilo,
Si se illam in somnis, quam illum, amplecti maluit.
Renunciabo, ut pro hoc malo mihi det malum. 20

SCENA VI.

DAVUS, SIMO.

DAVUS.

HIC nunc me credit aliquam sibi fallaciam
Portare, & ea me hic restitisse gratia.

SIMO.

Quid Davus narrat?

DAVUS.

Æque quidquam nunc quidem.

SIMO.

Nihil ne? hem.

DAVUS.

Nihil prorsus.

SIMO.

Atqui exspectabam quidem.

DAVUS.

Præter spem evenit: sentio: hoc male habet virum. 5

SIMO.

Potin' es mihi verum dicere?

DAVUS.

Nihil facilius.

SIMO.

Num illi molestæ quidpiam hæ sunt nuptiæ
Propter hospitæ hujusce consuetudinem?

DAVUS.

Nihil hercle: aut si adeo, bidui est, aut tridui
Hæc sollicitudo: nostin'? deinde desinet: 10
Etenim (11) eam secum rem recta reputavit via.

SIMO.

Laudo.

DAVUS.

Dum licitum est (12) illi, dumque ætas tulit,
Amavit: tum id clam. cavit, ne unquam infamiæ
Ea res sibi esset, ut virum fortem decet.
Nunc uxore opus est, animum ad uxorem appulit. 15

SIMO.

Subtristis visus est esse aliquantulum mihi.

DAVUS.

Nihil propter hanc rem: sed est, quod succenset tibi.

SIMO.

Quidnam est?

DAVUS.

Puerile est.

SIMO.

Quid est?

DAVUS.

Nihil.

SIMO.

Quin dic quid est?

DAVUS.

Ait nimium parce facere sumptum.

SIMO.

Mene?

DAVUS.

Te.

Vix, inquit, drachmis opsonatus est decem: 20
Num filio videtur uxorem dare?
Quem, inquit, vocabo ad cœnam meorum æqualium
Potissimum nunc? & quod dicendum hic siet,
Tu quoque perparce nimium. non laudo.

SIMO.

Tace.

DAVUS.

Commovi (13).

SIMO.

Ego, istæc recte ut fiant, videro. 25
Quidnam hoc rei est? quidnam hic volt veterator sibi?
Nam si hic (14) mali est quidquam, hem illic est huic rei caput.

ACTUS III.

SCENA I.

MYSIS, SIMO, DAVUS, LESBIA, CLYCERIUM.

MYSIS.

ITA pol quidem res est, ut dixti, Lesbia:
Fidelem haud ferme mulieri invenias virum.

SIMO.

Ab Andria (1) est ancilla hæc? quid narras?

DAVUS.

Ita est.

MYSIS.

Sed hic Pamphilus.

SIMO.

Quid dicit?

MYSIS.

Firmavit fidem.

SIMO.

Hem.

DAVUS.

Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta sit. 5

MY-

MYSIS.

Nam quod peperisset, jussit tolli.

SIMO.

Jupiter,

Quid ego audio? actum est, si quidem hæc vera prædicat.

LESBIA.

Bonum ingenium narras adolescentis.

MYSIS.

Optumum.

Sed sequere me intro, ne in mora illi sis.

LESBIA.

Sequor.

DAVUS.

Quod remedium nunc huic malo inveniam?

SIMO.

Quid hoc? 10

Adeon' est demens? ex peregrina? jam scio: ah (2)!

Vix tandem sensi stolidus.

DAVUS.

Quid hic sensisse ait?

SIMO.

Hæc primum adfertur jam mihi ab hoc fallacia.

Hanc simulant parere, quo Chremetem absterreant.

GLYCERIUM.

Juno Lucina (3) fer opem, serva me obsecro. 15

SIMO.

Hui, tam cito? ridiculum. postquam ante ostium

Me audivit stare, approperat. non sat commode
Divisa sunt temporibus tibi, Dave, hæc.

DAVUS.

Mihin'?

SIMO.

Num immemor es discipuli?

DAVUS.

Ego, quid narres, nescio.

SIMO.

Hiccine si me imparatum in veris nuptiis 20
Adortus esset, quos mihi ludos redderet?
Nunc hujus periclo fit: ego in portu navigo.

SCENA II.

LESBIA, ARCHILLIS, SIMO, DAVUS.

LESBIA.

ADhuc, Archillis, quæ adsolent, quæque oportent
Signa ad salutem esse, omnia huic esse video.
Nunc primum fac, istæc ut lavet: post deinde,
Quod jussi, ei date bibere, & quantum imperavi,
Date: mox ego huc revertor. 5
Per ecastor scitus (4), puer natu' est Pamphilo.
Deos quæso, ut sit superstes: quandoquidem ipse est
ingenio bono,
Cumque huic veritus est optumæ adolescenti facere injuriam.

SIMO.

Vel hoc quis non credat, qui norit te, abs te esse ortum?

DAVUS.

Quidnam id est?

SIMO.

Non imperabat coram, quid opus facto esset puerperæ: 10
Sed postquam egressa est, illis, quæ sunt intus, clamat de via (5):
O Dave, itan' contemnor abs te? aut itane tandem idoneus
Tibi videor esse, quem tam aperte fallere incipias dolis?
Saltem accurate (6), ut metui videar certe, si resciverim.

DAVUS.

Certe hercle nunc hic se ipsus fallit, haud ego.

SIMO.

Edixin' tibi, 15
Interminatus sum, ne faceres? num veritus? quid rettulit?
Credon' tibi hoc nunc, peperisse hanc e Pamphilo?

DAVUS.

Teneo, quid erret: quid agam, habeo.

SIMO.

Quid taces?

DAVUS.

Quid credas? quasi non tibi renunciata sint hæc sic fore.

SIMO.

Mihin' quisquam?

DAVUS.

Eho, an tute intellexti hoc adsimulari?

SIMO.

Irrideor. 20

DAVUS.

Renunciatum est: nam qui istæc tibi incidit suspicio?

SIMO.

Qui? quia te noram.

DAVUS.

Quasi tu dicas, factum id consilio meo.

SIMO.

Certe enim scio.

DAVUS.

Non satis me pernosti etiam, qualis sim, Simo.

SIMO.

Egone te?

DAVUS.

Sed, si quid narrare occœpi, continuo dari
Tibi verba censes.

SIMO.

Falso.

DAVUS.

Itaque hercle nihil jam mutire audeo. 25

SIMO.

Hoc ego scio unum, neminem peperisse hic.

DAVUS.

Intellexti.

Sed nihilo seciu' mox deferent puerum huc ante ostium.
Id ego jam nunc tibi renuncio, here, futurum, ut sis sciens:
Ne tu hoc mihi posterius dicas, Davi factum consilio, aut dolis.
Prorsus a me opinionem hanc tuam esse ego amotam volo. 30

SIMO.

Unde id scis?

DAVUS.

Audivi, & credo. multa concurrunt simul,
Qui conjecturam hanc nunc facio. jam primum hæc se e Pamphilo
Gravidam dixit esse. inventum est falsum (7). nunc, postquam videt
Nuptias domi apparari, missa est ancilla illico
Obstetricem accersitum ad eam, puerum ut adferret simul. 35
Hoc nisi fit, puerum ut tu videas, nihil moventur nuptiæ.

SIMO.

Quid ais? cum intellexeras
Id consilii capere, cur non dixti extemplo Pamphilo?

DAVUS.

Quis igitur eum ab illa abstraxit, nisi ego? nam omnes nos quidem
Scimus, quam misere hanc amarit: nunc sibi uxorem expetit (8). 40

Postremo id mihi da negoti: tu tamen idem has nuptias.
Perge facere ita, ut facis: & id spero adjuturos deos.

SIMO.

Imo abi intro, ibi me opperire, &, quod parato
opus est, para.
Non impulit me, hæc nunc omnino ut crederem.
Atque haud scio, an quæ dixit, sint vera omnia: 45
Sed parvi pendo: illud mihi multo maxumum est,
Quod mihi pollicitu' est ipsus gnatus. Nunc Chremem
Conveniam: orabo gnato uxorem: id si impetro,
Quid alias malim, quam hodie has fieri nuptias?
Nam gnatus quod pollicitu' est, haud dubium est mihi, 50
Si nolit, quin eum merito possim cogere.
Atque adeo in tempore eccum ipsum obviam Chremem.

SCENA III.

SIMO, CHREMES.

SIMO.

Jubeo (9) Chremetem.

CHREMES.

Oh te ipsum quærebam.

SIMO.

Et ego te.

CHREMES.

Optato advenis.

Aliquot me adiere, ex te auditum qui ajebant, hodie filiam
Meam nubere tuo gnato: id viso, tu ne, an illi insaniant.

SIMO.

Ausculta paucis: &, quid ego te velim, & tu quod quæris, scies.

CHREMES.

Ausculto, loquere, quid velis. 5

SIMO.

Per te deos oro (10), & nostram amicitiam, Chreme,
Quæ incepta a parvis cum ætate accrevit simul;
Perque unicam gnatam tuam, & gnatum meum,
Cujus tibi potestas summa servandi datur:
Ut me adjuves in hac re, atque ita, uti nuptiæ 10
Fuerant futuræ, fiant:

CHREMES.

Ah, ne me obsecra:
Quasi hoc te orando a me impetrare oporteat.
Alium esse censes nunc me, atque olim, cum dabam?
Si in rem est utrique, ut fiant, accersi jube.
Sed si ex ea re plus mali est, quam commodi 15
Utrique; id oro te, in commune ut consulas:
Quasi illa tua sit, Pamphilique ego sim pater.

SIMO.

Imo ita volo, itaque postulo ut fiat, Chreme:
Neque postulem abs te, nisi ipsa res moneat.

CHREMES.

Quid est?

SIMO.

Iræ sunt inter Glycerium & gnatum.

CHREMES.

Audio. 20

SIMO.

Ita magnæ, ut sperem posse avelli.

CHREMES.

Fabulæ.

SIMO.

Profecto sic est.

CHREMES.

Sic hercle, ut dicam tibi:
Amantium iræ, amoris integratio est.

SIMO.

Hem, id te oro, ut ante eamus, dum tempus datur,
Dumque ejus lubido occlusa est contumeliis, 25
Prius quam harum scelera, & lacrumæ confictæ dolis
Reducunt animum ægrotum ad misericordiam.
Uxorem demus. spero consuetudine, &
Conjugio liberali devinctum, Chreme,
Dein facile ex illis sese emersurum malis. 30

CHREMES.

Tibi ita hoc videtur. at ego non posse arbitror
Neque illum hanc (11) perpetuo habere, neque me perpeti.

SIMO.

Qui scis ergo istuc, nisi periclum feceris?

CHREMES.

At istuc periclum in filia fieri, grave est.

SIMO.

Nempe incommoditas denique huc omnis redit; 35
Si eveniat, quod Di prohibeant, discessio.
At si corrigitur, quot commoditates, vide:
Principio amico filium restitueris:
Tibi generum firmum, & filiæ invenies virum.

CHREMES.

Quid istuc? si ita istuc animum induxti esse utile, 40
Nolo tibi ullum commodum in me claudier.

SIMO.

Merito te semper maxumi feci, Chreme.

CHREMES.

Sed quid ais?

SIMO.

Quid?

CHREMES.

Qui scis eos nunc discordare inter se?

SIMO.

Ipsu' mihi Davus, qui intimu' est eorum consiliis, dixit:
Et is mihi suadet, nuptias, quantum queam, ut maturem. 45
Num censes faceret, filium nisi sciret eadem hæc velle?
Tute adeo jam ejus audies verba. heus, evocate huc Davum:

Sed eccum; video ipsum foras exire.

SCENA IV.

DAVUS, SIMO, CHREMES.

DAVUS.

AD te ibam.

SIMO.

Quidnam est?

DAVUS.

Cur non accersitur (12)? jam advesperascit.

SIMO.

Audin' tu illum?

Ego dudum non nil veritus sum Dave abs te, ne faceres idem,

Quod volgus servorum solet, dolis ut me deluderes,

Propterea quod amat filius.

DAVUS.

Egon' istuc facerem?

SIMO.

Credidi: 5

Idque adeo metuens vos celavi, quod nunc dicam.

DAVUS.

Quid?

SIMO.

Scies.

Nam propemodum habeo tibi jam fidem.

DAVUS.

Tandem agnosti, qui siem.

SIMO.

Non fuerant nuptiæ futuræ.

DAVUS.

Quid? non?

SIMO.

Sed ea gratia

Simulavi, vos ut pertentarem.

DAVUS.

Quid ais?

SIMO.

Sic res est.

DAVUS.

Vide!

Nunquam quivi ego istuc intelligere. vah consilium callidum. 10

SIMO.

Hoc audi. ut hinc te jussi introire, opportune hic fit mihi obviam.

DAVUS.

Hem, numnam periimus (13)?

SIMO.

Narro huic, quæ tu dudum narrasti mihi.

DAVUS.

Quidnam audio?

SIMO.

Gnatam ut det oro, vixque id exoro.

DAVUS.

Occidi.

SIMO.

Hem, quid dixti?

DAVUS.

Optume inquam factum.

SIMO.

Nunc per hunc nulla est mora.

CHREMES.

Domum modo ibo: ut apparentur, dicam: atque huc renuncio. 15

SIMO.

Nunc te oro, Dave, quoniam solus mihi effecisti has nuptias.

DAVUS.

Ego vero solus (14).

SIMO.

Corrigere mihi gnatum porro enitere.

DAVUS.

Faciam hercle sedulo.

SIMO.

Potes nunc, dum animus irritatus est.

DAVUS.

Quiescas.

SIMO.

Age igitur: ubi nunc est ipsus?

DAVUS.

Mirum, ni domi est.

SIMO.

Ibo ad eum, atque eadem hæc, quæ tibi dixi, dicam itidem illi.

DAVUS.

Nullus sum. 20

Quid caussæ est, quin hinc in pistrinum recta proficiscar via?

Nihil est preci loci relictum: jam perturbavi omnia:

Herum fefelli: in nuptias conjeci herilem filium:

Feci hodie, ut fierent, insperante hoc (15), atque invito Pamphilo.

Hem astutia! quod si quiessem, nihil evenisset mali. 25

Sed eccum: ipsum video: occidi.

Utinam mihi esset aliquid hic, quo nunc me præcipitem darem.

SCENA V.

PAMPHILUS, DAVUS.

PAMPHILUS.

UBI illic scelus est, qui me perdidit?

DAVUS.

Perii.

PAMPHILUS.

Atque hoc confiteor,
Jure obtigisse: quandoquidem tam iners, tam nulli consilii
Sum, servon' fortunas meas me commisisse futili?
Ergo pretium ob stultitiam fero: sed inultum nunquam id auferet.

DAVUS.

Posthac incolumem sat scio fore me, nunc si evito hoc malum. 5

PAMPHILUS.

Nam quid ego nunc dicam patri? negabon' velle me, modo
Qui sum pollicitus ducere? qua fiducia id facere audeam?
Nec, quid me nunc faciam (16), scio.

DAVUS.

Nec quid me: atque id ago sedulo.
Dicam aliquid jam inventurum, ut huic malo aliquam producam moram.

PAMPHILUS.

Oh.

DAVUS.

Visus sum (17).

PAMPHILUS.

Ehodum bone vir, quid ais? viden' me consiliis tuis 10
Miserum impeditum esse?

DAVUS.

At jam expediam.

PAMPHILUS.

Expedies?

DAVUS.

Certe, Pamphile.

PAMPHILUS.

Nempe ut modo.

DAVUS.

Imo melius, spero.

PAMPHILUS.

Oh, tibi ego ut credam, furcifer?
Tu rem impeditam & perditam restituas? hem, quo fretu' sum,
Qui me hodie ex tranquillissima re conjecisti in nuptias.
An non dixi hoc esse futurum?

DAVUS.

Dixti.

PAMPHILUS.

Quid meritus?

DAVUS.

Crucem. 15

Sed paullulum sine ad me ut redeam: jam aliquid dispiciam.

PAMPHILUS.

Hei mihi,

Cum non habeo spatium, ut de te sumam supplicium, uti volo:

Namque hocce tempus, præcavere mihi me, haud te ulcisci, sinit.

ACTUS

ACTUS IV.

SCENA I.

CHARINUS, PAMPHILUS, DAVUS.

CHARINUS.

Hoccine credibile est aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeant, atque ex incommodis
Alterius sua ut comparent commoda? ah,
Idne est verum (1)? imo id genus est hominum pessumum, 5
In denegando modo queis pudor est paullulum:
Post ubi jam tempus est promissa perfici,
Tum coacti necessario se aperiunt, & timent;
Et tamen res cogit eos denegare. ibi
Tum impudentissima eorum oratio est: 10
Quis tu es? quis mihi es? cur meam tibi (2)? heus,
Proxumus sum egomet mihi. attamen ubi fides,
Si roges, nihil pudet. hic, ubi opus est,
Non verentur: illic, ubi nihil opus est, ibi verentur.
Sed quid agam? adeamne ad eum, & cum eo injuriam hanc expostulem? 15
Mala ingeram multa? atque aliquis dicat, nihil promoveris.

Multum; molestus certe ei fuero, atque animo morem gessero.

PAMPHILUS.

Charine, & me, & te imprudens, nisi quid dii respiciunt, perdidi.

CHARINUS.

Itane imprudens? tandem inventa est caussa: solvisti fidem.

PAMPHILUS.

Quid tandem?

CHARINUS.

Etiam nunc me ducere istis dictis postulas? 20

PAMPHILUS.

Quid istuc est?

CHARINUS.

Postquam me amare dixi, complacita est tibi.
Heu me miserum, qui tuum animum ex animo spectavi meo.

PAMPHILUS.

Falsu' es.

CHARINUS.

Non tibi satis esse hoc visum solidum est gaudium,
Nisi me lactasses amantem, & falsa spe produceres?
Habeas.

PAMPHILUS.

Habeam? ah nescis quantis in malis verser miser, 25
Quantasque hic suis consiliis mihi confecit sollicitudines,

Meus carnifex.

CHARINUS.

Quid istud tam mirum, si de te exemplum capit?

PAMPHILUS.

Haud istuc dicas, si cognoris vel me, vel amorem meum.

CHARINUS.

Scio: cum patre altercasti dudum, & is nunc propterea tibi

Succenset, nec te quivit hodie cogere, illam ut duceres. 30

PAMPHILUS.

Imo etiam, quo tu minus scis ærumnas meas,

Hæ nuptiæ non apparabantur mihi,

Nec postulabat nunc quisquam uxorem dare.

CHARINUS.

Scio: tu coactus tua voluntate es.

PAMPHILUS.

Mane,

Nondum scis.

CHARINUS.

Scio equidem illam ducturum esse te. 35

PAMPHILUS.

Cur me enecas? hoc audi: nunquam destitit

Instare, ut dicerem esse ducturum patri,

Suadere, orare, usque adeo donec perpulit.

CHARINUS.

Quis homo istuc?

PAMPHILUS.

Davos.

CHARINUS.

Davos?

PAMPHILUS.

Davos omnia (5).

CHARINUS.

Quamobrem?

PAMPHILUS.

Nescio. nisi mihi deos satis 40
Scio fuisse iratos, qui auscultaverim.

CHARINUS.

Factum hoc est, Dave?

DAVUS.

Factum.

CHARINUS.

Hem quid ais, scelus?
At tibi dii dignum factis exitium duint.
Eho, dic mihi. si omnes hunc conjectum in nuptias
Inimici vellent, quod, ni hoc, consilium darent? 45

DAVUS.

Deceptus sum, at non defatigatus.

CHARINUS.

Scio.

DAVUS.

Hac non successit, alia aggrediemur via:
Nisi id putas, quia primo processit parum,

Non posse jam ad salutem converti hoc malum.

PAMPHILUS.

Imo etiam: nam sati' credo, si advigilaveris, 50
Ex unis geminas mihi conficies nuptias.

DAVUS.

Ego, Pamphile, hoc tibi pro servitio debeo,
Conari manibus, pedibus, noctеisque & dies
Capitis periculum adire, dum prosim tibi.
Tuum 'st, si quid præter spem evenit, mi ignoscere: 55
Parum succedit quod ago, at facio sedulo.
Vel melius tu aliud reperi, me missum face.

PAMPHILUS.

Cupio. restitue in quem me accepisti locum.

DAVUS.

Faciam.

PAMPHILUS.

At jam hoc opus est.

DAVUS.

Hem, st, mane; crepuit a Glycerio ostium.

PAMPHILUS.

Nihil ad te.

DAVUS.

Quæro (4).

PAMPHILUS.

Hem, nunccine demum?

DAVUS.

At jam hoc tibi inventum dabo. 60

SCENA II.

MYSIS, PAMPHILUS, CHARINUS, DAVUS.

MYSIS.

JAM, ubi ubi erit, inventum tibi curabo, & mecum adductum
Tuum Pamphilum: tu modo, anime mi, noli te macerare.

PAMPHILUS.

Mysis.

MYSIS.

Quid est? hem Pamphile, optume mihi te offers.

PAMPHILUS.

Quid est?

MYSIS.

Orare jussit, si se ames, hera, jam ut ad sese venias:
Videre ait te cupere.

PAMPHILUS.

Vah, perii, hoc malum (5) integrascit. 5
Siccine me, atque illam opera tua (6) nunc miseros sollicitarier?
Nam idcirco accersor, nuptias quod mi apparari sensit.

CHARINUS.

Quibu' quidem quam facile poterat quiesci, si hic quiesset.

DAVUS.

Age, si hic non insanit satis sua sponte, instiga.

MYSIS.

Atque ædepol

Ea res est, proptereaque nunc misera in mœrore est.

PAMPHILUS.

Mysis, 10

Per omneis tibi adjuro deos, nunquam eam me desertum,

Non, si capiundos mihi sciam esse inimicos omneis homines.

Hanc mihi expetivi: contigit: conveniunt mores: valeant,

Qui inter nos dissidium volunt: hanc nisi mors, mihi adimet nemo.

CHARINUS.

Resipisco.

PAMPHILUS.

Non Apollinis magi' verum, atque hoc, responsum est. 15

Si poterit fieri, ut ne pater per me stetisse credat,

Quominus hæ fierent nuptiæ; volo (7). sed si id non poterit;

Id faciam, in proclivi quod est, per me stetisse ut credat.

Quis videor?

CHARINUS.

Miser æque atque ego.

DAVUS.

Consilium quæro.

CHARINUS.

Fortis es.

Scio, quid conere.

DAVUS.

Hoc ego tibi profecto effectum reddam. 20

PAMPHILUS.

Jam hoc opus est.

DAVUS.

Quin jam habeo.

CHARINUS.

Quid est?

DAVUS.

Huic, non tibi, habeo: ne erres.

CHARINUS.

Sat habeo.

PAMPHILUS.

Quid facies? cedo.

DAVUS.

Dies hic mi ut sit sati', vereor,
Ad agendum: ne vacuum esse me nunc ad narrandum credas.
Proinde hinc vos amolimini: nam mi impedimento estis.

PAMPHILUS.

Ego hanc visam.

DAVUS.

Quid tu? quo hinc te agis?

CHARINUS.

Verum vis dicam?

DAVUS.

Imo etiam. 25

Narrationis incipit mihi initium.

CHARINUS.

Quid me fiet?

DAVUS.

Eho impudens, non satis habes, quod tibi dieculam addo,

Quantum huic promoveo nuptias?

CHARINUS.

Dave attamen.

DAVUS.

Quid ergo?

CHARINUS.

Ut ducam.

DAVUS.

Ridiculum.

CHARINUS.

Huc face ad me ut venias, si quid poteris.

DAVUS.

Quid veniam? nihil habeo (8).

CHARINUS.

Attamen si quid.

DAVUS.

Age, veniam.

CHARINUS.

Si quid, 30

Domi ero.

DAVUS.

Tu, Mysis, dum exeo, parumper opperire hic.

MYSIS.

Quapropter?

DAVUS.

Ita facto est opus.

MYSIS.

Matura.

DAVUS.

Jam inquam hic adero.

SCENA III.

MYSIS.

NIlne esse proprium cuiquam? Dii vostram fidem!
Summum bonum esse heræ putabam hunc Pamphilum,
Amicum, amatorem, virum in quovis loco
Paratum: verum ex eo nunc misera quem capit

Laborem! facile hic plus mali est (9), quam illic boni. 5
Sed Davus exit. mi homo, quid istuc (10) obsecro est?
Quo portas puerum?

SCENA IV.

DAVUS, MYSIS.

DAVUS.

Mysis, nunc opus est tua
Mihi ad hanc rem exprompta memoria atque astutia.

MYSIS.

Quidnam incepturus?

DAVUS.

Accipe a me hunc ocyus,
Atque ante nostram januam appone.

MYSIS.

Obsecro.
Humine?

DAVUS.

Ex ara (11) hinc sume verbenas tibi,
Atque eas substerne.

MYSIS.

Quamobrem id tute (12) non facis? 5

DAVUS.

Quia, si forte opus ad herum jusjurandum mihi,
Non apposuisse, ut liquido possim.

MYSIS.

Intellego.

Nova nunc religio in te isthæc incessit, cedo?

DAVUS.

Move ocyus te, ut, quid agam, porro intellegas.

Pro Jupiter!

MYSIS.

Quid?

DAVUS.

Sponsæ pater intervenit. 10

Repudio consilium, quod primum intenderam.

MYSIS.

Nescio quid narres.

DAVUS.

Ego quoque hinc ab dextera

Venire me adsimulabo: tu, ut subservias

Orationi, utcumque opu' sit, verbis, vide.

MYSIS.

Ego, quid agas, nihil intellego; sed, si quid est, 15

Quod mea opera opus sit vobis, aut tu plus vides,

Manebo; ne quid vostrum remorer commodum.

SCENA V.

CHREMES, MYSIS, DAVUS.

CHREMES.

REvortor, postquam, quæ opus fuere ad nuptias
Gnatæ, paravi, ut jubeam arcessi. sed quid hoc?
Puer hercle est. Mulier, tun' apposuisti hunc?

MYSIS.

Ubi
Illic est (13)?

CHREMES.

Non mihi respondes?

MYSIS.

Hem, nusquam est, væ miseræ mihi!
Reliquit me homo, atque abiit.

DAVUS.

Di vostram fidem! 5
Quid turbæ est apud forum? quid illic hominum litigant?
Tum annona cara est. quid dicam aliud, nescio.

MYSIS.

Cur tu obsecro hic me solam?

DAVUS.

Hem, quæ hæc est fabula?
Eho Mysis: puer hic unde est? quisve huc attulit?

MYSIS.

Satin' sanus es, qui me id rogites?

DAVUS.

Quem ego igitur rogem, 10

Qui hic neminem alium video?

CHREMES.

Miror, unde sit.

DAVUS.

Dicturan' quod rogo?

MYSIS.

Au.

DAVUS.

Concede ad dexteram.

MYSIS.

Deliras. non tute ipse?

DAVUS.

Verbum si mihi

Unum, præterquam quod te rogo, faxis, cave.

MYSIS.

Male dicis.

DAVUS.

Unde est? dic clare.

MYSIS.

A vobis.

DAVUS.

Ha, ha, hæ. 15

Mirum vero, impudenter mulier si facit meretrix.

CHREMES.

Ab Andria est ancilla hæc, quantum intellego.

DAVUS.

Adeon' videmur vobis esse idonei,
In quibus sic illudatis?

CHREMES.

Veni in tempore.

DAVUS.

Propera adeo puerum tollere hinc ab janua. 20
Mane: cave quoquam ex istoc excessis (14) loco.

MYSIS.

Dii te eradicent: ita me miseram territas.

DAVUS.

Tibi ego dico, an non?

MYSIS.

Quid vis?

DAVUS.

At etiam rogas?
Cedo, cujum puerum hic apposuisti? dic mihi.

MYSIS.

Tu nescis?

DAVUS.

Mitte id, quod scio; dic, quod rogo. 25

MYSIS.

Vestri.

DAVUS.

Cujus vestri?

MYSIS.

Pamphili.

DAVUS.

Hem. quid Pamphili?

MYSIS.

Eho, an non est?

CHREMES.

Recte ego semper fugi has nuptias.

DAVUS.

O facinus animadvertendum!

MYSIS.

Quid clamitas?

DAVUS.

Quemne ego heri vidi ad vos adferri vesperi?

MYSIS.

O hominem audacem!

DAVUS.

Verum vidi Cantharam 30
Subfarcinatam (15).

MYSIS.

Diis pol habeo gratias,
Cum in pariundo aliquot adfuerunt liberæ (16).

DAVUS.

Næ illa illum haud novit, cujus caussa hæc incipit.
Chremes, si positum puerum ante ædes viderit,
Suám gnatam non dabit. tanto hercle magis dabit. 35

CHREMES.

CHREMES.

Non hercle faciet.

DAVUS.

Nunc adeo, ut tu sis sciens,
Ni puerum tollis, jam jam ego hunc mediam in viam
Provolvam, teque ibidem pervolvam in luto.

MYSIS.

Tu pol homo non es sobrius.

DAVUS.

Fallacia
Alia aliam trudit. jam susurrari audio, 40
Civem Atticam esse hanc.

CHREMES.

Hem.

DAVUS.

Coactus legibus (17)
Eam uxorem ducet.

MYSIS.

Au! obsecro, an non civis est?

CHREMES.

Jocularium in malum insciens pene incidi.

DAVUS.

Quis hic loquitur? o Chreme, per tempus advenis:
Ausculta.

CHREMES.

Audivi jam omnia.

DAVUS.

Anne tu omnia? 45

CHREMES.

Audivi inquam a principio.

DAVUS.

Audistin' obsecro? hem
Scelera: hanc jam oportet in cruciatum hinc abripi.
Hic ille est. non te credas Davum ludere.

MYSIS.

Me miseram! nihil pol falsi dixi, mi senex.

CHREMES.

Novi rem omnem: sed est Simo intus?

DAVUS.

Intus est. 50

MYSIS.

Ne me attingas sceleste (18), si pol Glycerio non
omnia hæc.

DAVUS.

Eho inepta, nescis quid sit actum.

MYSIS.

Qui sciam?

DAVUS.

Hic socer est. alio pacto haud poterat fieri,
Ut sciret hæc, quæ volumus.

MYSIS.

Hem. prædiceres.

DAVUS.

Paullum interesse censes, ex animo omnia, 35
Ut fert natura, facias, an de industria?

SCENA VI.

CRITO, MYSIS, DAVUS.

CRITO.

IN hac habitasse platea dictum est Chrysidem,
Quæ se inhoneste optavit parare divitias
Potius, quam in patria honeste pauper vivere.
Ejus morte ea ad me lege redierunt bona.
Sed quos perconter, video. salvete.

MYSIS.

Obsecro, 5
Quem video? estne hic Crito, sobrinus Chrysidis?
Is est.

CRITO.

O Mysis, salve.

MYSIS.

Salvos sis, Crito.

CRITO.

Itan' Chrysis (19)? hem.

MYSIS.

Nos quidem pol miseras perdidit.

CRITO.

Quid vos? quo pacto hic? sati'ne recte?

MYSIS.

Nosne? sic

Ut quimus, ajunt; quando, ut volumus, non licet. 10

CRITO.

Quid Glycerium? jam hic suos parentes repperit?

MYSIS.

Utinam!

CRITO.

An nondum etiam? haud auspicato huc me appuli:

Nam pol, si id scissem, nunquam huc tetulissem pedem.

Semper enim dicta est ejus hæc, atque habita est soror:

Quæ illius fuerunt, possidet. nunc me hospitem 15

Lites sequi, quam hic mihi sit facile atque utile,

Aliorum exempla commonent. simul arbitror,

Jam esse aliquem amicum, & defensorem ei: nam fere

Grandiuscula jam profecta est illinc. clamitent,

Me sycophantam hereditatem persequi, 20

Mendicum. tum ipsam despoliare non libet.

MYSIS.

O optume hospes, pol, Crito, antiquum obtines (20).

CRITO.

Duc me ad eam, quando huc veni, ut videam.

MYSIS.

Maxume.

DAVUS.

Sequar hos: nolo, me in tempore hoc videat senex.

ACTUS V.

SCENA I.

CHREMES, SIMO.

CHREMES.

SAti' jam sati' Simo spectata erga te amicitia est mea:
Sati' pericli cœpi adire: orandi jam finem face.
Dum studeo obsequi tibi, pene illusi vitam filiæ.

SIMO.

Imo enim quam maxume abs te postulo atque oro, Chreme,
Ut beneficium, verbis initum dudum, nunc re comprobes. 5

CHREMES.

Vide, quam iniquus sis præ studio. dum efficias id quod cupis,
Neque modum benignitatis, neque quid me ores, cogitas.
Nam si cogites, remittas jam me onerare injuriis.

SIMO.

Quibus?

CHREMES.

Ah rogitas? perpulisti me, ut homini adolescentulo,

In alio occupato amore, abhorrenti ab re uxoria, 10
Filiam darem in seditionem, atque incertas nuptias;
Ejus labore atque ejus dolore gnato ut medicarer tuo.
Impetrasti: incepi, dum res tetulit: nunc non fert: feras.
Illam hinc civem esse ajunt: puer est natus: nos missos face.

SIMO.

Per ego te deos oro, ut ne illis animum inducas credere, 15
Quibus id maxume utile est, illum (1) esse quam deterrimum.
Nuptiarum gratia hæc sunt ficta atque incepta omnia.
Ubi ea caussa, quamobrem hæc faciunt, erit adempta his, desinent.

CHREMES.

Erras, cum Davo egomet vidi jurgantem ancillam.

SIMO.

Scio.

CHREMES.

At
Vero voltu; cum ibi me adesse neuter tum præsenserat. 20

SIMO.

Credo; & id facturas, Davus dudum prædixit mihi:
Et nescio quid tibi sum oblitus hodie, ac volui, dicere.

SCENA II.

DAVUS, CHREMES, SIMO, DROMO.

DAVUS.

ANimo jam nunc otioso esse impero.

CHREMES.

Hem Davum tibi.

SIMO.

Unde egreditur?

DAVUS.

Meo præsidio, atque hospitis (2).

SIMO.

Quid illud mali est?

DAVUS.

Ego commodiorem hominem, adventum, tempus non vidi.

SIMO.

Scelus (3),

Quemnam hic laudat?

DAVUS.

Omnis res est jam in vado.

SIMO.

Cesso alloqui?

DAVUS.

Herus est: quid agam?

SIMO.

O salve, bone vir.

DAVUS.

Hem Simo, o noster Chremes, 5
Omnia apparata jam sunt intus.

CHREMES.

Curasti probe.

DAVUS.

Ubi voles, arcesse.

SIMO.

Bene sane. is enim (4) vero hinc nunc abest.
Etiam tu hoc responde: quid istic tibi negotii est?

DAVUS.

Mihin'

SIMO.

Ita.

DAVUS.

Mihine?

SIMO.

Tibi ergo.

DAVUS.

Modo introii.

SIMO.

Quasi ego, quam dudum, rogem.

DAVUS.

Cum tuo gnato una.

SIMO.

Anne est intus Pamphilus? crucior miser. 10
Eho, non tu dixti, esse inter eos inimicitias, carnufex?

CHREMES.

Sunt.

SIMO.

Cur igitur hic est?

CHREMES.

Quid illum censes? cum illa litigat.

DAVUS.

Imo vero indignum, Chreme, jam facinus faxo ex me audias.
Nescio qui senex modo venit, ellum, confidens, catus:
Cum faciem videas, videtur esse quantivis preti: 15
Tristis severitas inest in voltu, atque in verbis fides.

SIMO.

Quidnam adportas?

DAVUS.

Nil equidem, nisi quod illum audivi dicere.

SIMO.

Quid ait tandem?

DAVUS.

Glycerium se scire civem esse hanc Atticam.

SIMO.

Hem Dromo, Dromo.

DROMO.

Quid est?

SIMO.

Dromo.

DAVUS.

Audi.

SIMO.

Verbum si addideris. Dromo.

DAVUS.

Audi obsecro.

DROMO.

Quid vis?

SIMO.

Sublimem hunc intro rape, quantum potes. 20

DROMO.

Quem?

SIMO.

Davum.

DAVUS.

Quamobrem?

SIMO.

Quia lubet. rape, inquam.

DAVUS.

Quid feci?

SIMO.

Rape.

DAVUS.

Si quidquam mentitum invenies, occidito.

SIMO.

Nihil audio.

Ego jam te commotum reddam.

DAVUS.

Tamen etsi hoc verum est?

SIMO.

Tamen.

Cura adservandum vinctum: atque audin'? quadrupedem constringito (5).

Age, nunc jam ego pol hodie, si vivo, tibi 25

Ostendam, herum quid sit pericli fallere, &

Illi, patrem.

CHREMES.

Ah ne sævi tantopere.

SIMO.

Chreme,

Pietatem gnati (6)! nonne te miseret mei?

Tantum laborem capere ob talem filium?

Age Pamphile, exi Pamphile; ecquid te pudet? 30

SCENA III.

PAMPHILUS, SIMO, CHREMES.

PAMPHILUS.

QUis me volt? perii, pater est.

SIMO.

Quid ais omnium (7)?

CHREMES.

Ah,

Rem potius ipsam dic; ac mitte male loqui.

SIMO.

Quasi quidquam in hunc jam gravius dici possiet.
Ain' tandem, civis Glycerium est?

PAMPHILUS.

Ita prædicant.

SIMO.

Ita prædicant? ingentem confidentiam! 5
Num cogitat, quid dicat? num facti piget?
Num ejus color pudoris signum usquam indicat?
Adeon' impotenti esse animo, ut præter civium
Morem, atque legem (8), & sui voluntatem patris,
Tamen hanc habere cupiat cum summo probro? 10

PAMPHILUS.

Me miserum!

SIMO.

Modone id demum sensti, Pamphile?
Olim istuc, olim, cum ita animum induxti tuum,
Quod cuperes, aliquo pacto efficiundum tibi,
Eodem die istuc verbum vere in te accidit.
Sed quid ego? cur me excrucio? cur me macero? 15
Cur meam senectam hujus sollicito amentia? an
Pro hujus ego ut peccatis supplicium sufferam?
Imo habeat, valeat, vivat cum illa.

PAMPHILUS.

Mi pater.

SIMO.

Quid mi pater? quasi tu hujus indigeas patris.
Domus, uxor, liberi inventi invito patre: 20
Adducti, qui illam civem hinc dicant. viceris.

PAMPHILUS.

Pater, licetne pauca?

SIMO.

Quid dices mihi?

CHREMES.

Tamen, Simo, audi.

SIMO.

Ego audiam? quid audiam,
Chremes?

CHREMES.

Attamen dicat, sine.

SIMO.

Age dicat, sino.

PAMPHILUS.

Ego me amare hanc fateor: si id peccare est, fateor id quoque. 25

Tibi, pater, me dedo: quidvis oneris impone: impera.

Vis me uxorem ducere? hanc amittere? ut potero, feram.

Hoc modo te obsecro, ut ne credas a me allegatum hunc senem (9).

Sine me expurgem, atque illum huc coram adducam.

SIMO.

Adducas?

PAMPHILUS.

Sine, pater.

CHREMES.

Æquum postulat: da veniam.

PAMPHILUS.

Sine te hoc exorem.

SIMO.

Sino. 30

Quidvis cupio, dum ne ab hoc me falli comperiar, Chreme.

CHREMES.

Pro peccato magno paullum supplicii satis est patri.

S C E N A IV.

CRITO, CHREMES, SIMO, PAMPHILUS.

CRITO.

Mitte orare (10), una harum quævis caussa me, ut faciam, monet.
Vel tu, vel quod verum est, vel quod ipsi cupio Glycerio.

CHREMES.

Andrium ego Critonem video? & certe is est. salvos sis Crito.
Quid tu Athenas insolens?

CRITO.

Evenit: sed hiccine est Simo?

CHREMES.

Hic est.

SIMO.

Mene quæris? eho, tu Glycerium hinc civem esse ais? 5

CRITO.

Tu negas?

SIMO.

Itane huc paratus advenis?

CRITO.

Quare?

SIMO.

SIMO.

Rogas?

Tu ne impune hæc facias? tu ne hic homines adolescentulos,

Imperitos rerum, eductos libere, in fraudem illicis?

Sollicitando, & pollicitando eorum animos lactas?

CRITO.

Sanun' es?

SIMO.

Ac meretricios amores nuptiis conglutinas? 10

PAMPHILUS.

Perii: metuo ut substet hospes.

CHREMES.

Si, Simo, hunc noris satis,

Non ita arbitrere: bonus hic est vir.

SIMO.

Hic vir sit bonus?

Itane adtemperate venit hodie in ipsis nuptiis,

Ut veniret antehac nunquam? est vero huic credendum, Chreme?

PAMPHILUS.

Ni metuam patrem, habeo pro illa re, illum quod moneam probe. 15

SIMO.

Sycophanta.

CRITO.

Hem.

CHREMES.

Sic, Crito, est hic: mitte.

CRITO.

Videat, qui siet.

Si mihi pergit, quæ volt, dicere; ea quæ non volt, audiet.

Ego istæc moveo, aut curo? non tu tuum malum (11)
æquo animo feres?

Nam ego quæ dico, vera, an falsa audieris, jam
sciri potest.

Atticus quidam olim navi fracta ad Andrum ejectus est, 20

Et istæc una parva virgo: tum ille egens forte applicat

Primum ad Chrysidis patrem se.

SIMO.

Fabulam inceptat.

CHREMES.

Sine.

CRITO.

Itane vero obturbat?

CHREMES.

Perge.

CRITO.

Tum is mihi cognatus fuit,

Qui eum recepit. ibi ego audivi ex illo, sese esse
Atticum.

Is ibi mortuus est.

CHREMES.

Ejus nomen?

CRITO.

Nomen tam cito tibi? 25

Phania.

CHREMES.

Hem, perii.

CRITO.

Verum hercle opinor fuisse Phaniam,
Hoc certo scio, Rhamnusium se ajebat esse.

CHREMES.

O Jupiter!

CRITO.

Eadem hæc, Chreme, multi alii in Andro tum audivere.

CHREMES.

Utinam id siet,
Quod spero. eho dic mihi, quid is eam tum, Crito?
Suamne ajebat esse?

CRITO.

Non.

CHREMES.

Cujam igitur?

CRITO.

Fratris filiam. 30

CHREMES.

Certe mea est.

CRITO.

Quid ais?

SIMO.

Quid tu? quid ais?

PAMPHILUS.

Arrige aures, Pamphile.

SIMO.

Qui credis?

CHREMES.

Phania ille, frater meus fuit.

SIMO.

Noram, & scio.

CHREMES.

Is hinc bellum fugiens, meque in Asiam persequens, proficiscitur.

Tum illam hic relinquere est veritus. post illa nunc primum audio,

Quid illo sit factum.

PAMPHILUS.

Vix sum apud me: ita animus commotus est metu, 35

Spe, gaudio, mirando hoc tanto, tam repentino bono.

SIMO.

Næ istam multimodis tuam inveniri gaudeo.

PAMPHILUS.

Credo, pater.

CHREMES.

At mihi unus scrupulus etiam restat, qui me male habet.

PAMPHILUS.

Dignus es,

Cum tua religione, odio. nodum in scirpo quæris.

CRITO.

Quid istud est?

CHREMES.

Nomen non convenit.

CRITO.

Fuit hercle aliud huic parvæ.

CHREMES.

Quod, Crito? 40

Nunquid meministi?

CRITO.

Id quæro.

PAMPHILUS.

Egone hujus memoriam patiar meæ
Voluptati obstare, cum egomet possim in hac re medicari mihi?
Non patiar. heus Chreme: quod quæris, Pasibula est.

CRITO.

Ipsa est.

CHREMES.

Ea est.

PAMPHILUS.

Ex ipsa millies audivi.

SIMO.

Omneis nos gaudere hoc, Chreme,
Te credo credere.

CHREMES.

Ita me dii ament, credo.

PAMPHILUS.

Quid restat, pater? 45

SIMO.

Jam dudum res reduxit me ipsa in gratiam.

PAMPHILUS.

O lepidum patrem!

De uxore ita, ut possedi, nihil mutat Chremes.

CHREMES.

Caussa optuma est:

Nisi quid pater aliud ait.

PAMPHILUS.

Nempe.

SIMO.

Scilicet (12).

CHREMES.

Dos, Pamphile, est

Decem talenta.

PAMPHILUS.

Accipio.

CHREMES.

Propero ad filiam. eho mecum, Crito:

Nam illam me haud nosse credo.

SIMO.

Cur non illam huc transferri jubes? 50

PAMPHILUS.

Recte admones. Davo ego istuc dedam jam negoti.

SIMO.

Non potest.

PAMPHILUS.

Qui?

SIMO.

Quia habet aliud magis ex sese, & majus.

PAMPHILUS.

Quidnam?

SIMO.

Vinctus est.

PAMPHILUS.

Pater, non recte (13) vinctus est.

SIMO.

Haud ita jussi.

PAMPHILUS.

Jube solvi, obsecro.

SIMO.

Age fiat.

PAMPHILUS.

At matura.

SIMO.

Eo intro.

PAMPHILUS.

O faustum, & felicem hunc diem!

SCENA V.

CHARINUS, PAMPHILUS.

CHARINUS.

PRoviso quid agat Pamphilus: atque eccum.

PAMPHILUS.

Aliquis forsan me putet
Non putare hoc verum. at mihi nunc sic esse hoc verum lubet.
Ego vitam deorum (14) propterea sempiternam esse arbitror,
Quod voluptates eorum propriæ sunt. nam mihi immortalitas
Parta est, si huic nulla ægritudo gaudio intercesserit. 5
Sed quem ego potissimum exoptem nunc mihi, cui hæc narrem, dari?

CHARINUS.

Quid illud gaudii est?

PAMPHILUS.

Davom video. nemo est, quem mallem, omnium:
Nam hunc scio mea solide solum gavisurum gaudia.

SCENA VI.

DAVUS, PAMPHILUS, CHARINUS.

DAVUS.

Pamphilus ubinam hic est?

PAMPHILUS.

Dave.

DAVUS.

Quis homo est?

PAMPHILUS.

Ego sum.

DAVUS.

O Pamphile.

PAMPHILUS.

Nescis, quid mihi obtigerit.

DAVUS.

Certe: sed quid mihi obtigerit, scio.

PAMPHILUS.

Et quidem ego.

DAVUS.

More hominum evenit, ego ut quod sim nactus mali,
Prius rescisceres tu, quam ego, tibi quod evenit boni.

PAMPHILUS.

Mea Glycerium suos parentes reperit.

DAVUS.

O factum bene! 5

CHARINUS.

Hem.

PAMPHILUS.

Pater amicus summus nobis.

DAVUS.

Quis?

PAMPHILUS.

Chremes.

DAVUS.

Narras probe.

PAMPHILUS.

Nec mora ulla est, quin eam uxorem ducam.

CHARINUS.

Num ille somniat
Ea, quæ vigilans voluit?

PAMPHILUS.

Tum de puero, Dave?

DAVUS.

Ah desine:
Solus est, quem diligunt dii.

CHARINUS.

Salvus sum, si hæc vera sunt.
Colloquar.

PAMPHILUS.

Quis homo est? Charine, in tempore ipso mi advenis. 10

CHARINUS.

Bene factum.

PAMPHILUS.

Hem, audisti?

CHARINUS.

Omnia. age, me in tuis secundis (15) respice.
Tuus est nunc Chremes. facturum, quæ voles, scio
esse omnia.

PAMPHILUS.

Memini; atque adeo longum est nos illum exspectare, dum exeat.
Sequere hac me intus ad Glycerium nunc. tu, Dave,
abi domum,
Propere arcesse, hinc qui auferant eam. quid stas?
quid cessas?

DAVUS.

Eo. 15
Ne exspectetis, dum exeant huc: intus despondebitur:
Intus transigetur, si quid est quod restet. Plaudite.

FINIS ANDRIÆ.

EUNUCHUS
P. TERENTII
CARTHAGINIENSIS AFRI.

Acta Ludis Megalensibus, L. Posthumio Albino, & L. Cornelio Merula Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio, & L. Atilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus Claudii filius, tibiis duabus dextris. Græca est Menandru. Acta II. Edita M. Valerio Messala & Cn. Fannio Strabone Consulibus. Anno ab Urbe condita DXCIII, ante Christum natum CLIX.

FABULÆ INTERLOCUTORES.

ANTIPHO *adulescens.*
CHÆREA *adulescens.*
CHREMES *adulescens rusticus.*
DORYAS *ancilla.*
DORUS *eunuchus.*
GNATHO *parasitus.*
LACHES *senex.*
PARMENO *servus.*
PHÆDRIA *adulescens.*
PYTHIAS *ancilla.*
SANGA *lixa.*
SOPHRONA *nutrix.*
THAIS *meretrix.*
THRASO *miles.*

PERSONÆ MUTÆ.

STRATO *militaris*.
PAMPHILA *amabilis*.
SYRISCUS *a Syro*.
SIMALIO *a Simio, ob fœditatem oris vel nasi*.
SANIO *ab hasta*.
DONAX *fistula, sive arundo piscatoria*.

ERASMI

IDIOMATA PERSONARUM.

Chærea, ephebus, ad quidvis audax, incogitans, & impatienter amans.

Chremes, adolescens ruri educatus, eoque civilium blanditiarum insolens, & artium imperitus.

Gnatho, fingitur assentator, & callidus.

Laches, pius in filios, & vehementi ingenio.

Parmeno, callidus, & osor meretricum.

Phædria, cordatus adolescens, & cum morbo suo pugnans.

Sanga, fingitur liber, ac domini contemptor; quales fere coqui.

Thais, inducitur cordata & civilis, & inter meretrices probis moribus.

Thraso, fingitur stolidus & arrogans.

RATIO NOMINUM.

Antipho, ἀπὸ τοῦ ἀντὶ καὶ φῶς, quasi dicas, lumen contra adferens, aut adversa lux, quod obvius appareat.

Chærea, a χαίρων, lætus, gaudens, quasi dicas *Gaudentius*.

Chremes. Vide Andriam.

Doryas, a δόρυ, hasta, quod bello apta sit.

Dorus, a δῶρον, donum, munus, quod dono mittitur Thaidi.

Gnatho, a γνάθος, maxilla, bucca, quod edax.

Laches, ab ἔλαχον, verbi λαγχάνω, sortior, sorte, vel hæreditate obtineo.

Parmeno, quasi παρὰ τῷ δεσπότῃ μένων, apud dominum manens, quod sedulo adsit domino suo.

Phædria, a φαιδρὸς, hilaris, alacer, quasi dicas *Hilarius*.

Pythias, quasi πυθομένη, sciscitatrix, quod omnia percontetur; a πυνθάνομαι, sciscitor, audio, intelligo.

Sanga, a flumine Phrygiæ, vel a σάττω, onero, tanquam a componendis sarcinis.

Sophrona, a σώφρων, honestus, castus, quasi dicas *Pudica*.

Thais, a θεατὸς, spectabilis, a θεάομαι, specto, quasi dicas *Speciosa*.

Thraso, a θράσος, audacia.

IN TERENTII
EUNUCHUM

C. SULPICII APOLLINARIS PERIOCHA.

Sororem falso dictitatam Thaidis,
Id ipsum ignorans, miles advexit Thraso,
Ipsique donat. erat hæc civis Attica.
Eidem Eunuchum, quem emerat, tradi jubet.
Thaidis amator Phædria, ac rus ipse abit,
Thrasoni oratus biduum concederet.
Ephebus frater Phædriæ puellulam
Cum deperiret dono missam Thaidi,
Ornatu Eunuchi induitur; suadet Parmeno.
Introit: vitiat virginem; sed Atticus
Civis repertus frater ejus, conlocat
Vitiatam ephebo: Phædriam exorat Thraso.

M. ANT. MURETI

ARGUMENTUM.

Civis quidam Atheniensis filiam, cui Pamphilæ, & filium, cui Chremeti nomen erat, habuit: ex iis Pamphilam adhuc infantulam prædones rapuere e Sunio, & mercatori cuidam Rhodio vendidere; qui, Rhodum advectam, meretrici, quam amabat, dono dedit. Hæc acceptam puellam pari cura ac studio cum Thaide filia cœpit educare: nemo ut esset, qui non utramque ex ipsa genitam esse arbitraretur. Thais, quæ grandiuscula erat, cum ad eam ætatem pervenisset, ut viris placere posset; maternam, ut fit, vivendi rationem insecuta, cum hospite quodam Athenas venit, qui eam postea moriens hæredem reliquit. Interea miles, Thraso nomine, ad eam adjecit animum: cumque cum ea per aliquod tempus consuevisset, in Cariam profectus est. Thaidis mater per eos dies vitam morte commutaverat, fraterque ipsius Pamphilam venalem proposuerat, sperans eam, quod & formosa esset, & fidibus sciret, præclare a se venditum iri. Forte accidit, ut eo ipso tempore Thaidis amator miles esset Rhodi: qui, harum omnium rerum inscius, Pamphilam emit: ut esset, quod

quod amicæ, Athenas reversus, dono daret. Thais, profecto milite, aliam conditionem quæsierat, adjunxeratque sibi Phædriam, adolescentem Atheniensem, Lachetis filium. Inaudiverat interim etiam aliquid de Pamphila; jamque cum fratre ipsius Chremete aliquoties collocuta, eo pervenerat, ut non dubiis indiciis intelligeret, sororem illius esse, quæ secum in maternis ædibus educata foret. Summopere cupiebat igitur occasionem sibi aliquam dari, qua Pamphilam suis restitueret, eodemque facto & puellam summo afficeret beneficio, & propinquorum illius amicitia fortunas constabiliret suas. Redit miles: sed, cum cognosset de amore Phædriæ, puellam se, nisi eo repulso, daturum negat. Thais, quid ageret, nescire; nam & Phædriam amabat ex animo, & Pamphilæ recipiendæ gratia quidvis sibi faciundum putabat. Tandem, cum speraret, se postea facile consilium suum ei ipsi, cujus animum offenderet, probaturam; Phædriam, ut militi gratificaretur, excludit. Postridie arcessito ei, atque ægre ferenti tandem se purgat, multisque precibus ab eo impetrat, ut per biduum priores partes habere Thrasonem sineret: ubi primum eripuisset puellam, nihil sibi cum illo amplius fore. Phædria, ut hujus bidui molestiam æquiore animo ferret, rus sibi abeundum esse statuit: itaque abiens, mandat Parmenoni, ut Eunuchum, & Æthiopissam ad Thaidem, cui eos emerat, duceret.

Pamphilam, cum ex ædibus Thrasonis ad Thaidem deduceretur, conspicatus in via Phædriæ frater natu minor Chærea, ita ejus amore flagrare cœpit, nihil ut pensi haberet, dum ea potiretur: neque prius conquievit, quam, ejus rei caussa, ad Thaidem pro Eunucho deductus est. Quid plura? Thaide ad cœnam cum milite profecta, virgini a Chærea per vim vitium offertur. Turbæ undique mirabiles, donec tota re patefacta, Thais a Lachete in fidem & clientelam recipitur, Chærea agnitam Pamphilam ducit uxorem. Thraso diu illusus, tandem in amoris meretricii partem, Gnathonis parasiti opera, admittitur.

TERENTII

EUNUCHI.

PROLOGUS.

Si quisquam est, qui placere se studeat bonis
Quam plurimis, & minime multos lædere,
In his poeta hic nomen profitetur suum.
Tum si quis (1) est, qui dictum in se inclementius
Existimavit esse, sic existimet, 5
Responsum, non dictum esse, quia læsit prior,
Qui bene vertendo (2), & easdem describendo male, ex
Græcis bonis Latinas fecit non bonas.
Idem Menandri Phasma (3) nunc nuper dedit,
Atque in Thesauro (4) scripsit, caussam dicere. 10
Prius unde petitur, aurum quare sit suum,
Quam illic, qui petit, unde is sit thesaurus sibi,
Aut unde in patrium monumentum pervenerit.
Dehinc ne frustretur ipse se, aut sic cogitet;
Defunctus (5) jam sum, nihil est, quod dicat mihi. 15
Is ne erret, moneo, & desinat lacessere:
Habeo alia multa, quæ nunc condonabitur (6);
Quæ proferentur post, si perget lædere
Ita, ut facere instituit. nunc quam acturi sumus
Menandri Eunuchum, postquam ædiles emerunt, 20

Perfecit, sibi ut inspiciundi esset copia.
Magistratus cum ibi adesset, occepta est agi.
Exclamat, furem, non poetam fabulam
Dedisse, & nil dedisse verborum (7) tamen:
Colacem esse Nævi, & Plauti veterem fabulam; 25
Parasiti personam inde ablatam, & militis.
Si id est peccatum, peccatum imprudentia est
Poetæ, non qui furtum facere studuerit.
Id ita esse, vos jam judicare poteritis.
Colax Menandri est: in ea est parasitus Colax, 30
Et miles gloriosus: eas se non negat
Personas transtulisse in Eunuchum suam
Ex Græca: sed eas fabulas (8) factas prius
Latinas scisse sese, id vero pernegat.
Quod si personis iisdem uti aliis non licet, 35
Qui magis licet currentes servos scribere,
Bonas matronas facere, meretrices malas,
Parasitum edacem, gloriosum militem,
Puerum supponi, falli per servum senem,
Amasse, odisse, suspicari? denique 40
Nullum est jam dictum, quod non dictum sit prius.
Quare æquum est vos cognoscere, atque ignoscere,
Quæ veteres factitarunt, si faciunt novi.
Date operam, & cum silentio animadvortite,
Ut pernoscatis, quid sibi Eunuchus velit. 45

ACTUS I.

SCENA I.

PHÆDRIA, PARMENO.

PHÆDRIA.

QUid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem,
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum (1) contumelias?
Exclusit, revocat, redeam? non, si me obsecret.

PARMENO.

Siquidem hercle possis, nil prius, neque fortius: 5
Verum si incipies, neque perficies naviter,
Atque ubi pati non poteris, cum nemo expetet,
Infecta pace, ultro ad eam venies, indicans
Te amare, & ferre non posse; actum est, ilicet
Peristi: eludet, ubi te victum senserit. 10
Proin tu (2), dum est tempus, etiam atque etiam cogita,
Here. quæ res in se neque consilium, neque modum
Habet ullum, eam consilio regere non potes.
In amore hæc omnia insunt vitia: injuriæ,

Suspiciones, *inimicitiæ*, *induciæ*, 15
Bellum, *pax rursum*. incerta hæc si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.
Et quod nunc tute tecum iratus cogitas;
Egone illam (3)? quæ illum? quæ me? quæ non? sine modo: 20
Mori me malim: sentiet qui vir siem.
Hæc verba mehercule una falsa lacrumula,
Quam, oculos terendo misere, vix vi expresserit,
Restinguet: & te ultro accusabis, & ei dabis
Ultro supplicium (4).

PHÆDRIA.

O indignum facinus! nunc ego & 25
Illam scelestam esse, & me miserum sentio:
Et tædet: & amore ardeo: & prudens, sciens,
Vivus, vidensque pereo: nec, quid agam, scio.

PARMENO.

Quid agas? nisi ut te redimas captum quam queas
Minimo. si nequeas paullulo, at quanti queas: 30
Et ne te afflictes.

PHÆDRIA.

Itane suades?

PARMENO.

Si sapis:
Neque, præterquam quas ipse amor molestias
Habet, addas: & illas, quas habet, recte feras.

Sed ecca ipsa egreditur nostri fundi calamitas:
Nam quod nos capere oportet, hæc intercipit (5). 35

SCENA II.

THAIS, PHÆDRIA, PARMENO.

THAIS.

MIseram me! vereor, ne illud gravius Phædria
Tulerit, neve aliorsum, atque ego feci, acceperit,
Quod heri intromissus non est.

PHÆDRIA.

Totus, Parmeno,
Tremo, horreoque, postquam aspexi hanc.

PARMENO.

Bono animo es:
Accede ad ignem hunc (6), jam calesces plus satis. 5

THAIS.

Quis hìc loquitur? hem, tun' eras mi Phædria?
Quid hìc stabas? cur non recta introibas?

PARMENO.

Cæterum
De exclusione verbum nullum.

THAIS.

Quid taces?

PHÆDRIA.

Sane quia vero hæ mihi patent semper fores,

Aut quia sum apud te primus.

THAIS.

Missa isthæc face. 10

PHÆDRIA.

Quid missa? o Thais, Thais, utinam esset mihi
Pars æqua amoris tecum; ac pariter fieret,
Ut aut hoc tibi doleret itidem, ut mihi dolet,
Aut ego istuc abs te factum nihili penderem.

THAIS.

Ne crucia te obsecro, anime mi, mi Phædria. 15
Non pol quo quemquam plus amem, aut plus diligam,
Eo feci; sed ita erat res: faciundum fuit.

PARMENO.

Credo, ut fit, misera (7) præ amore exclusit hunc foras.

THAIS.

Siccine ais, Parmeno? age. sed huc qua gratia
Te arcessi jussi, ausculta.

PHÆDRIA.

Fiat.

THAIS.

Dic mihi 20
Hoc primum, potin' est hic tacere?

PARMENO.

Egone? optume.
Verum heus tu, lege hac tibi meam astringo fidem:
Quæ vera audivi, taceo, & contineo optume.
Sin falsum, aut vanum, aut fictum est, continuo palam est.

Plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo. 25
Proin tu, taceri si vis, vera dicito.

THAIS.

Samia mihi mater fuit: ea habitabat Rhodi (8).

PARMENO.

Potest taceri hoc.

THAIS.

Ibi tum matri parvolam
Puellam dono quidam mercator dedit,
Ex Attica hinc (9) abreptam.

PHÆDRIA.

Civem ne?

THAIS.

Arbitror: 30
Certum non scimus; matris nomen & patris
Dicebat ipsa: patriam & signa cætera
Neque scibat, neque per ætatem etiam potuerat.
Mercator hoc addebat, a prædonibus,
Unde emerat, se audisse, abreptam e Sunio. 35
Mater ubi accepit, cœpit studiose omnia
Docere, educare, ita uti si esset filia.
Sororem plerique esse credebant meam.
Ego cum illo, quocum tum uno rem habebam, hospite,
Abii huc: qui mihi reliquit hæc, quæ habeo, omnia. 40

PARMENO.

Utrumque hoc falsum est: effluet.

THAIS.

Qui istuc?

PARMENO.

Quia

Neque tu uno eras contenta, neque solus dedit:
Nam hic quoque bonam magnamque partem ad te attulit.

THAIS.

Ita est. sed sine me pervenire, quo volo.
Interea miles, qui me amare occeperat, 45
In Cariam est profectus. te interea loci
Cognovi. tute scis, post illa quam intumum
Habeam te, & mea consilia ut tibi credam omnia.

PHÆDRIA.

Ne hoc quidem tacebit Parmeno.

PARMENO.

Oh, dubium ne id est?

THAIS.

Hoc agite, amabo. mater mea illic mortua est 50
Nuper. ejus frater aliquantum ad rem est avidior.
Is ubi hance forma videt honesta virginem,
Et fidibus scire, pretium sperans, illico
Producit, vendit. forte fortuna adfuit
Hic meus amicus (10): emit eam dono mihi, 55
Imprudens harum rerum ignarusque omnium:
Is venit. postquam sensit me tecum quoque
Rem habere, fingit caussas, ne det, sedulo.
Ait, si fidem habeat, se iri præpositum tibi

Apud me, ac non id metuat, ne, ubi eam acceperim, 60
Sese relinquam, velle se illam mihi dare;
Verum id vereri. sed ego quantum suspicor,
Ad virginem animum adjecit.

PHÆDRIA.

Etiamne amplius?

THAIS.

Nil: nam quæsivi (11). nunc ego eam, mi Phædria,
Multæ sunt caussæ, quam ob rem cupio abducere. 65
Primum, quod soror est dicta: præterea, ut suis
Restituam ac reddam: sola sum: habeo hic neminem,
Neque amicum, neque cognatum. quamobrem, Phædria,
Cupio aliquos parare amicos beneficio meo.
Id amabo adjuta me, quo id fiat facilius. 70
Sine illum priores parteis hosce aliquot dies
Apud me habere. nihil respondes?

PHÆDRIA.

Pessuma,
Ego quidquam cum istis factis tibi respondeam?

PARMENO.

Eu noster, laudo. tandem perdoluit: vir es.

PHÆDRIA.

Haud (12) ego nesciebam, quorsum tu ires. parvola 75
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua:
Soror est dicta: cupio abducere, ut reddam suis.
Nempe omnia hæc nunc verba huc redeunt denique:
Excludor ego, ille recipitur. qua gratia?

Nisi illum plus amas, quam me, & istam nunc times, 80
Quæ advecta est, ne illum talem præripiat tibi?

THAIS.

Egon' id timeo?

PHÆDRIA.

Quid te ergo aliud sollicitat? cedo.
Num solus ille dona dat? nuncubi meam
Benignitatem sensisti in te claudier (13)?
Nonne, ubi mihi dixti cupere te ex Æthiopia 85
Ancillulam, relictis rebus omnibus,
Quæsivi? porro Eunuchum dixti velle te,
Quia solæ utuntur his Reginæ (14): reperi:
Heri minas viginti (15) pro ambobus dedi.
Tamen contemptus abs te, hæc habui in memoria: 90
Ob hæc facta abs te spernor.

THAIS.

Quid istuc, Phædria?
Quanquam illam cupio abducere, atque hac re arbitror
Id fieri posse maxume; veruntamen,
Potius quam te inimicum habeam, faciam, ut jusseris.

PHÆDRIA.

Utinam istuc verbum ex animo ac vere diceres, 95
Potius quam te inimicum habeam. si istuc crederem
Sincere dici, quidvis possem perpeti.

PARMENO.

Labascit victus uno verbo, quam cito!

THAIS.

Ego non ex animo misera dico? quam joco
Rem voluisti a me tandem, quin perfeceris? 100
Ego impetrare nequeo hoc abs te, biduum
Saltem ut concedas solum.

PHÆDRIA.

Siquidem biduum.
Verum ne fiant isti viginti dies.

THAIS.

Profecto non plus biduum, aut.

PHÆDRIA.

Aut? nihil moror.

THAIS.

Non fiet. Hoc modo sine te exorem.

PHÆDRIA.

Scilicet 105
Faciundum est, quod vis.

THAIS.

Merito amo te. bene facis.

PHÆDRIA.

Rus ibo: ibi hoc me macerabo biduum:
Ita facere certum est: mos gerundu'est Thaidi.
Tu huc, Parmeno, fac illi (16) adducantur.

PARMENO.

Maxume.

PHÆDRIA.

In hoc biduum Thais vale.

THAIS.

Mi Phædria, 110

Et tu. nunquid vis aliud?

PHÆDRIA.

Egone quid velim?

Cum milite isto præsens, absens ut sies:
Dies, noctesque me ames: me desideres:
Me somnies: me exspectes: de me cogites:
Me speres: me te oblectes: mecum tota sis. 115
Meus fac sis postremo animus, quando ego sum tuus.

THAIS.

Me miseram, forsitan hic mihi parum habeat fidem,
Atque ex aliarum ingeniis nunc me judicet.
Ego pol, quæ mihi sum conscia, hoc certo scio,
Neque me finxisse falsi quidquam, neque meo 120
Cordi esse quenquam cariorem hoc Phædria:
Et quidquid hujus (17) feci, caussa virginis
Feci: nam me ejus spero fratrem propemodum
Jam reperisse, adolescentem adeo nobilem: &
Is hodie venturum ad me constituit domum. 125
Concedam hinc intro, atque exspectabo, dum venit.

ACTUS II.

SCENA I.

PHÆDRIA, PARMENO.

PHÆDRIA.

FAC ita, ut jussi. deducantur isti.

PARMENO.

Faciam.

PHÆDRIA.

At diligenter.

PARMENO.

Fiet.

PHÆDRIA.

At mature.

PARMENO.

Fiet.

PHÆDRIA.

Satin' hoc mandatum est tibi?

PARMENO.

Ah rogitare (1)? quasi difficile siet. utinam
Tam aliquid facile invenire possis, Phædria,
Hoc quam peribit.

PHÆDRIA.

Ego quoque una pereo, quod mi est carius (2): 5
Ne istuc tam iniquo patiare animo.

PARMENO.

Minime: quia
Effectum dabo. Sed nunquid aliud imperas?

PHÆDRIA.

Munus nostrum ornato verbis, quod poteris: &
Istum æmulum, quod poteris, ab ea pellito.

PARMENO.

Memini, tametsi nullus moneas.

PHÆDRIA.

Ego rus ibo, atque ibi manebo. 10

PARMENO.

Censeo.

PHÆDRIA.

Sed heus tu.

PARMENO.

Quid vis?

PHÆDRIA.

Censen' posse me obfirmare, &
Perpeti, ne redeam interea.

PARMENO.

Te ne? non hercle arbitror:
Nam aut jam revertere, aut mox noctu te adigent
horsum insomnia (3).

PHÆDRIA.

PHÆDRIA.

Opus faciam, ut defatiger usque, ingratiis ut dormiam.

PARMENO.

Vigilabis lassus: hoc plus facies.

PHÆDRIA.

Ah, nil dicis, Parmeno. 15

Ejiciunda hercle hæc mollities animi. nimis me indulgeo.
Tandem ego non illa caream, si sit opus vel totum triduum?

PARMENO.

Hui,

Univorsum triduum? vide, quid agas.

PHÆDRIA.

Stat sententia.

PARMENO.

Dii boni, quid hoc morbi est? adeon' homines immutarier
Ex amore, ut non cognoscas eundem esse? Hoc nemo fuit 20
Minus ineptus, magis severus quisquam, nec magis continens.
Sed quis hic est, qui huc pergit? at at, hic quidem est parasitus Gnatho
Militis: ducit secum una virginem huic dono: papæ,
Facie honesta. Mirum, ni ego me turpiter hodie hìc dabo
Cum meo decrepito hoc eunucho. hæc superat ipsam Thaidem. 25

SCENA II.

GNATHO, PARMENO.

GNATHO.

DII immortales, homini homo quid præstat! stulto intelligens
Quid interest! Hoc adeo ex hac re venit in mentem mihi.
Conveni hodie adveniens quendam mei loci hinc atque ordinis,
Hominem haud impurum, itidem patria qui abligurierat bona.
Video sentum, squalidum, ægrum, pannis annisque obsitum. 5
Quid istuc, inquam, ornati est? Quoniam miser, quod habui, perdidi,
Hem quo redactus sum. omnes noti me atque amici deserunt.
Hìc ego illum contempsi præ me: quid homo, inquam, ignavissime?
Itane parasti te, ut spes nulla reliqua in te siet tibi?
Simul consilium cum re amisti? viden' me ex eodem ortum loco? 10
Qui color, nitor, vestitus, quæ habitudo est corporis?
Omnia habeo, neque quidquam habeo: nil cum est, nil defit tamen.

At ego (4) infelix neque ridiculus esse, neque plagas pati
Possum. Quid? tu his rebus credis fieri? tota erras via.
Olim isti fuit generi quondam quæstus apud seclum prius: 15
Hoc novum est aucupium: ego adeo hanc primus inveni viam.
Est genus hominum, qui esse primos se omnium rerum volunt,
Nec sunt. hos consector: hisce ego non paro me ut rideant,
Sed eis ultro arrideo, & eorum ingenia admiror simul:
Quicquid dicunt, laudo: id rursum si negant, laudo id quoque: 20
Negat quis? nego: ait? aio: postremo imperavi egomet mihi,
Omnia assentari: is quæstus nunc est multo uberrimus.

PARMENO.

Scitum hercle hominem! hic homines prorsum ex stultis insanos facit.

GNATHO.

Dum hæc loquimur, interea loci ad macellum ubi advenimus,
Concurrunt læti mi obviam cupedinarii omnes, 25
Cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, aucupes,
Quibus & re salva & perdita (5) profueram & prosum sæpe:
Salutant: ad cœnam vocant: adventum gratulantur.

Ille ubi miser, famelicus, videt me esse in tantum
honorem (6),
Et tam facile victum quærere, ibi homo cœpit me
obsecrare, 30
Ut sibi liceret discere id de me: sectari jussi:
Si potis est, tanquam philosophorum habent discipli-
næ ex ipsis
Vocabula, parasiti itidem ut Gnathonici vocentur.

PARMENO.

Viden' otium, & cibu'quid facit alienus!

GNATHO.

Sed ego cesso
Ad Thaidem hanc deducere, & rogitare ad cœnam
ut veniat. 35
Sed Parmenonem ante ostium Thaidis tristem video,
Rivalis servum. salva est res: nimirum hic homines
frigent (7).
Nebulonem hunc certum est ludere.

PARMENO.

Hice (8) hoc munere arbitrantur
Suam Thaidem esse.

GNATHO.

Plurima salute Parmenonem
Summum suum impertit Gnatho. quid agitur?

PARMENO.

Statur.

GNATHO.

Video . 40

Nunquidnam hic, quod nolis, vides?

PARMENO.

Te.

GNATHO.

Credo. at nunquid aliud?

PARMENO.

Qui dum?

GNATHO.

Quia tristi' es.

PARMENO.

Nihil equidem.

GNATHO.

Ne sis. Sed quid videtur

Hoc tibi mancipium?

PARMENO.

Non malum hercle.

GNATHO.

Uro hominem.

PARMENO.

Ut falsus animi est.

GNATHO.

Quam hoc munus gratum Thaidi arbitrare esse?

PARMENO.

Hoc nunc dicis,

Ejectos hinc nos. *Omnium rerum*, heus, *vicissitudo est*. 45

GNATHO.

Sex ego te totos, Parmeno, hos menses quietum reddam,
Ne sursum deorsum cursites; neve usque ad lucem vigiles.
Ecquid beo te?

PARMENO.

Men'? papæ.

GNATHO.

Sic soleo amicos.

PARMENO.

Laudo.

GNATHO.

Detineo te fortasse; tu profecturus alio fueras?

PARMENO.

Nusquam.

GNATHO.

Tum tu igitur paullulum da mihi operæ: fac ut admittar 50
Ad illam.

PARMENO.

Age modo, nunc tibi patent fores hæ, quia istam ducis.

GNATHO.

Num quem evocari hinc vis foras?

PARMENO.

Sine, biduum hoc prætereat.
Qui mihi nunc uno digitulo fores aperis fortunatus,
Næ tu istam, faxo, calcibus sæpe insultabis frustra.

GNATHO.

Etiamnunc hic stas (9), Parmeno? eho numnam tu
hic relictus custos, 55

Ne quis forte internuncius clam a milite ad istam cursitet?

PARMENO.

Facete dictum. mira vero, militi quæ placeant.
Sed video herilem filium minorem huc advenire.
Miror, qui ex Piræo abierit: nam ibi custos (10)
publice est nunc.
Non temere est; & properans venit: nescio quid
circumspectat. 60

SCENA III.

CHÆREA, PARMENO.

CHÆREA.

Occidi.
Neque virgo est usquam, neque ego (11), qui illam
e conspectu amisi meo.
Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam
insistam viam?
Incertus sum: una hæc spes est: ubi ubi est, diu
celari non potest.
O faciem pulcram! deleo omnes dehinc ex animo
mulieres: 5
Tædet quotidianarum harum formarum.

PARMENO.

Ecce autem alterum;
De amore nescio quid loquitur. O infortunatum senem!

Hic vero est (12), qui si amare occeperit, ludum jocumque dices

Fuisse illum alterum, præut hujus rabies quæ dabit.

CHÆREA.

Ut illum di deæque senium (13) perdant, qui me hodie remoratus est, 10

Meque adeo, qui restiterim: tum autem qui illum flocci fecerim (14).

Sed eccum Parmenonem. salve.

PARMENO.

Quid tu es tristis? quidve alacris?

Unde is?

CHÆREA.

Egone? nescio hercle, neque unde eam, neque quorsum eam:

Ita prorsum oblitus sum mei.

PARMENO.

Qui quæso?

CHÆREA.

Amo.

PARMENO.

Ehem.

CHÆREA.

Nunc, Parmeno, te ostendes, qui vir sies. 15

Scis te mihi sæpe pollicitum esse: Chærea, aliquid inveni

Modo, quod ames: in ea re utilitatem ego faciam ut cognoscas meam.

Cum in cellulam ad te patris penum omnem congerebam clanculum.

PARMENO.

Age inepte.

CHÆREA.

Hoc hercle factum est. fac sis (15) nunc promissa appareant,

Sive adeo digna res est, ubi tu nervos intendas tuos. 20

Haud similis virgo est virginum nostrarum: quas matres student

Dimissis humeris esse, vincto pectore, ut graciles sient.

Si qua est habitior (16) paullo, pugilem esse ajunt: deducunt cibum:

Tametsi bona est natura, reddunt curatura junceas:

Itaque ergo amantur.

PARMENO.

Quid tua isthæc?

CHÆREA.

Nova figura oris.

PARMENO.

Papæ. 25

CHÆREA.

Color verus, corpus solidum, & succi plenum.

PARMENO.

Anni?

CHÆREA.

Sedecim.

PARMENO.

Flos ipse.

CHÆREA.

Hanc tu mihi vel vi, vel clam, vel precario
Fac tradas: mea nil refert, dum potiar modo.

PARMENO.

Quid? virgo cuja est?

CHÆREA.

Nescio hercle.

PARMENO.

Unde est?

CHÆREA.

Tantundem.

PARMENO.

Ubi habitat?

CHÆREA.

Ne id quidem.

PARMENO.

Ubi vidisti?

CHÆREA.

In via.

PARMENO.

Qua ratione amisisti? 30

CHÆREA.

Id equidem adveniens mecum stomachabar modo:
Neque quemquam hominem esse ego arbitror, cui
magis bonæ

Felicitates omnes adversæ sient.

PARMENO.

Quid hoc est sceleris?

CHÆREA.

Perii.

PARMENO.

Quid factum est?

CHÆREA.

Rogas?

Patris cognatum, atque æqualem Archidemidem 35
Nostin'?

PARMENO.

Quidni?

CHÆREA.

Is, dum sequor hanc, fit mihi obviam.

PARMENO.

Incommode hercle.

CHÆREA.

Imo enimvero infeliciter.

Nam incommoda alia (17) sunt dicenda, Parmeno.
Illum, liquet mihi dejerare, his mensibus
Sex, septem prorsum non vidisse proxumis, 40
Nisi nunc, cum minime vellem, minimeque opus fuit.
Eho, nonne hoc monstri simile est? quid ais?

PARMENO.

Maxume.

CHÆREA.

Continuo accurrit ad me, quam longe quidem,
Incurvus, tremulus, labiis demissis, gemens:
Heus, heus. tibi dico, Chærea, inquit: restiti. 45
Scin', quid ego te volebam? dic. cras est mihi
Judicium. quid tum? ut diligenter nuncies
Patri, advocatus mane mihi esse ut meminerit.
Dum hæc dicit, abiit hora. rogo numquid velit.
Recte, inquit. abeo. cum huc respicio ad virginem, 50
Illa sese interea commodum huc advorterat
In hanc nostram plateam.

PARMENO.

Mirum, ni hanc dicit, modo
Huic quæ data est dono.

CHÆREA.

Huc cum advenio, nulla erat.

PARMENO.

Comites secuti scilicet sunt virginem?

CHÆREA.

Verum, parasitus cum ancilla.

PARMENO.

Ipsa est, ilicet (18). 55
Desine. jam conclamatum est.

CHÆREA.

Alias res agis.

PARMENO.

Istuc ago quidem.

CHÆREA.

Nostin' quæ sit? dic mihi: aut

Vidistin'?

PARMENO.

Vidi, novi: scio, quo abducta sit.

CHÆREA.

Eho, Parmeno mi, nostin'?

PARMENO.

Novi.

CHÆREA.

Et scis ubi siet?

PARMENO.

Huc deducta est ad meretricem Thaidem: ei dono data est. 60

CHÆREA.

Quis is est tam potens cum tanto munere hoc?

PARMENO.

Miles Thraso,

Phædriæ rivalis.

CHÆREA.

Duras fratris partes prædicas.

PARMENO.

Imo enim, si scias quod donum huic dono contra comparet,
Tum magis dicas.

CHÆREA.

Quodnam quæso hercle?

PARMENO.

Eunuchum.

CHÆREA.

Illumne obsecro
Inhonestum hominem, quem mercatus est heri, senem, mulierem? 65

PARMENO.

Istunc ipsum.

CHÆREA.

Homo quatietur certe cum dono foras.
Sed istam Thaidem non scivi nobis vicinam.

PARMENO.

Haud diu est.

CHÆREA.

Perii. nunquam ne etiam me illam vidisse? ehodum dic mihi,
Estne, ut fertur, forma?

PARMENO.

Sane.

CHÆREA.

At nihil ad nostram hanc.

PARMENO.

Alia res est.

CHÆREA.

Obsecro te hercle, Parmeno, fac ut potiar.

PARMENO.

Faciam sedulo, ac 70

Dabo operam, adjuvabo. nunquid me aliud vis?

CHÆREA.

Quo nunc is?

PARMENO.

Domum,

Ut mancipia hæc, ita ut jussit frater, deducam ad Thaidem.

CHÆREA.

O fortunatum istum Eunuchum, qui quidem in hanc detur domum!

PARMENO.

Quid ita?

CHÆREA.

Rogitas? summa forma semper conservam domi
Videbit, conloquetur, aderit una in unis ædibus, 75
Cibum nonnunquam capiet cum ea, interdum propter dormiet.

PARMENO.

Quid, si nunc tute fortunatus fias?

CHÆREA.

Qua re, Parmeno?

Responde.

PARMENO.

Capias tu illiu' vestem.

CHÆREA.

Vestem? quid tum postea?

PARMENO.

Pro illo te deducam.

CHÆREA.

Audio.

PARMENO.

Te esse illum dicam.

CHÆREA.

Intelligo.

PARMENO.

Tu illis fruare commodis, quibus tu illum dicebas modo: 80

Cibum una capias, adsis, tangas, ludas, propter dormias:

Quandoquidem illarum neque te quisquam novit, neque scit qui sies.

Præterea forma, ætas ipsa est, facile ut te pro Eunucho probes.

CHÆREA.

Dixisti pulcre: nunquam vidi melius consilium dari.

Age eamus intro: nunc jam orna me, abduc, duc, quantum potes (19). 85

PARMENO.

Quid agis? jocabar (20) equidem.

CHÆREA.

Garris.

PARMENO.

Perii, quid ego egi miser?

Quod

Quo trudis? perculeris jam tu me? tibi equidem di-
co, mane

CHÆREA.

Eamus.

PARMENO.

Pergin'?

CHÆREA.

Certum est.

PARMENO.

Vide, ne nimium callidum hoc sit modo.

CHÆREA.

Non est profecto. sine.

PARMENO.

At enim isthæc in me cudetur faba (21). ah
Flagitium, facinus.

CHÆREA.

An id flagitium est, si in domum meretriciam 90
Deducar, & illis crucibus, quæ nos, nostramque ado-
lescentiam
Habent despicatam, & quæ nos semper omnibus cru-
ciant modis,
Nunc referam gratiam, atque eas itidem fallam, ut
ab illis fallimur?
An potius hæc patri (22) æquom est fieri, ut a me
ludatur dolis?
Quod qui rescierint, culpent: illud merito factum
omnes putent. 95

PARMENO.

Quid istuc? si certum est facere, facias. verum ne post conferas

Culpam in me.

CHÆREA.

Ne faciam.

PARMENO.

Jubes ne?

CHÆREA.

Jubeo, cogo, atque impero.

Nunquam defugiam auctoritatem.

PARMENO.

Sequere.

CHÆREA.

Dii vortant bene.

ACTUS III.

SCENA I.

THRASO, GNATHO, PARMENO.

THRASO.

MAgnas vero agere gratias Thais mihi?

GNATHO.

Ingentes (1).

THRASO.

Ain' tu, læta est?

GNATHO.

Non tam ipso quidem
Dono, quam abs te datum esse: id vero serio
Triumphat.

PARMENO.

Huc proviso, ut, ubi tempus siet,
Deducam. sed eccum militem.

THRASO.

Est istuc datum 5
Profecto mihi, ut sint grata quæ facio omnia.

GNATHO.

Advorti hercle animum.

THRASO.

Vel rex semper maxumas
Mihi agebat, quidquid feceram, aliis non item.

GNATHO.

Labore alieno magno partam gloriam
Verbis sæpe in se transmovet, qui habet salem, 10
Qui in te est.

THRASO.

Habes.

GNATHO.

Rex te ergo in oculis.

THRASO.

Scilicet.

GNATHO.

Gestare.

THRASO.

Verum credere omnem exercitum,
Consilia.

GNATHO.

Mirum.

THRASO.

Tum sicubi eum satietas
Hominum, aut negoti si quando odium ceperat,
Requiescere ubi volebat, quasi: nostin'?

GNATHO.

Scio. 15
Quasi ubi illam exspueret miseriam ex animo.

THRASO.

Tenes.

Tum me convivam solum adducebat sibi.

GNATHO.

Hui,

Regem elegantem narras.

THRASO.

Imo sic homo

Est perpaucorum hominum (2).

GNATHO.

Imo nullorum (3) arbitror,

Si tecum vivit.

THRASO.

Invidere omnes mihi, 20

Mordere clanculum: ego flocci pendere:

Illi invidere misere; verum unus tamen

Impense, elephantis quem Indicis præfecerat.

Is ubi molestus magis est, Quæso, inquam, Strato,

Eone es ferox, quia habes imperium in belluas? 25

GNATHO.

Pulcre mehercule dictum & sapienter. papæ,

Jugularas hominem. quid ille?

THRASO.

Mutus illico.

GNATHO.

Quidni esset?

PARMENO.

Dii vostram fidem, hominem perditum,
Miserumque, & illum sacrilegum.

THRASO.

Quid illud, Gnatho,
Quo pacto Rhodium tetigerim in convivio, 30
Nunquid tibi dixi?

GNATHO.

Nunquam: sed narra, obsecro·
Plus millies jam audivi.

THRASO.

Una in convivio
Erat hic, quem dico, Rhodius adolescentulus.
Forte habui scortum; cœpit ad id alludere,
Et me irridere. Quid agis, inquam, homo impudens? 35
Lepus tute es (4), *& pulpamentum quæris.*

GNATHO.

Ha, ha, hæ.

THRASO.

Quid est?

GNATHO.

Facete, lepide, laute, nihil supra.
Tuumne, obsecro te, hoc dictum erat? vetu'credidi.

THRASO.

Audieras?

GNATHO.

Sæpe; & fertur in primis.

THRASO.

Meum est.

GNATHO.

Dolet dictum imprudenti adolescenti, & libero. 40

PARMENO.

At te dii perdant.

GNATHO.

Quid ille quæso?

THRASO.

Perditus.

Risu omnes, qui aderant, emoriri. denique
Metuebant omnes jam me.

GNATHO.

Non injuria.

THRASO.

Sed heus tu. purgon'ego me de istac Thaidi,
Quod eam me amare suspicata est (5)?

GNATHO.

Nihil minus. 45

Imo magis auge suspicionem.

THRASO.

Cur?

GNATHO.

Rogas?

Scin'? si quando illa mentionem Phædriæ
Facit, aut si laudat, te ut male urat.

THRASO.

Sentio.

GNATHO.

Id ut ne fiat, hæc res sola est remedio.
Ubi nominabit Phædriam, tu Pamphilam 50
Continuo. si quando illa dicet, Phædriam
Commessatum intromittamus: tu, Pamphilam
Cantatum provocemus. si laudabit hæc
Illius formam; tu hujus contra. denique
Tu *Par pari referto*, quod eam mordeat. 55

THRASO.

Si quidem me amaret, tum istuc prodesset, Gnatho.

GNATHO.

Quando illud, quod tu das, exspectat, atque amat;
Jamdudum amat te; jamdudum illi facile fit,
Quod doleat; metuit (6) semper, quem ipsa nunc capit
Fructum, ne quando iratus tu alio conferas. 60

THRASO.

Bene dixti: at mihi istuc non in mentem venerat.

GNATHO.

Ridiculum: non enim cogitaras. cæterum
Idem hoc tute melius quanto invenisses, Thraso!

SCENA II.

THAIS, THRASO, PARMENO, GNATHO, PYTHIAS.

THAIS.

Audire vocem visa sum modo militis.
Atque eccum. salve, mi Thraso.

THRASO.

O Thais mea,
Meum suavium, quid agitur? ecquid nos amas
De fidicina istac?

PARMENO.

Quam venuste! quod dedit
Principium adveniens!

THAIS.

Plurimum merito tuo. 5

GNATHO.

Eamus ergo ad cœnam: quid stas?

PARMENO.

Hem alterum.
Ex homine hunc natum (7) dicas.

THAIS.

Ubi vis, non moror.

PARMENO.

Adibo, atque adsimulabo, quasi nunc exeam.

Ituran' Thais quopiam es?

THAIS.

Ehem Parmeno,

Bene fecisti: hodie itura.

PARMENO.

Quo?

THAIS.

Quid? hunc non vides? 10

PARMENO.

Video, & me tædet. ubi vis, dona adsunt tibi
A Phædria.

THRASO.

Quid stamus? cur non imus hinc?

PARMENO.

Quæso hercle ut liceat, pace quod fiat tua,
Dare huic quæ volumus, convenire & colloqui.

THRASO.

Perpulcra credo dona, haud nostris similia. 15

PARMENO.

Res indicabit. heus jubete istos foras
Exire, quos jussi, ocyus. procede tu huc.
Ex Æthiopia est usque hæc.

THRASO.

Hic sunt tres minæ.

GNATHO.

Vix.

PARMENO.

Ubi tu es, Dore? accede huc. hem Eunuchum tibi.
Quam liberali facie, quam ætate integra! 20

THRASO.

Ita me di ament, honestus est.

PARMENO.

Quid tu ais, Gnatho?
Nunquid habes quod contemnas? quid tu autem, Thraso?
Tacent: satis laudant. fac periclum in literis,
Fac in palæstra, in musicis: quæ liberum
Scire æquom est adolescentem, solertem dabo. 25

THRASO.

Ego illum Eunuchum (8), si sit opus, vel sobrius.

PARMENO.

Atque hæc qui misit, non sibi soli postulat
Te vivere, & sua caussa excludi cæteros:
Neque pugnas narrat, neque cicatrices suas
Ostentat; neque tibi obstat: quod quidam facit. 30
Verum, ubi molestum non erit, ubi tu voles,
Ubi tempus tibi erit, sat habet, si tum recipitur.

THRASO.

Apparet servom hunc esse domini pauperis,
Miserique.

GNATHO.

Nam hercle nemo posset, sat scio,
Qui haberet (9), qui pararet alium, hunc perpeti. 35

PARMENO.

Tace tu, quem ego esse infra infimos omneis puto
Homines: nam, qui huic animum assentari induxeris,
E flamma (10) *petere te cibum* posse arbitror.

THRASO.

Jamne imus?

THAIS.

Hos prius introducam, &, quæ volo,
Simul imperabo. post continuo exeo. 40

THRASO.

Ego hinc abeo: tu istam opperire.

PARMENO.

Haud convenit
Una cum amica ire imperatorem in viam.

THRASO.

Quid tibi ego multa dicam? domini similis es.

GNATHO.

Ha, ha, hæ.

THRASO.

Quid rides?

GNATHO.

Istuc, quod dixti modo;
Et illud de Rhodio dictum in mentem venit. 45
Sed Thais exit.

THRASO.

Abi, præcurre ut sint domi
Parata.

GNATHO.

Fiat.

THAIS.

Diligenter, Pythias,
Fac cures; si Chremes huc forte advenerit,
Ut ores, primum ut maneat: si id non commodum est,
Ut redeat: si id non poterit, ad me adducito. 50

PYTHIAS.

Ita faciam.

THAIS.

Quid? quid aliud volui dicere?
Hem curate istam diligenter virginem.
Domi adsitis, facite.

THRASO.

Eamus.

THAIS.

Vos (11) me sequimini.

SCENA III.

CHREMES, PYTHIAS.

CHREMES.

Profecto quanto magis magisque cogito,
Nimirum dabit hæc Thais mihi magnum malum;
Ita me video ab ea astute labefactarier.
Jam tum cum primum jussit me ad se arcessier,

(Roget quis, quid tibi cum illa? ne noram quidem) 5
Ubi veni, caussam, ut ibi manerem, repperit:
Ait rem divinam fecisse (12), & rem seriam
Velle agere mecum. jam tum erat suspicio,
Dolo malo hæc fieri omnia. ipsa accumbere
Mecum, mihi se se dare, sermonem quærere. 10
Ubi friget (13), huc evasit, quam pridem pater
Mihi & mater mortui essent. dico, jam diu.
Rus Sunii ecquod habeam, & quam longe a mari.
Credo ei placere hoc: sperat se a me avellere.
Postremo, ecqua inde parva periisset soror; 15
Ecquis cum ea una: quid habuisset, cum perit:
Ecquis eam posset noscere. hæc cur quæritet?
Nisi si illa forte, quæ olim periit parvola
Soror, hanc se intendit esse, ut est audacia.
Verum ea si vivit, annos nata est sedecim, 20
Non major; Thais, ego quam sum, majuscula est.
Misit porro orare, ut venirem, serio.
Aut dicat quid volt, aut molesta ne siet.
Non hercle veniam tertio. heus, heus.

PYTHIAS.

Hic quis est (14)?

CHREMES.

Ego sum Chremes.

PYTHIAS.

O capitulum lepidissimum! 25

CHREMES.

Dico ego mi insidias fieri.

PYTHIAS.

Thais maxumo

Te orabat opere, ut cras redires.

CHREMES.

Rus eo.

PYTHIAS.

Fac amabo.

CHREMES.

Non possum inquam.

PYTHIAS.

At apud nos hic mane,

Dum redeat ipsa.

CHREMES.

Nihil minus.

PYTHIAS.

Cur mi Chremes?

CHREMES.

Malam rem. abis hinc?

PYTHIAS.

Si istuc ita certum est tibi, 30

Amabo, ut illuc transeas, ubi illa est.

CHREMES.

Eo.

PYTHIAS.

Abi Dorias, cito hunc deduce ad militem.

SCENA IV.

ANTIPHO.

HEri aliquot adolescentuli coimus in Piræo,
In hunc diem ut de symbolis essemus (15). Chæream ei rei
Præfecimus: dati annuli. locus, tempus constitutum est.
Præteriit tempus: quo in loco dictum est, parati nihil est.
Homo ipse nusquam est: neque scio, quid dicam, aut quid conjectem. 5
Nunc mihi hoc negoti cæteri dedere, ut illum quæram:
Idque adeo visam, si domi est. quisnam hic a Thaide exit?
Is est, an non est? ipsus est. quid hoc hominis? qui hic ornatus est?
Quid illud mali est? nequeo satis mirari, neque conjicere.
Nisi quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari. 10

SCENA V.

CHÆREA, ANTIPHO.

CHÆREA.

NUM quis hic est? nemo est. nunquis hinc me sequitur? nemo homo est.
Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium? pro Jupiter!
Nunc tempu' profecto est, cum perpeti me possum interfici,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliqua.
Sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi, 5
Qui me sequatur; quoque eam, rogitando obtundat, enecet;
Quid gestiam, aut quid lætus sim; quo pergam; unde emergam; ubi siem
Vestitum hunc nactus; quid mihi quæram; sanus sim, anne insaniam?

ANTIPHO.

Adibo, atque ab eo gratiam hanc, quam video velle, inibo.
Chærea, quid est quod sic gestis? quid sibi hic vestitus quærit? 10
Quid est quod lætus sis? quid tibi vis? satisne sanus? quid me
Aspectas? quid taces?

CHÆREA.

O festus dies hominis (16)! amice,
Salve: nemo est omnium, quem ego magi' nunc cuperem quam te.

ANTIPHO.

Narra istuc quæso quid siet.

CHÆREA.

Imo ego te obsecro hercle, ut audias.
Nostin' hanc, quam frater amat?

ANTIPHO.

Novi, nempe opinor Thaidem. 15

CHÆREA.

Istam ipsam.

ANTIPHO.

Sic commemineram.

CHÆREA.

Quædam hodie est ei dono data
Virgo. quid ego ejus tibi nunc faciem prædicem aut laudem, Antipho,
Cum ipsum me noris, quam elegans formarum spectator siem?
In hac commotus sum.

ANTIPHO.

Ain' tu?

CHÆREA.

Primam dices scio, si videris.
Quid multa verba? amare cœpi. forte fortuna domi 20

Erat quidam Eunuchus, quem mercatus fuerat frater Thaidi:

Neque is deductus etiam tum ad eam. summonuit me Parmeno

Ibi servus, quod ego arripui.

ANTIPHO.

Quid id est?

CHÆREA.

Tace sis, citius audies.

Ut vestem cum illo mutem, & pro illo jubeam me illuc ducier.

ANTIPHO.

Pro Eunuchon'?

CHÆREA.

Sic est.

ANTIPHO.

Quid tandem ex ea re ut caperes commodi? 25

CHÆREA.

Rogas? viderem, audirem, essem una, quacum cupiebam, Antipho.

Num parva caussa, aut parva ratio est? traditus sum mulieri.

Illa illico ubi me accepit, læta vero ad se abducit domum,

Commendat virginem.

ANTIPHO.

Cui? tibi ne?

CHÆREA.

Mihi.

ANTIPHO.

Satis tuto tamen.

CHÆREA.

Edicit, ne vir quisquam ad eam adeat, & mihi, ne abscedam, imperat, 30
In interiore parte ut maneam solus cum sola. annuo,
Terram intuens modeste.

ANTIPHO.

Miser.

CHÆREA.

Ego, inquit, ad cœnam hinc eo.
Abducit secum ancillas: paucæ, quæ circum illam essent, manent
Novitiæ puellæ. continuo hæc, adornant, ut lavet.
Adhortor, properent. dum apparatur, virgo in conclavi (17) sedet, 35
Suspectans tabulam quandam pictam, ubi inerat pictura hæc: Jovem
Quo pacto Danaæ (18) misisse ajunt quondam in gremium imbrem aureum.
Egomet quoque id spectare cœpi. & quia consimilem luserat
Jam olim ille ludum, impendio magis animu' gaudebat mihi,
Dum sese in hominem convertisse, atque per alienas tegulas 40

Venisse clanculum per impluvium, fucum factum mulieri.
At quem Deum? qui templa cœli summa sonitu
concutit.
Ego homuncio hoc non facerem? ego vero illud feci, ac lubens.
Hæc dum mecum reputo, arcessitur lavatum interea virgo.
It, lavit, redit: deinde illam in lecto illæ conlocarunt. 45
Sto exspectans, si quid mihi imperent: venit una,
Heus, tu, inquit, Dore,
Cape hoc flabellum, ventulum huic sic facito, dum lavamus.
Ubi nos laverimus; si voles, lavato. accipio tristis.

ANTIPHO.

Tum equidem istuc os tuum impudens videre nimium vellem,
Qui esset status, flabellulum tenere te asinum tantum. 50

CHÆREA.

Vix elocuta est hoc, foras simul omnes proruunt se:
Abeunt lavatum, perstrepunt, ita ut fit, domini ubi absunt.
Interea somnus virginem opprimit. ego limis specto
Sic per flabellum clanculum, & simul alia circumspecto
Satin' explorata sint: video esse: pessulum ostio obdo. 55

ANTIPHO.

Quid tum?

CHÆREA.

Quid? quid tum? fatue.

ANTIPHO.

Fateor.

CHÆREA.

Egon' occasionem
Mihi ostentatam, tam brevem, tam optatam, tam insperatam
Amitterem? tum pol ego is essem vere, qui simulabar.

ANTIPHO.

Sane, hercle, ut dicis; sed interim de symbolis quid actum est?

CHÆREA.

Paratum est.

ANTIPHO.

Frugi es. ubi? domin'?

CHÆREA.

Imo apud libertum Discum. 60

ANTIPHO.

Perlonge est.

CHÆREA.

Sed tanto ocyus properemus.

ANTIPHO.

Muta vestem.

CHÆREA.

Ubi mutem? perii; nam domo exulo nunc. metuo fratrem,

Ne intus sit: porro autem, pater ne rure redierit jam.

ANTIPHO.

Eamus ad me: ibi proxumum est, ubi mutes.

CHÆREA.

Recte dicis.

Eamus: & de istac simul, quo pacto porro possim 65
Potiri, consilium volo capere una tecum.

ANTIPHO.

Fiat.

ACTUS IV.

SCENA I.

DORYAS.

ITA me dii bene ament, quantum ego illum vidi: nonnihil timeo
Misera, ne quam ille hodie insanu' turbam faciat, aut vim Thaidi.
Nam postquam iste advenit Chremes adolescens frater virginis,
Militem rogat, illum admitti ut jubeat: ille continuo irasci, neque
Negare audere. Thais porro instare, ut hominem invitet. 5
Id faciebat retinendi illius caussa: quia, illa quæ cupiebat
De sorore ejus indicare, ad eam rem tempus non erat.
Invitat tristis. mansit ibi. illa cum illo sermonem occipit.
Miles vero sibi putare adductum ante oculos æmulum:
Voluit facere contra huic ægre: Heus heus, inquit, puer, huc Pamphilam 10
Arcesse, ut delectet hìc nos: illa exclamat, Minime gentium.
Tun' in convivium illam (1)? miles tendere: inde ad jurgium.

Interea aurum (2) sibi clam mulier demit, dat mi-
hi ut auferam.
Hoc est signi, ubi primum poterit, sese illinc sub-
ducet, scio.

SCENA II.

PHÆDRIA.

DUM rus eo, cœpi egomet mecum inter vias,
Ita ut fit, ubi quid in animo est molestiæ,
Aliam rem ex alia cogitare, & ea omnia in
Pejorem partem. quid opu' est verbis? dum hæc puto,
Præterii imprudens villam. longe jam abieram. 5
Cum sensi, redeo rursum, male vero me habens.
Ubi ad ipsum veni divorticulum (3), constiti:
Occepi mecum cogitare: Hem biduum hìc
Manendum est soli sine illa? quid tum postea?
Nil est. quid nihil? si non tangendi copia est, 10
Eho, ne videndi quidem erit? si illud non licet,
Saltem hoc licebit. certe extrema linea
Amare (4), haud nihil est. villam prætereo sciens.
Sed quid hoc quod timida subito egreditur Pythias?

SCENA III.

PYTHIAS, PHÆDRIA, DORYAS.

PYTHIAS.

UBI illum ego scelerosum misera, atque impium inveniam? aut ubi
Quæram? hoccine tam audax facinus facere esse ausum?

PHÆDRIA.

Perii. hoc quid sit vereor.

PYTHIAS.

Quin insuper etiam scelu', postquam ludificatu' est virginem,
Vestem omnem miseræ discidit: tum ipsam capillo conscidit.

PHÆDRIA.

Hem.

PYTHIAS.

Qui nunc si detur mihi, 5
Ut ego unguibus facile illi in oculos involem venefico!

PHÆDRIA.

Profecto nescio quid absente nobis turbatum est domi.
Adibo. quid istuc? quid festinas? aut quem quæris, Pythias?

PYTHIAS.

Hem Phædria, egon' quem quæram? abi hinc quo dignu'es cum donis tuis

Tam lepidis (5).

PHÆDRIA.

Quid istuc est rei? 10

PYTHIAS.

Rogas me? Eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit!

Virginem, quam heræ dederat dono miles, vitiavit.

PHÆDRIA.

Quid ais?

PYTHIAS.

Perii.

PHÆDRIA.

Temulenta es.

PYTHIAS.

Utinam sic sient, mihi qui male volunt.

DORYAS.

Au obsecro, mea Pythias, quid istucnam monstri fuit?

PHÆDRIA.

Insanis: qui istuc facere Eunuchus potuit?

PYTHIAS.

Ego illum nescio 15

Qui fuerit: hoc, quod fecit, res ipsa indicat.

Virgo ipsa lacrumat, neque cum rogites quid sit, audet dicere.

Ille autem bonus vir nusquam apparet. etiam hoc misera suspicor,

Aliquid domo abeuntem abstulisse.

PHÆDRIA.

Nequeo mirari satis,
Quo abire ignavus ille possit longius, nisi domum 20
Forte ad nos rediit.

PYTHIAS.

Vise amabo, num sit.

PHÆDRIA.

Jam faxo scies.

DORYAS.

Perii, obsecro. tam infandum facinus, mea tu, ne audivi quidem.

PYTHIAS.

At pol ego amatores mulierum esse audieram eos maxumos,
Sed nihil potesse: verum miseræ non in mentem venerat:
Nam illum aliquo conclussem, neque illi commisissem virginem. 25

SCENA IV.

PHÆDRIA, DORUS, PYTHIAS, DORYAS.

PHÆDRIA.

EXi foras, sceleste: at etiam restitas,
Fugitive? prodi, male conciliate.

DORUS.

Obsecro.

PHÆDRIA.

Oh,
Illud vide, os ut sibi distorsit carnufex.
Quid huc reditio est? quid vestis mutatio est?
Quid narras? paullulum si cessassem, Pythia, 5
Domi non offendissem. ita jam ornabat fugam.

PYTHIAS.

Habesne hominem amabo?

PHÆDRIA.

Quidni?

PYTHIAS.

O factum bene!

DORYAS.

Istuc pol vero bene.

PYTHIAS.

Ubi est?

PHÆDRIA.

Rogitas? non vides?

PYTHIAS.

Videam, obsecro, quem?

PHÆDRIA.

Hunc scilicet.

PYTHIAS.

Quis hic est homo?

PHÆDRIA.

Qui ad vos deductus hodie est.

PYTHIAS.

Hunc oculis suis 10

Nostrarum nunquam quisquam vidit, Phædria.

PHÆDRIA.

Non vidit?

PYTHIAS.

An tu hunc credidisti esse, obsecro,

Ad nos deductum?

PHÆDRIA.

Namque alium habui neminem.

PYTHIAS.

Au,

Nec comparandus hic quidem ad illum est. ille erat

Honesta facie, & liberali.

PHÆDRIA.

Ita visus est 15

Dudum, quia varia veste exornatus fuit:

Nunc tibi videtur fœdus, quia illam non habet.

PYTHIAS.

Tace obsecro: quasi vero paullum intersiet.
Ad nos deductus hodie est adolescentulus,
Quem tu videre vero velles, Phædria. 20
Hic est vetus, vietus, veternosus, senex,
Colore mustellino (6).

PHÆDRIA.

Hem, quæ hæc est fabula?
Eo redigis me, ut quid egerim, egomet nesciam.
Eho tu, emin'ego te?

DORUS.

Emisti.

PYTHIAS.

Jube mihi denuo
Respondeat.

PHÆDRIA.

Roga.

PYTHIAS.

Venistin' hodie ad nos? negat. 25
At ille alter venit annos natus sedecim:
Quem secum adduxit Parmeno.

PHÆDRIA.

Agedum, hoc mihi expedi:
Primum unde habes istam, quam habes, vestem? taces?
Monstrum hominis, non dicturus?

DORUS.

Venit Chærea.

PHÆDRIA.

Fraterne?

DORUS.

Ita est.

PHÆDRIA.

Quando?

DORUS.

Hodie.

PHÆDRIA.

Quam dudum?

DORUS.

Modo. 30

PHÆDRIA.

Quicum?

DORUS.

Cum Parmenone.

PHÆDRIA.

Norasne eum prius?

DORUS.

Non: nec, qui esset, unquam audieram dicier.

PHÆDRIA.

Unde igitur meum fratrem esse sciebas?

DORUS.

Parmeno

Dicebat eum esse: is dedit mihi hanc vestem.

PHÆ-

PHÆDRIA.

Occidi.

DORUS.

Meam ipse induit: post una ambo abierunt foras. 35

PYTHIAS.

Jam sati' credis sobriam esse me, & nil mentitam tibi?
Jam sati' certum est virginem vitiatam esse?

PHÆDRIA.

Age nunc, bellua,
Credis huic quod dicat?

PYTHIAS.

Quid isti credam? res ipsa indicat.

PHÆDRIA.

Concede istuc paullulum. audin'? etiam paullulum.
sat est.
Dicdum hoc rursum; Chærean' tuam vestem detraxit tibi? 40

DORUS.

Factum.

PHÆDRIA.

Et ea est indutus?

DORUS.

Factum.

PHÆDRIA.

Et pro te huc deductu'est?

DORUS.

Ita.

PHÆDRIA.

Jupiter magne, o scelestum, atque audacem hominem!

PYTHIAS.

Væ mihi!

Etiam nunc non credis, indignis nos esse irrisas modis?

PHÆDRIA.

Mirum ni tu credas quod iste dicat. quid agam, nescio. 45
Heus tu negato rursum. possumne ego hodie ex te
exculpere
Verum? vidistin' fratrem Chæream?

DORUS.

Non.

PHÆDRIA.

Non potest sine
Malo (7) fateri. video. sequere me hac. modo ait,
modo negat.
Ora me.

DORUS.

Obsecro te vero, Phædria.

PHÆDRIA.

In' intro nunc jam?

DORUS.

Hoi, hei.

PHÆDRIA.

Alio pacto honeste quo modo hinc abeam nescio. 50
Actum est, si quidem tu me hic etiam nebulo ludificabere.

PYTHIAS.

Parmenonis tam scio esse hanc technam, quam me vivere.

DORYAS.

Sic est.

PYTHIAS.

Inveniam pol hodie parem ubi referam gratiam.
Sed nunc, quid faciendum censes, Doryas?

DORYAS.

De istac me rogas
Virgine?

PYTHIAS.

Ita: utrum taceamne, an prædicem?

DORYAS.

Tu pol, si sapis, 55
Quod scis, nescis neque de Eunucho, neque de vitio virginis.
Hac re & te omni turba evolvis, & illi gratum feceris.
Id modo dic, abisse Dorum.

PYTHIAS.

Ita faciam.

DORYAS.

Sed videon' Chremem?
Thais jam aderit.

PYTHIAS.

Quid ita?

DORYAS.

Quia, cum inde abeo, jam tunc cœperat
Turba inter eos.

PYTHIAS.

Tu aufer aurum hoc: ego scibo ex hoc quid siet. 60

SCENA V.

CHREMES, PYTHIAS.

CHREMES.

At at, data hercle verba mihi sunt: vicit vinum
quod bibi.
Ac dum accubabam, quam videbar mihi pulcre sobrius!
Postquam surrexi, neque pes, neque mens satis suum
officium facit.

PYTHIAS.

Chreme.

CHREMES.

Quis est? ehem Pythia; vah quanto nunc formosior
Videre, quam dudum!

PYTHIAS.

Certe quidem tu pol multo alacrior. 5

CHREMES.

Verbum hercle verum hoc est: *Sine Cerere & Libero friget Venus.*
Sed Thais multo ante venit?

PYTHIAS.

An abiit jam a milite?

CHREMES.

Jam dudum, ætatem (8). lites factæ sunt inter eos, maxumæ.

PYTHIAS.

Nil dixit tum, ut sequerere sese?

CHREMES.

Nihil. nisi abiens mihi innuit.

PYTHIAS.

Eho, nonne id sat erat?

CHREMES.

At nesciebam id dicere illam, nisi quia 10
Correxit miles, quod intellexi minus: nam me extrusit foras.
Sed eccam ipsam video: miror, ubi huic ego antevorterim.

SCENA VI.

THAIS, CHREMES, PYTHIAS.

THAIS.

CRedo equidem illum jam affuturum esse, illam ut eripiat: sine
Veniat: atque si illam digito attigerit uno, oculi illico
Effodientur: usque adeo ego illiu' ferre possum ineptias,

Et magnifica verba, verba dum sint. verum enim si
ad rem
Conferentur, vapulabit. 5

CHREMES.

Thais, ego jam dudum hìc adsum.

THAIS.

O mi Chreme, te ipsum exspectabam.
Scin'tu turbam hanc propter te esse factam? & adeo
ad te attinere hanc
Omnem rem?

CHREMES.

Ad me? qui? quasi istuc (9).

THAIS.

Quia dum tibi sororem studeo
Reddere, & restituere, hæc atque hujusmodi sum
multa passa.

CHREMES.

Ubi ea est?

THAIS.

Domi apud me.

CHREMES.

Ehem.

THAIS.

Quid est? 10
Educta ita, uti teque illaque dignum est.

CHREMES.

Quid ais?

THAIS.

Id quod res est.

Hanc tibi dono do, neque repeto pro illa abs te quidquam pretii.

CHREMES.

Et habetur, & referetur a me Thais tibi, ita uti merita es,

Gratia.

THAIS.

At enim cave, ne prius quam hanc a me accipias, amittas Chreme: nam hæc est, quam miles a me vi nunc venit ereptum. 15

Abi tu, cistellam (10) Pythias domo effer cum monumentis.

CHREMES.

Viden' tu illum, Thais?

PYTHIAS.

Ubi sita est?

THAIS.

In risco. odiosa, cessas?

CHREMES.

Militem secum ad te quantas copias adducere?

At at.

THAIS.

Num formidolosus obsecro es, mi homo?

CHREMES.

Apagesis.

Egon' formidolosus? nemo est hominum, qui vivat, minus. 20

THAIS.

Atque ita opu'est.

CHREMES.

Ah, metuo, qualem tu me esse hominem existumes.

THAIS.

Imo hoc cogitato: quicum res tibi est, peregrinus est,
Minu' potens quam tu, minu' notus, amicorum hic habens minus.

CHREMES.

Scio istuc: sed tu, *Quod cavere possis, stultum admittere est.*
Malo ego nos prospicere, quam hunc ulcisci accepta injuria. 25
Abi tu, atque ostium obsera intus, ego dum hinc transcurro ad forum:
Volo ego adesse hic advocatos nobis in turba hac.

THAIS.

Mane.

CHREMES.

Melius est.

THAIS.

Mane.

CHREMES.

Omitte. jam adero.

THAIS.

Nil opus est istis, Chreme:
Hoc dic modo, sororem illam tuam esse, & te parvam virginem
Amisisse, nunc cognosse: signa ostende.

PYTHIAS.

Adsunt.

THAIS.

Cape. 30
Si vim faciet, in jus ducito hominem: intellextin'?

CHREMES.

Probe.

THAIS.

Fac animo hæc præsenti dicas.

CHREMES.

Faciam.

THAIS.

Attolle pallium.
Perii, huic ipsi opus patrono est, quem defensorem paro.

SCENA VII.

THRASO, GNATHO, SANGA, CHREMES, THAIS.

THRASO.

HAnccine ego ut contumeliam tam insignem in me accipiam, Gnatho?
Mori me satius est. Simalio, Donax, Syrisce, sequimini.
Primum ædeis expugnabo.

GNATHO.

Recte.

THRASO.

Virginem eripiam.

GNATHO.

Probe.

THRASO.

Male mulctabo ipsam.

GNATHO.

Pulcre.

THRASO.

In medium huc agmen cum vecti (11), Donax;
Tu Simalio in sinistrum cornu; tu Syrisce in dexterum. 5
Cedo alios: ubi centurio est Sanga, & manipulus furum (12)?

SANGA.

Eccum adest.

THRASO.

Quid ignave? peniculon'pugnare, qui istum huc portes, cogitas?

SANGA.

Egone? imperatoris virtutem noveram, & vim militum; Sine sanguine hoc fieri non posse: qui abstergerem vulnera?

THRASO.

Ubi alii?

SANGA.

Qui, malum, alii? solus Sannio servat domi. 10

THRASO.

Tu hosce instrue. hic ego ero post principia (13): inde omnibus signum dabo.

GNATHO.

Illuc est sapere: ut hosce instruxit, ipsus sibi cavit loco.

THRASO.

Idem hocce Pyrrhus factitavit.

CHREMES.

Viden' tu, Thais, quam hic rem agit?
Nimirum consilium illud rectum est de occludendis ædibus.

THAIS.

Sane, quod tibi nunc vir videatur esse hic, nebulo magnus est: 15

Ne metuas.

THRASO.

Quid videtur?

GNATHO.

Fundam tibi nunc nimis vellem dari,
Ut tu illos procul hinc ex occulto cæderes: facerem fugam.

THRASO.

Sed eccam Thaidem ipsam video.

GNATHO.

Quam mox irruimus!

THRASO.

Mane.
Omnia prius experiri verbis, quam armis, sapientem decet.
Qui scis, an quæ jubeam, sine vi faciat?

GNATHO.

Dii vostram fidem! 20
Quanti est sapere! nunquam accedo ad te, quin abs te abeam doctior.

THRASO.

Thais, primum hoc mihi responde: cum tibi do istam virginem,
Dixtin' hos mihi dies soli dare te?

THAIS.

Quid tum postea?

THRASO.

Rogitas,
Quæ mi ante oculos coram amatorem adduxisti tuum?

THAIS.

Quid cum illo ut agas?

THRASO.

Et cum eo clam subduxisti te mihi? 25

THAIS.

Lubuit.

THRASO.

Pamphilam ergo huc redde, nisi vi mavis eripi.

CHREMES.

Tibi illam reddat? aut tu eam tangas? omnium (14).

GNATHO.

Ah, quid agis? tace.

THRASO.

Quid tu tibi vis? ego non tangam meam?

CHREMES.

Tuam autem, furcifer?

GNATHO.

Cave sis: nescis, cui maledicas nunc viro.

CHREMES.

Non tu hinc abis?
Scin' tu, ut tibi res se habeat? si quidquam hodie hìc turbæ cœperis, 30
Faciam hujus loci, dieique, meique semper memineris.

GNATHO.

Miseret tui me, qui hunc tantum hominem facias inimicum tibi.

CHREMES.

Diminuam ego caput tuum hodie, nisi abis.

GNATHO.

Ain' vero, canis?

Siccine agis?

THRASO.

Quis tu es homo? quid tibi vis? quid cum illa rei tibi est?

CHREMES.

Scibis. principio eam esse dico liberam.

THRASO.

Hem.

CHREMES.

Civem Atticam.

THRASO.

Hui. 35

CHREMES.

Meam sororem.

THRASO.

Os durum.

CHREMES.

Miles, nunc adeo edico tibi,

Ne vim facias ullam in illam. Thais, ego eo ad Sophronam

Nutricem, ut eam adducam, & signa ostendam hæc.

THRASO.

Tun' me prohibeas,

Meam ne tangam?

CHREMES.

Prohibeo, inquam.

GNATHO.

Audin' tu? hic furti se alligat (15).

Satin' hoc est tibi?

THRASO.

Hoc idem tu ais?

THAIS.

Quære, qui respondeat. 40

THRASO.

Quid nunc agimus?

GNATHO.

Quin redeamus: jam hæc tibi aderit supplicans

Ultro.

THRASO.

Credin'?

GNATHO.

Imo certe, novi ingenium mulierum,

Nolunt, ubi velis: ubi nolis, cupiunt ultro.

THRASO.

Bene putas.

GNATHO.

Jam dimitto exercitum.

THRASO.

Ubi vis.

GNATHO.

Sanga, ita uti fortes decet
Milites, domi focique fac vicissim ut memineris. 45

SANGA.

Jam dudum animus est in patinis.

GNATHO.

Frugi es.

THRASO.

Vos me hac sequimini.

ACTUS

ACTUS V.

SCENA I.

THAIS, PYTHIAS.

THAIS.

PErgin', scelesta, mecum perplexe loqui?
Scio, nescio: abiit: audivi: ego non affui.
Non tu istuc mihi dictura aperte es, quidquid est?
Virgo conscissa veste lacrumans obticet,
Eunuchus abiit. quamobrem? quid factum est? Taces? 5

PYTHIAS.

Quid tibi ego dicam misera? illum Eunuchum negant
Fuisse.

THAIS.

Quis fuit igitur?

PYTHIAS.

Iste Chærea.

THAIS.

Qui Chærea?

PYTHIAS.

Iste ephebus frater Phædriæ.

THAIS.

Quid ais, venefica?

PYTHIAS.

Atqui certo comperi.

THAIS.

Quid is obsecro ad nos? quamobrem adductu'est?

PYTHIAS.

Nescio, 10

Nisi amasse credo Pamphilam.

THAIS.

Hem misera occidi.

Infelix, si quidem tu istæc vera prædicas.

Num id lacrumat virgo?

PYTHIAS.

Id opinor.

THAIS.

Quid ais, sacrilega?

Istuccine interminata sum hinc abiens tibi?

PYTHIAS.

Quid facerem? ita ut tu justi, soli credita est. 15

THAIS.

Scelesta, *Ovem lupo commisti*. dispudet,

Sic mihi data esse verba. quid illuc hominis est?

PYTHIAS.

Hera mea, tace obsecro, salvæ sumus: hominem

Habemus ipsum.

THAIS.

Ubi is est?

PYTHIAS.

Hem ad sinistram, non vides?
En.

THAIS.

Video.

PYTHIAS.

Comprehendi jube quantum potest. 20

THAIS.

Quid illo facias (1), stulta?

PYTHIAS.

Quid faciam rogas?
Vide amabo, si non, cum aspicias, os impudens
Videtur.

THAIS.

Non.

PYTHIAS.

Tum, quæ ejus confidentia est!

SCENA II.

CHÆREA, THAIS, PYTHIAS.

CHÆREA.

APud Antiphonem uterque, mater, & pater,
Quasi dedita opera, domi erant, ut nullo modo
Introire possem, quin viderent me: interim
Dum ante ostium sto, notus mihi quidam obviam

Venit. ubi vidi, ego me in pedes, quantum queo, 5
In angiportum quoddam desertum; inde item
In aliud, inde in aliud. ita miserrimus
Fui fugitando, ne quis me cognosceret.
Sed estne hæc Thais, quam video? ipsa est, hæreo.
Quid faciam? quid mea autem? quid faciet mihi? 10

THAIS.

Adeamus. bone vir, Dore, salve: dic mihi
Aufugistin'?

CHÆREA.

Hera, factum.

THAIS.

Satin'id tibi placet?

CHÆREA.

Non.

THAIS.

Credin' te impune habiturum?

CHÆREA.

Unam hanc noxiam
Mitte: si aliam unquam admisero ullam, occidito.

THAIS.

Num meam sævitiam veritus es?

CHÆREA.

Non.

THAIS.

Quid igitur? 15

CHÆREA.

Hanc metui, ne me criminaretur tibi.

THAIS.

Quid feceras?

CHÆREA.

Paullulum quiddam.

PYTHIAS.

Eho, paullulum, impudens?
An paullulum esse hoc tibi videtur, virginem
Vitiare civem?

CHÆREA.

Conservam esse credidi.

PYTHIAS.

Conservam? vix me contineo, quin involem in 20
Capillum: monstrum! etiam ultro derisum advenit.

THAIS.

Abin' hinc, insana?

PYTHIAS.

Quid ita vero? debeam,
Credo (2), isti quidquam furcifero, si id fecerim;
Præsertim cum se servom fateatur tuum.

THAIS.

Missa hæc faciamus. non te dignum, Chærea, 25
Fecisti: nam si ego digna hac contumelia
Sum maxume, at tu indignus qui faceres tamen.
Neque ædepol, quid nunc consilii capiam, scio,
De virgine istac: ita conturbasti mihi

Rationes omnes, ut eam non possim suis, 30
Ita ut æquom fuerat, atque ut studui, tradere, ut
Solidum parerem hoc mihi beneficium, Chærea.

CHÆREA.

At nunc dehinc spero æternam inter nos gratiam
Fore, Thais. sæpe ex hujusmodi re quapiam, &
Malo ex principio magna familiaritas 35
Conflata est. Quid si hoc quispiam voluit Deus?

THAIS.

Equidem pol in eam partem accipioque & volo.

CHÆREA.

Imo ita quæso: unum hoc scito; contumeliæ
Non me fecisse caussa, sed amoris.

THAIS.

Scio,
Et pol propterea magis nunc ignosco tibi. 40
Non adeo inhumano ingenio sum, Chærea,
Neque tam imperita, ut, quid amor valeat, nesciam.

CHÆREA.

Te quoque jam, Thais, ita me dii bene ament, amo.

PYTHIAS.

Tum pol ab istoc tibi, hera, cavendum intelligo.

CHÆREA.

Non ausim.

PYTHIAS.

Nihil tibi quidquam credo.

THAIS.

Desinas. 45

CHÆREA.

Nunc ego te in hac re mihi oro ut adjutrix sies:
Ego me tuæ commendo, & committo fidei.
Te mihi patronam cupio, Thais: te obsecro:
Emoriar, si non hanc uxorem duxero.

THAIS.

Tamen si pater (3).

CHÆREA.

Quid? ah volet, certo scio, 50
Civis modo hæc sit.

THAIS.

Paullulum opperirier
Si vis, jam frater ipse hîc aderit virginis.
Nutricem accersitum iit, quæ illam aluit parvolam:
In cognoscendo tute ipse hîc aderis, Chærea.

CHÆREA.

Ego vero maneo.

THAIS.

Vis ne interea, dum is venit, 55
Domi opperiamur potius, quam hîc ante ostium?

CHÆREA.

Imo percupio.

PYTHIAS.

Quam tu rem actura obsecro es?

THAIS.

Nam quid ita?

PYTHIAS.

Rogitas? hunc tu in ædes cogitas
Recipere posthac?

THAIS.

Cur non?

PYTHIAS.

Crede hoc meæ fidei,
Dabit hic aliquam pugnam denuo.

THAIS.

Au, tace, obsecro. 60

PYTHIAS.

Parum perspexisse ejus videre audaciam.

CHÆREA.

Non faciam, Pythia.

PYTHIAS.

Non pol credo, Chærea,
Nisi si commissum non erit.

CHÆREA.

Quin, Pythias,
Tu me servato.

PYTHIAS.

Neque pol servandum tibi
Quidquam dare ausim, neque te servare. apage te. 65

THAIS.

Optume adest ipse frater.

CHÆREA.

Perii hercle; obsecro,
Abeamus intro, Thais: nolo me in via
Cum hac veste videat.

THAIS.

Quamobrem tandem? an quia pudet?

CHÆREA.

Id ipsum.

PYTHIAS.

Id ipsum? virgo vero (4).

THAIS.

I præ, sequor.
Tu istic mane, ut Chremem introducas, Pythias. 70

SCENA III.

PYTHIAS, CHREMES, SOPHRONA.

PYTHIAS.

Quid? quid venire in mentem nunc possit mihi?
Quidnam? qui referam sacrilego illi gratiam,
Qui hunc supposuit nobis?

CHREMES.

Move vero ocyus
Te, nutrix.

SOPHRONA.

Moveo.

CHREMES.

Video, sed nil promoves (5).

PYTHIAS.

Jamne ostendisti signa nutrici?

CHREMES.

Omnia. 5

PYTHIAS.

Amabo, quid ait? cognoscit ne?

CHREMES.

Ac memoriter.

PYTHIAS.

Bene ædepol narras: nam illi faveo virgini.
Ite intro: jam dudum hera vos exspectat domi.
Virum bonum eccum Parmenonem incedere
Video: viden'ut otiosus it, si diis placet? 10
Spero me habere, qui hunc meo excruciem modo.
Ibo intro, de cognitione ut certum sciam:
Post exibo, atque hunc perterrebo sacrilegum.

SCENA IV.

PARMENO, PYTHIAS.

PARMENO.

REviso, quidnam Chærea hic rerum gerat.
Quod si astu rem tractavit, di vostram fidem!
Quantam & quam veram laudem capiet Parmeno!
Nam ut mittam, quod ei amorem difficillimum, &
Carissimum ab meretrice avara (6): virginem 5
Quam amabat, eam confeci sine molestia,
Sine sumptu, sine dispendio: tum hoc alterum,
Id vero est, quod ego mihi puto palmarium,
Me reperisse, quomodo adolescentulus
Meretricum ingenia & mores posset noscere; 10
Mature ut cum cognorit, perpetuo oderit.
Quæ dum foris sunt, nihil videtur mundius,
Nec magis compositum quidquam, nec magis elegans:
Quæ, cum amatore suo cum cœnant, liguriunt.
Harum videre ingluviem, sordes, inopiam; 15
Quam inhonestæ solæ sint domi, atque avidæ cibi;
Quo pacto ex jure hesterno panem atrum vorent.
Nosse omnia hæc, salus est adolescentulis.

PYTHIAS.

Ego pol te pro istis dictis & factis, scelus,
Ulciscar; ut ne impune in nos illuseris. 20

SCENA V.

PYTHIAS, PARMENO.

PYTHIAS.

PRO deum fidem, facinus fœdum! o infelicem adolescentulum!

O scelestum Parmenonem, qui istum huc adduxit!

PARMENO.

Quid est?

PYTHIAS.

Miseret me: itaque, ut ne viderem, misera huc effugi foras.

Quæ futura exempla (7) dicunt in eum indigna?

PARMENO.

O Jupiter,

Quæ illæc turba est? numnam ego perii? adibo. Quid istuc, Pythias? 5

Quid ais? in quem exempla fient?

PYTHIAS.

Rogitas, audacissime?

Perdidisti istum, quem adduxti pro Eunucho, adolescentulum,

Dum studes dare verba nobis.

PARMENO.

Quid ita, aut quid factum est? cedo.

PYTHIAS.

Dicam. virginem istam, Thaidi hodie quæ dono data est,

Scin'eam hinc civem esse? & ejus fratrem adprime nobilem? 10

PARMENO.

Nescio.

PYTHIAS.

Atqui sic inventa est. eam iste vitiavit miser.

Ille ubi rescivit factum frater violentissimus.

PARMENO.

Quidnam fecit?

PYTHIAS.

Colligavit primum eum miseris modis.

PARMENO.

Colligavit? hem.

PYTHIAS.

Atque equidem orante, ut ne id faceret, Thaide.

PARMENO.

Quid ais?

PYTHIAS.

Nunc minitatur porro sese id quod mœchis solet (8). 15

Quod ego nunquam vidi fieri, neque velim.

PARMENO.

Qua audacia

Tantum facinus audet?

PYTHIAS.

Quid ita tantum?

PARMENO.

An non hoc maxumum est?

Quis homo pro mœcho unquam vidit in domo meretricia

Deprehendi quenquam?

PYTHIAS.

Nescio.

PARMENO.

At ne hoc nesciatis, Pythias,

Dico, edico vobis, nostrum esse illum herilem filium.

PYTHIAS.

Hem, 20

Obsecro an is est?

PARMENO.

Ne quam in illum Thais vim fieri sinat.

Atque adeo autem cur non egomet introeo?

PYTHIAS.

Vide, Parmeno,

Quid agas, ne neque illi prosis, & tu pereas. nam hoc putant,

Quidquid factum est, ex te esse ortum.

PARMENO.

Quid igitur faciam miser?

Quidve incipiam? ecce autem video rure redeuntem senem. 25

Dicam huic, an non? dicam hercle; etsi mihi magnum malum
Scio paratum: sed necesse est, huic ut subveniat.

PYTHIAS.

Sapis:
Ego abeo intro: tu isti narrato omnem rem ordine, ut factum siet.

SCENA VI.

LACHES, PARMENO.

LACHES.

Ex meo propinquo rure hoc capio commodi:
Neque agri, neque urbis odium me unquam percipit;
Ubi satias cœpit fieri, commuto locum.
Sed estne ille noster Parmeno? & certe ipsus est.
Quem præstolare, Parmeno, hìc ante ostium? 5

PARMENO.

Quis homo est? hem, salvum te advenire, here, gaudeo.

LACHES.

Quem præstolare?

PARMENO.

Perii. lingua hæret metu.

LACHES.

Hem.

Quid est? quid trepidas? sati'ne salvæ (9)? dic mihi.

PARMENO.

Here, primum te arbitrari id, quod res est, velim:
Quidquid hujus factum est, culpa non factum est mea. 10

LACHES.

Quid?

PARMENO.

Recte sane interrogasti; oportuit
Rem prænarrasse me. emit quendam Phædria
Eunuchum, quem dono huic daret.

LACHES.

Cui?

PARMENO.

Thaidi.

LACHES.

Emit? perii hercle. quanti?

PARMENO.

Viginti minis.

LACHES.

Actum est.

PARMENO.

Tum quandam fidicinam amat hic Chærea. 15

LACHES.

Hem! quid? amat? an scit jam ille quid meretrix siet?
An in astu venit (10)? aliud ex alio malum.

PARMENO.

Here, ne me spectes: me impulsore hæc non facit.

LACHES.

LACHES.

Omitte de te dicere. ego te, furcifer,
Si vivo. Sed istuc, quidquid est, primum expedi. 20

PARMENO.

Is pro illo Eunucho ad Thaidem deductus est.

LACHES.

Pro Eunuchon'?

PARMENO.

Sic est. hunc pro mœcho postea
Comprehendere intus, & constrinxere.

LACHES.

Occidi.

PARMENO.

Audaciam meretricum specta.

LACHES.

Nunquid est
Aliud mali, damnive, quod non dixeris, 25
Reliquom?

PARMENO.

Tantum est.

LACHES.

Cesson' huc introrumpere?

PARMENO.

Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re sit malum,
Nisi quia necesse fuit hoc facere; id gaudeo,
Propter me hisce aliquid esse eventurum mali:

Nam jam diu aliquam caussam quærebat senex, 30
Quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc reperit.

SCENA VII.

PYTHIAS, PARMENO.

PYTHIAS.

Nunquam ædepol quidquam jam diu, quod magis vellem evenire,
Mi evenit, quam quod modo senex intro ad nos venit errans.
Mihi solæ ridiculo fuit, quæ, quid timeret, sciebam.

PARMENO.

Quid hoc autem est?

PYTHIAS.

Nunc id prodeo, ut conveniam Parmenonem.
Sed ubi obsecro est?

PARMENO.

Men' quærit hæc?

PYTHIAS.

Atque eccum video. adibo. 5

PARMENO.

Quid est, inepta? quid tibi vis? quid rides? pergin'?

PYTHIAS.

Perii.

Defessa jam sum misera te ridendo.

PARMENO.

Quid ita?

PYTHIAS.

Rogitas?

Nunquam pol hominem stultiorem vidi, nec videbo. ah,
Non pote satis (11) narrari, quos ludos præbueris intus:
At etiam primo callidum & disertum credidi hominem. 10
Quid? illicone credere ea, quæ dixi, oportuit te?
An pœnitebat flagitii, te auctore quod fecisset
Adolescens, ni miserum insuper etiam patri indicares?
Nam quid illi credis animi tum fuisse, ubi vestem vidit
Illam esse eum indutum pater? quid est? jam scis te periisse? 15

PARMENO.

Ehem, quid dixti, pessuma? an mentita es? etiam rides?
Itan' lepidum tibi visum est, scelus, nos irridere?

PYTHIAS.

Nimium.

PARMENO.

Siquidem istuc impune habueris.

PYTHIAS.

Verum?

PARMENO.

Reddam hercle.

PYTHIAS.

Credo.

Sed in diem istuc Parmeno est fortasse, quod minitare:
Tu jam pendebis, qui stultum adolescentulum nobilitas 20
Flagitiis, & eundem indicas: uterque in te exempla edet.

PARMENO.

Nullus sum.

PYTHIAS.

Hic pro illo munere tibi honos est habitus. abeo.

PARMENO.

Egomet meo indicio (12) miser, quasi sorex, hodie perii.

SCENA VIII.

GNATHO, THRASO.

GNATHO.

Quid nunc? qua spe, aut quo consilio huc imus? Quid inceptas, Thraso?

THRASO.

Egone? ut Thaidi me dedam, & faciam quod jubeat.

GNATHO.

Quid est?

THRASO.

Qui minus huic, quam Hercules servivit Omphalæ (13)?

GNATHO.

Exemplum placet.

Utinam tibi commitigari videam sandalio caput!
Sed quid? fores crepuere ab ea: quid autem hoc est
mali? 5
Hunc (14) ego nunquam videram etiam. quidnam
properans hinc prosilit?

SCENA IX.

CHÆREA, PARMENO, PHÆDRIA,
GNATHO, THRASO.

CHÆREA.

O Populares, ecquis me vivit hodie fortunatior?
Nemo hercle quisquam: nam in me plane dii potestatem suam
Omnem ostendere, cui tam subito tot congruerint
commoda.

PARMENO.

Quid hic lætus est?

CHÆREA.

O Parmeno mi, o mearum voluptatum omnium
Inventor, inceptor, perfector, scin' me in quibus sim
gaudiis? 5
Scis Pamphilam meam inventam civem?

PARMENO.

Audivi.

CHÆREA.

Scis sponsam mihi?

PARMENO.

Bene, ita me di ament, factum.

GNATHO.

Audin' tu illum, quid ait?

CHÆREA.

Tum autem Phædriæ,
Meo fratri, gaudeo amorem esse omnem in tranquillo; una est domus:
Thais patri se commendavit in clientelam & fidem;
Nobis dedit se.

PARMENO.

Fratris igitur Thais tota est.

CHÆREA.

Scilicet. 10

PARMENO.

Jam hoc aliud est quod gaudeamus; miles pellitur (1) foras.

CHÆREA.

Tum tu frater, ubi ubi est, fac quam primum hæc audiat.

PARMENO.

Visam domi.

THRASO.

Nunquid Gnatho dubitas, quin ego nunc perpetuo perierim?

GNATHO.

Sine

Dubio opinor.

CHÆREA.

Quid commemorem primum, aut quem laudem maxume?
Illumne qui mihi dedit consilium ut facerem; an me, qui id ausu'sim 15
Incipere? an fortunam collaudem, quæ gubernatrix fuit,
Quæ tot res, tantas, tam opportune in unum conclusit diem? an
Mei patris festivitatem, & facilitatem? o Jupiter,
Serva obsecro hæc nobis bona.

PHÆDRIA.

Dii vostram fidem, incredibilia
Parmeno modo quæ narravit! sed ubi est frater?

CHÆREA.

Præsto est.

PHÆDRIA.

Gaudeo. 20

CHÆREA.

Satis credo. nihil est Thaide hac, frater, tua dignius,
Quod ametur: ita nostræ est omni fautrix familiæ.

PHÆDRIA.

Hui, mihi
Illam laudas?

THRASO.

Perii, quanto spei est minu', tanto magis amo.
Obsecro, Gnatho, in te spes est.

GNATHO.

Quid vis faciam?

THRASO.

Perfice hoc
Precibus, pretio, ut hæream aliqua in parte tamen
apud Thaidem. 25

GNATHO.

Difficile est.

THRASO.

Si quid collibuit (16) novi te. hoc si effeceris,
Quodvis donum & præmium a me optato, id optatum feres.

GNATHO.

Itane?

THRASO.

Sic erit.

GNATHO.

Hoc si efficio, postulo ut tua mihi domus
Te præsente, absente, pateat, invocato ut sit locus
Semper.

THRASO.

Do fidem ita futurum.

GNATHO.

Accingar.

PHÆDRIA.

Quem hìc ego audio? 30

O Thraso!

THRASO.

Salvete.

PHÆDRIA.

Tu fortasse quæ facta hic fient,
Nescis.

THRASO.

Scio.

PHÆDRIA.

Cur te ergo in his ego conspicor regionibus?

THRASO.

Vobis fretus.

PHÆDRIA.

Scin' quam fretus? miles, edico tibi,
Si in platea hac te offendero post unquam, quod dicas mihi (17),
Alium quærebam, iter hac habui: periisti.

GNATHO.

Eja haud sic decet. 35

PHÆDRIA.

Dictum est.

GNATHO.

Non cognosco vostrum tam superbum.

PHÆDRIA.

Sic erit.

GNATHO.

Prius audite paucis: quod cum dixero, si placuerit,

Facitote.

PHÆDRIA.

Audiamus.

GNATHO.

Tu concede paullum istuc, Thraso.
Principio ego vos ambos credere hoc mihi vehementer velim,
Me, hujus quidquid faciam, id facere maxume caussa mea: 40
Verum idem si vobis prodest, vos non facere, inscitia est.

PHÆDRIA.

Quid id est?

GNATHO.

Militem ego rivalem recipiendum censeo.

PHÆDRIA.

Hem
Recipiendum?

GNATHO.

Cogita modo. tu hercle cum illa, Phædria,
Et libenter vivis; etenim bene libenter victitas (18),
Et quod des paullum, & necesse est multum accipere Thaidem. 45
Ut tuo amori suppeditare possit sine sumptu tuo; ad
Omnia hæc magis opportunus, nec magis ex usu tuo
Nemo est: principio & habet quod det, & dat nemo largius.
Fatuus est, insulsus, tardus, stertit noctesque, & dies.

Neque tu istum metuas ne amet mulier: pellas facile ubi velis. 50

PHÆDRIA.

Quid agimus?

GNATHO.

Præterea hoc etiam, quod ego vel primum puto;
Accipit homo (19) nemo melius prorsus, neque prolixius.

PHÆDRIA.

Mirum, ni illoc homine quoquo pacto opus est.

CHÆREA.

Idem arbitror.

GNATHO.

Recte facitis; unum etiam hoc vos oro, ut me in vostrum gregem
Recipiatis. satis diu hoc jam *Saxum volvo*.

PHÆDRIA.

Recipimus. 55

CHÆREA.

Ac libenter.

GNATHO.

At ego pro istoc Phædria, & tu Chærea,
Hunc comedendum, & deridendum vobis præbeo.

CHÆREA.

Placet.

PHÆDRIA.

Dignus est.

GNATHO.

Thraso, ubi vis accede.

THRASO.

Obsecro te quid agimus?

GNATHO.

Quid? isti te ignorabant. postquam eis mores ostendi tuos,
Et collaudavi secundum facta & virtutes tuas, 60
Impetravi.

THRASO.

Bene fecisti. gratiam habeo maxumam.
Nunquam etiam fui usquam, quin me omnes amarent plurimum.

GNATHO.

Dixin'ego vobis, in hoc esse Atticam elegantiam?

PHÆDRIA.

Nil præter promissum (20) est: ite hac. vos valete, & plaudite.

HEAUTONTIMORUMENOS

P. TERENTII

CARTHAGINIENSIS AFRI.

Acta Ludis Megalensibus, L. Cornelio Lentulo, & L. Valerio Flacco Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio, & L. Atilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus Claudii. Græca est Menandru. Acta primum tibiis imparibus. Deinde duabus dextris. Acta etiam III M. Juventio, & T. Sempronio Consulibus. Anno ab Urbe condita DXCI, ante Christum natum CLXI.

Fabulæ Interlocutores.

ANTIPHILA *meretrix*.
BACCHIS *meretrix*.
CHREMES *senex*.
CLINIA *adulescens*.
CLITIPHO *adulescens*.
DROMO *servus*.
MENEDEMUS *senex*.
NUTRIX.
PHRYGIA *ancilla*.
SOSTRATA *matrona*.
SYRUS *servus*.

Personæ Mutæ.

ARCHONIDES *senex*.
CRITO *senex*.
PHANIA *senex*.
PHANOCRATES *senex*.
PHILTERA *anus*.
SIMUS *senex*.

ERASMI

IDIOMATA PERSONARUM PRÆCIPUARUM.

Menedemus, non magni judicii, ac parvi animi in regunda familia, vehemens in quam inclinat partem, in filium primum durior, mox benignior.

Chremes, judicio, & consilio major, in aliorum rebus prudentior, quam suis; commissa tamen per imprudentiam potest restituere.

Clinia, patrem timens, & in amore fidelis.

Clitipho, ardentissimus, & sui in amando impotens.

Bacchis, artium meretriciarum perdocta & superba.

Syrus, vafer servus, callidus & audax in struendis dolis.

Sostrata, mariti reverens, sed benignior in liberos.

Dromo, tardus ac lentus.

RATIO NOMINUM.

Antiphila, ab ἀντὶ, & φιλέω, quasi dicas, redamans.

Bacchis, a Βάκχος, quod significat vel furore percitum, vel Liberum Patrem, quasi dicas, vel furibundam, vel temulentam.

Chremes, vide Andriam.

Clinia, a κλίνω, vel quod fugiendo declinaret morositatem patris, vel quod parentem fecit in se inclinare.

Clitipho, a κλειτὸς, inclytus, ex κλείω, celebro, & φῶς, lux, quasi dicas inclytum lumen.

Dromo, vide Andriam.

Menedemus, a μένος, animus, vel robur, & δῆμος, populus, quasi dicas robur populi, quod potens famulorum turbam aleret.

Phrygia, gentile nomen.

Sostrata, a σώζειν, servare, quia servavit filiam, ex mariti consilio interficiendam.

Syrus, gentile nomen.

IN TERENTII

HEAUTONTIMORUMENON

C. SULPICII APOLLINARIS PERIOCHA.

In militiam proficisci gnatum Cliniam,
Amantem Antiphilam, compulit durus pater,
Animique sese angebat, facti pœnitens.
Mox ut revorsu'est, clam patrem divortitur
Ad Clitiphonem, is amabat scortum Bacchidem.
Cum arcesseret cupitam Antiphilam Clinia,
Ut ejus Bacchis venit amica, ac servolæ
Habitum gerens Antiphila; factum id, quo patrem
Suum celaret Clitipho. his technis Syri
Decem minas meretricula aufert a sene:
Antiphila Clitiphonis reperitur soror.
Hanc Clinia, aliam Clitipho uxorem accipit.

M. ANT.

M. ANT. MURETI

ARGUMENTUM.

CHremes Sostratæ uxori gravidæ imperat, si puellam pareret, ut eam statim interficeret. Fuit hæc immanitas in veterum moribus, ut, cum fera nulla sit, quæ fœtus suos non diligat, ipsi quos alere nollent liberos, eos recens natos aut interficere, aut exponere fas putarent. Sostrata puellam enixa (ut est maternus semper animus clementior) vitam ei adimere non sustinuit, sed pauperculæ cuidam anui Corinthiæ, Philteræ nomine, exponendam dedit: etiamque muliebri quadam superstitione, annulum de digito detractum suo, jussit, ut una cum puella exponeret. Id, quod tum stulte factum videri poterat, postea puellæ saluti fuit: ejus enim annuli ope tandem agnita est a suis. Anus acceptam puellam, Antiphilam nominat, educatque ut suam. Eam, cum adolevisset, anusque illius filia putaretur, Menedemi filius Clinia perdite amare cœpit, prope jam ut pro uxore haberet. quod ubi rescivit pater, ita violenter tulit, ut filium, assiduitate jurgandi, clam militatum in Asiam abire coegerit. tum vero qui filii amorem iniquo animo tu-

lerat, multo iniquiore ejusdem absentiam ferre cœpit. Itaque ut de se supplicium absenti filio daret, qui eum sævitia sua exegisset ex ædibus, ædes, supellectilem, familiam vendit, præter qui servi ad opus ruri faciundum utiles erant; ingentemque sibi agrum comparat, ubi a prima luce ad noctem non servos modo exerceret, verum etiam homo sexagenarius senectutem miseris modis excruciaret suam. Profecto Clinia, Philtera, quæ, ut dixi, Antiphilæ putabatur mater, extremum vitæ diem morte confecit. Clinia, cum jam menses tres abfuisset, amicæ desiderio reversus, non ausus est patri se in conspectum dare, antiquam illius asperitatem veritus; sed ad Clitiphonem Chremetis filium divertit, quicum magna ipsi a puero familiaritas intercesserat. Clitipho, sodalis reditu lætus, Syrum & Dromonem servos (jam autem advesperascebat) in urbem, ad arcessendam Antiphilam, mittit. Exposuerat eo ipso die Menedemus Chremeti, quantò sibi desiderio esset filius: parum ut abfuerit, quin Chremes, cum primum de reditu Cliniæ accepit, mitteret qui ei nunciaret. continuit tamen se in diem posterum; quod ita magis e re illius fore censeret Syrus, summa servus & audacia, & astutia: qui cum Antiphilam tantum arcessere jussus esset, etiam Bacchidem adduxit. Erat hæc meretrix procax, potens, sumptuosa, nobilis, cujus se amore haud ita

pridem irretierat Clitipho. quo autem res Chremetem lateret, hoc consilium capiunt, ut Bacchidem quidem amicam Cliniæ, Antiphilam vero unam de illius ancillis esse simularent. postridie mane Chremes ad Menedemum diluculo proficiscitur, & rediisse Cliniam nunciat. Ille gaudio amens filium jamjam videre, jamjam amplecti, jamjam ei se, suaque omnia permittere cupiebat. At Chremes, Cave, inquit, faxis: istoc enim modo & te, & eum, & rem una perdideris tuam; simul ei ostendit, quot incommoda capturus sit, si tam molli esse se, tamque infracto animo ostenderit. Cliniæ amicam (eam enim Bacchidem existimabat) non jam pauperculam esse, aut parvo contentam, ut antea: sed sumptuosam, gemmis atque auro collucentem, cum familia numerosissima. Una, inquit, mihi nox tantum non paupertatem attulit, nedum tu te censeas oneri ferundo fore, si te illi perpetuo sumptibus suppeditare oporteat. Quin tu ita potius agito. Humane quidem & comiter excipito filium: istud tamen tam impotens illius desiderium occultum habeto: tum si ille, quod amicæ det, ut habeat, machinam adversum te aliquam struet, falli te sinito; ita & eum commodius retinebis apud te, & sumptuum facies minus. Hæc Chremes, nescius (ut sunt humana) oculatum foris esse se, cæcum domi. Interea enim meditabatur Syrus, decem minas,

quas Bacchidi pollicitus erat dare, eas quomodo illi a Chremete ipso conficeret. jamque inibi erat, cum eum Chremes arreptum blande compellat, hortaturque, aliquam ad Menedemum fallaciam moliatur. Injecit in sermone Syrus mendacium a se pro tempore confictum: anum Corinthiam, Antiphilæ (ita enim putabatur) matrem, mille drachmarum mutuo accepisse a Bacchide; ea mortua, puellam pro pecunia illa arrhaboni relictam. Dum hæc aguntur, annulum suum agnovit Sostrata, ejusque indicio, Antiphilam filiam suam esse cognovit. Gaudio exsiliens, omnem rem defert ad virum, qui, ea leviter objurgata, ob repertam tamen filiam ipse quoque gavisus est. Jam omnia in tranquillo erant; absque Bacchide fuissent. Sed & illi quoquo modo decem excudendæ erant argenti minæ; & periculum erat, ne aliqua eam Chremes filii amicam esse resciscereτ. Ibi Syrus audax consilium init, quomodo & utrique seni rem, ut erat, patefaceret, & commode se e tam impedito negotio expediret. Primum igitur Chremeti: Reperi, inquit, quomodo argentum a Menedemo eripiam. Dicemus ei, Bacchidem hanc tui Clitiphonis amicam esse; orabimusque, ut eam domi suæ dies aliquot esse patiatur; teque id celatum velit. Porro Clinia filiæ tuæ, quæ modo reperta est, formam sibi complacitam esse dicet; eamque petet uxorem. Quid tum?

pecuniam, inquit, petet a patre suo, qui novæ nuptæ ornamenta coemat: eam pecuniam numeraturus est Bacchidi. Jam autem ad Menedemum, Syri hortatu, transierat Bacchis, & eo pompam omnem suam transduxerat. Chremes primo non satis consilium illud probare; at illam certe, inquit Syrus, pecuniam, pro qua filia opposita erat pignori, quin dissolvas facere honeste non potes. Ego vero, inquit Chremes, & libenter quidem. Imo vero, infit Syrus, dato eam Clitiphoni, qui ad Bacchidem deferat; ita enim facilius credet Menedemus, eam illius esse. Sit ita sane. Numeratur a patre Clitiphoni pecunia, quam ad meretricem perferret. Interea tota res detegitur; indignari Chremes, & fremere, & minitari se omnia atrocissima exempla editurum. Tandem, cum prius Antiphilam Cliniæ collocasset, partim Menedemi, partim uxoris precibus delinitus, ignoscit. Clitipho se, relictis meretricis amoribus, uxorem ducturum pollicetur. Cum autem ceterarum fabularum argumentum uno die contineri soleat, hujus non nisi biduo explicari potest.

TERENTII

HEAUTONTIMORUMENI

PROLOGUS.

Ne cui sit vostrum mirum, cur parteis seni (1)
Poeta dederit, quæ sunt adolescentium:
Id primum dicam: deinde, quod veni, eloquar.
Ex integra Græca integram comœdiam
Hodie sum actúrus Heautontimorumenon: 5
Duplex quæ (2) ex argumento facta est simplici.
Novam esse ostendi, & quæ esset. nunc qui scripserit,
Et cuja Græca sit, ni partem maxumam
Existimarem scire vostrum, id dicerem.
Nunc, quam ob rem has parteis didicerim, paucis
dabo. 10
Oratorem voluit esse me, non *Prologum*:
Vostrum judicium fecit: me actorem dedit.
Sed hic actor tantum poterit a facundia,
Quantum ille potuit cogitare commode,
Qui orationem hanc scripsit, quam dicturu' sum. 15
Nam quod rumores distulerunt malevoli,
Multas contaminasse Græcas, dum facit
Paucas Latinas: factum hic esse id non negat,
Neque se id pigere, & deinde facturum autumat.

Habet bonorum exemplum (3), quo exempla sibi 20
Licere id facere, quod illi fecerunt, putat.
Tum quod malevolus vetus poeta dictitat,
Repente ad studium hunc se applicasse musicum,
Amicum (4) ingenio fretum, haud natura sua:
Arbitrium vostrum, vostra existimatio 25
Valebit. Quam ob rem omnes vos oratos volo,
Ne plus iniquum possit quam æquum oratio.
Facite, æqui sitis. date crescendi copiam,
Novarum qui spectandi faciunt copiam
Sine vitiis: ne ille (5) pro se dictum existumet, 30
Qui nuper fecit servo currenti in via
Decesse populum: cur insano serviat?
De illius peccatis plura dicet, cum dabit
Alias novas, nisi finem maledictis facit.
Adeste æquo animo, date potestatem mihi, 35
Statariam (6) agere ut liceat per silentium:
Ne semper servos currens, iratus senex,
Edax parasitus, sycophanta autem impudens,
Avarus leno, assidue agendi sint mihi
Clamore summo, cum labore maxumo. 40
Mea caussa, caussam hanc justam esse, animum inducite,
Ut aliqua pars laboris minuatur mihi.
Nam nunc novas qui scribunt, nihil parcunt seni:
Si qua laboriosa est, ad me curritur:
Sin lenis est, ad alium defertur gregem. 45

In hac est pura oratio. experimini,
In utramque partem ingenium quid possit meum:
Si nunquam avare pretium statui arti meæ,
Et eum esse quæstum in animum induxi maxumum,
Quam maxume servire vostris commodis; 50
Exemplum statuite in me, ut adolescentuli
Vobis placere studeant potius, quam sibi.

ACTUS

ACTUS PRIMUS.

SCENA I.

CHREMES, MENEDEMUS, *senes.*

CHREMES.

Quamquam hæc inter nos nupera notitia admodum est,
Inde adeo quod agrum in proxumo hìc mercatus es,
Nec rei fere sane amplius quidquam fuit;
Tamen vel virtus tua me, vel vicinitas,
Quod ego in propinqua parte amicitiæ puto, 5
Facit, ut te audacter moneam, & familiariter,
Quod mihi videre præter ætatem tuam
Facere, & præter quam res te adhortatur tua.
Nam pro deum atque hominum fidem! quid vis tibi?
Quid quæris? annos sexaginta natus es, 10
Aut plus eo, ut conjicio: agrum in his regionibus
Meliorem, neque pretii majoris nemo habet:
Servos complures. Proinde quasi nemo siet,
Ita tute attente illorum officia fungere.
Nunquam tam mane egredior, neque tam vesperi 15

Domum revortor, quin te in fundo conspicer
Fodere, aut arare, aut aliquid ferre: denique
Nullum remittis tempus, neque te respicis.
Hæc non voluptati tibi esse, satis certo scio.
At enim me (1), quantum hìc operis fiat, pœnitet. 20
Quod in opere faciundo operæ consumis tuæ,
Si Sumas in illis exercendis, plus agas.

MENEDEMUS.

Chreme, tantumne ab re tua est otii tibi,
Aliena ut cures, eaque, nihil quæ ad te attinent?

CHREMES.

Homo sum: humani nihil a me alienum puto. 25
Vel me monere hoc, vel percontari puta;
Rectum est, ego ut faciam: non ut deterream.

MENEDEMUS.

Mihi sic est usus: tibi ut opus facto, face.

CHREMES.

An cuiquam est usus homini, se ut cruciet?

MENEDEMUS.

Mihi.

CHREMES.

Si quid laboris est (2), nollem: sed istuc quid mali est 30
Quæso, quid de te tantum meruisti?

MENEDEMUS.

Heu, hoi.

CHREMES.

Ne lacruma, atque istuc, quicquid est, fac me ut sciam.

Ne retice, ne verere; crede, inquam, mihi:

Aut consolando, aut consilio, aut re juvero.

MENEDEMUS.

Scire hoc vis?

CHREMES.

Hac caussa equidem, qua dixi tibi. 35

MENEDEMUS.

Dicetur.

CHREMES.

At istos rastros interea tamen

Depone, ne labora.

MENEDEMUS.

Minime.

CHREMES.

Quam rem agis?

MENEDEMUS.

Sine me, vacivom tempus ne quod duim mihi

Laboris.

CHREMES.

Non sinam inquam.

MENEDEMUS.

Ah, non æquom facis.

CHREMES.

Hui, tam graveis hos (3), quæso?

MENEDEMUS.

Sic meritum est meum. 40

CHREMES.

Nunc loquere.

MENEDEMUS.

Filium unicum adolescentulum
Habeo. ah! quid dixi habere me? imo habui, Chreme:
Nunc habeam, necne, incertum est.

CHREMES.

Quid ita istuc?

MENEDEMUS.

Scies.

Est e Corintho hìc advena anus paupercula:
Ejus filiam ille amare cœpit perdite, 45
Prope jam ut pro uxore haberet. hæc clam me omnia.
Ubi rem rescivi, cœpi non humanitus,
Neque ut ægrotum animum decuit adolescentuli,
Tractare, sed vi & via pervolgata patrum (4).
Quotidie accusabam: Hem: tibine hæc diutius 50
Licere speras facere me vivo patre,
Amicam ut habeas prope jam in uxoris loco?
Erras, si id credis, & me ignoras, Clinia.
Ego te meum esse dici tantisper volo,
Dum, quod te dignum est, facies: sed si id non facis, 55
Ego, quod me in te sit facere dignum, invenero.
Nulla adeo ex re istuc fit, nisi ex nimio otio.
Ego istuc ætatis, non amori operam dabam,

Sed in Asiam abii hinc propter pauperiem, atque ibi
Simul rem & gloriam armis belli repperi. 60
Postremo adeo res rediit: adolescentulus
Sæpe eadem, & graviter audiendo victus est:
Ætate me (5) putavit & sapientia
Plus scire, & providere, quam se ipsum sibi.
In Asiam ad Regem militatum abiit, Chreme. 65

CHREMES.

Quid ais?

MENEDEMUS.

Clam me profectus: menses treis abest.

CHREMES.

Ambo accusandi: etsi illud inceptum tamen
Animi est pudentis signum, & non instrenui.

MENEDEMUS.

Ubi comperi ex iis, qui ei fuere conscii,
Domum revortor mœstus, atque animo fere 70
Perturbato, atque incerto præ ægritudine;
Adsido: accurrunt servi: soccos detrahunt:
Video alios festinare, lectos sternere,
Cœnam apparare: pro se quisque sedulo
Faciebant, quo illam mihi lenirent miseriam. 75
Ubi video hæc, cœpi cogitare; Hem, tot mei
Solius solliciti sunt caussa, ut me unum expleant?
Ancillæ tot me vestiant? sumptus domi
Tantos ego solus faciam? Sed gnatum unicum,
Quem pariter uti his decuit, aut etiam amplius, 80

Quod illa ætas magis ad hæc utenda idonea est,
Ego eum hinc ejeci miserum injustitia mea.
Malo quidem me dignum quovis deputem,
Si id faciam; nam usque dum ille vitam illam colet
Inopem, carens patria ob meas injurias, 85
Interea usque illi de me supplicium dabo,
Laborans, quærens, parcens, illi serviens.
Ita facio prorsus; nihil relinquo in ædibus,
Nec vas, nec vestimentum: conrasi omnia.
Ancillas, servos, nisi eos, qui opere rustico 90
Faciundo facile victum exercerent suum,
Omnes produxi ac vendidi: inscripsi illico
Ædeis (6): mercedem quasi talenta ad quindecim
Coegi: agrum hunc mercatus sum: hìc me exerceo.
Decrevi, tantisper me minus injuriæ, 95
Chreme, meo gnato facere, dum fiam miser;
Nec mihi fas esse ulla me voluptate hìc frui,
Nisi ubi ille huc salvos redierit meus particeps.

CHREMES.

Ingenio te esse in liberos leni puto, &
Illum obsequentem, si quis recte aut commode 100
Tractaret. Verum neque tu illum sati' noveras,
Nec te ille. hoc ibi fit, ubi non vere vivitur.
Tu illum, nunquam ostendisti, quanti penderes,
Nec tibi ille est credere ausus quæ est æquom patri:
Quod si esset factum, hæc nunquam evenissent tibi. 105

MENEDEMUS.

Ita res est, fateor: peccatum a me maximum est.

CHREMES.

Menedeme: at porro recte spero: & illum tibi
Salvum affuturum esse hìc confido propediem.

MENEDEMUS.

Utinam ita dii faxint.

CHREMES.

Facient. nunc, si commodum est,
Dionysia (7) hìc sunt. hodie apud me sis volo. 110

MENEDEMUS.

Non possum.

CHREMES.

Cur non? quæso tandem aliquantulum
Tibi parce. idem absens facere te hoc volt filius.

MENEDEMUS.

Non convenit, qui illum ad laborem impellerim,
Nunc me ipsum fugere.

CHREMES.

Siccine est sententia?

MENEDEMUS.

Sic.

CHREMES.

Bene vale.

MENEDEMUS.

Et tu.

CHREMES.

Lacrumas excussit mihi, 115
Miseretque me ejus: sed, ut diei tempus est,
Monere oportet me hunc vicinum Phaniam,
Ad cœnam ut veniat. ibo, visam si domi est.
Nil opus fuit monitore, jamdudum domi
Præsto apud me esse ajunt (8): egomet convivas moror. 120
Ibo adeo hinc intro. sed quid crepuerunt fores?
Hinc a me quisnam egreditur? huc concessero.

SCENA II.

CLITIPHO, CHREMES.

CLITIPHO.

Nihil adhuc est, quod vereare, Clinia: haudquaquam etiam cessant (9):
Et illam simul cum nuncio tibi hìc affuturam
Hodie, scio. proin tu sollicitudinem istam falsam, quæ te
Excruciat, mittas.

CHREMES.

Quicum loquitur filius?

CLITIPHO.

Pater adest,

Quem

Quem volui. adibo. Pater, opportune advenis. 5

CHREMES.

Quid id est?

CLITIPHO.

Hunc Menedemum nosti ne nostrum vicinum?

CHREMES.

Probe.

CLITIPHO.

Huic filium scis esse?

CHREMES.

Audivi, esse in Asia.

CLITIPHO.

Non est, pater. apud
Nos est.

CHREMES.

Quid ais?

CLITIPHO.

Advenientem, e navi egredientem adduxi illico
Ad cœnam: nam mihi magna cum eo jam inde usque a pueritia
Semper fuit familiaritas.

CHREMES.

Voluptatem magnam nuncias. 10
Quam vellem Menedemum invitatum, ut nobiscum hodie esset, amplius,
Ut hanc lætitiam nec opinanti primus ei objicerem domi!
Atque etiam nunc tempus est.

CLITIPHO.

Cave faxis: non opus est, pater.

CHREMES.

Quapropter?

CLITIPHO.

Quia enim incertum est etiam, quid se faciat: modo venit.

Timet omnia: patris iram, & animum amicæ se erga ut sit suæ. 15

Eam misere amat. propter eam hæc turba atque abitio evenit.

CHREMES.

Scio.

CLITIPHO.

Nunc servolum ad eam in urbem misit, & ego nostrum una Syrum.

CHREMES.

Quid narrat?

CLITIPHO.

Quid ille? se miserum esse.

CHREMES.

Miserum? quem minu'credere est (10)?

Quid reliqui est, quin habeat, quæ quidem in homine dicuntur bona,

Parenteis, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, divitias? 20

Atque hæc perinde sunt, ut illius animus, qui ea possidet:

Qui uti scit, ei bona; illi, qui non utitur recte, mala.

CLITIPHO.

Imo ille senex fuit importunus semper: & nunc nihil magis
Vereor, quam ne quid in illum iratus plus satis faxit pater.

CHREMES.

Illene? sed reprimam me: nam, in metu esse hunc, illi est utile. 25

CLITIPHO.

Quid tute tecum?

CHREMES.

Dicam. ut ut erat, mansum tamen oportuit.
Fortasse aliquanto iniquior erat præter ejus lubidinem.
Pateretur. nam quem ferret, si parentem non ferret suum?
Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere? &
Quod illum insimulat durum, id non est: nam parentum injuriæ 30
Unius modi sunt ferme, paullo qui est (11) homo tolerabilis.
Scortari crebro nolunt, nolunt crebro convivarier:
Præbent exigue sumptum: & ea sunt tamen ad virtutem omnia.
Verum ubi animus semel se cupiditate devinxit mala,
Necesse est, Clitipho, consilia consequi consimilia. hoc 35

Scitum est, periculum ex aliis facere, tibi quod ex usu siet.

CLITIPHO.

Ita credo.

CHREMES.

Ego ibo hinc intro, ut videam, nobis quid cœnæ siet. Tu, ut tempus est diei, vide sis, ne quo hinc abeas longius.

ACTUS II.

SCENA I.

CLITIPHO.

Quam iniqui sunt patres in omneis adolescenteis judices!
Qui æquom esse censent, nos jam a pueris illico nasci senes,
Neque illarum affines rerum esse, quas fert adolescentia.
Ex sua libidine moderantur, nunc quæ est, non quæ olim fuit.
Mihi si unquam filius erit, næ ille facili me utetur patre. 5
Nam & cognoscendi, & ignoscendi dabitur peccati locus.
Non ut meus, qui mihi per alium (1) ostendit suam sententiam.
Perii. is mihi, ubi adbibit plus paullo, sua quæ narrat facinora?
Nunc ait, Periculum ex aliis facito, tibi quod ex usu siet.
Astutus! næ ille haud scit, quam mihi nunc *surdo narret fabulam*. 10
Magis nunc me amicæ dicta stimulant; da mihi, atque affer mihi.

Cui quid respondeam, nil habeo: neque me quisquam est miserior.

Nam Clinia hic, etsi is quoque suarum rerum satagit, attamen

Habet bene ac pudice eductam, ignaram artis meretriciæ.

Mea est potens, procax, magnifica, sumptuosa, nobilis. 15

Tum, quod dem ei, recte est (2): nam nihil esse mihi, religio est dicere.

Hoc ego mali non pridem inveni: neque etiam dum scit pater.

SCENA II.

CLINIA, CLITIPHO.

Clinia.

Si mihi secundæ res de amore meo essent, jamdudum scio,

Venissent: sed vereor, ne mulier me absente hìc corrupta sit.

Concurrunt multæ opiniones, quæ mihi animum exaugeant (3);

Occasio, locus, ætas, mater, cujus sub imperio est, mala;

Cui nihil præter pretium jam dulce est.

CLITIPHO.

Clinia.

CLINIA.

Hei misero mihi! 5

CLITIPHO.

Etiam cave (4), ne videat forte hinc te a patre aliquis exiens.

CLINIA.

Faciam. sed nescio quid profecto mihi animu' præsagit mali.

CLITIPHO.

Pergin' istuc prius dijudicare, quam scis, quid veri siet?

CLINIA.

Si nihil mali esset, jam hìc adessent.

CLITIPHO.

Jam aderunt.

CLINIA.

Quando istuc erit?

CLITIPHO.

Non cogitas hinc longule esse? & nosti mores mulierum: 10

Dum moliuntur, dum comuntur, annus est.

CLINIA.

O Clitipho,

Timeo.

CLITIPHO.

Respira: eccum Dromonem cum Syro. una adsunt tibi.

SCENA III.

SYRUS, DROMO, CLINIA, CLITIPHO.

SYRUS.

Ain' tu?

DROMO.

Sic est.

SYRUS.

Verum interea dum sermones cædimus,
Illæ sunt relictæ.

CLITIPHO.

Mulier tibi adest, audin' Clinia?

CLINIA.

Ego vero audio nunc demum, & video, & valeo,
Clitipho.

DROMO.

Minime mirum: adeo impeditæ sunt: ancillarum gregem
Ducunt secum.

CLINIA.

Perii, unde illi sunt ancillæ?

CLITIPHO.

Men' rogas? 5

SYRUS.

Non oportuit relictas: portant quid rerum?

CLINIA.

Hei mihi.

SYRUS.

Aurum, vestem: & vesperascit, & non noverunt viam.
Factum a nobis stulte est. abi dum tu, Dromo, illis obviam.
Propera. quid stas?

CLINIA.

Væ misero mihi, quanta de spe decidi!

CLITIPHO.

Quid istuc? quæ res te sollicitat autem?

CLINIA.

Rogitas quid siet? 10
Viden' tu ancillas, aurum, vestem? quam ego cum una ancillula
Hic reliqui: unde ea esse censes?

CLITIPHO.

Vah, nunc demum intelligo.
Dii boni, quid turbæ est? ædes nostræ vix capient, scio.
Quid comedent? quid ebibent? quid sene erit nostro miserius?
Sed video, eccos, quos volebam.

CLINIA.

O Jupiter, ubinam est fides? 15
Dum ego propter te errans patria careo demens, tu interea loci
Conlocupletasti te, Antiphila, & me in his deseruisti malis,

Propter quam in summa infamia sum, & meo patri
minus obsequens:

Cujus nunc pudet me, & miseret, qui harum mores
cantabat mihi,

Monuisse frustra: neque potuisse unquam ab hac me
expellere. 20

Quod tamen nunc faciam: tum cum gratum mihi
esse potuit, nolui.

Nemo est miserior me.

SYRUS.

Hic de nostris verbis errat videlicet,

Quæ hìc sumus locuti. Clinia, aliter tuum amorem,
atque est, accipis.

Nam & vita est eadem, & animus te erga idem ac fuit,

Quantum ex ipsa re conjecturam cepimus. 25

CLINIA.

Quid est obsecro? nam mihi nunc nihil rerum o-
mnium est,

Quod malim, quam me hoc falso suspicarier.

SYRUS.

Hoc primum, ut ne quid hujus rerum ignores: anus,

Quæ est dicta mater esse ei antehac, non fuit.

Ea obiit mortem: hæc ipsa in itinere alteræ 30

Dum narrat, forte audivi.

CLITIPHO.

Quænam est altera

SYRUS.

Mane: hoc, quod cœpi, primum enarrem, Clitipho:
Post istuc veniam.

CLITIPHO.

Propera.

SYRUS.

Jam primum omnium,
Ubi ventum ad ædes est, Dromo pultat fores:
Anus quædam prodit. hæc ubi aperuit ostium, 35
Continuo hic se conjecit intro: ego consequor:
Anus foribus obdit pessulum, ad lanam redit.
Hinc sciri potuit, aut nusquam alibi, Clinia,
Quo studio vitam suam te absente exegerit:
Ubi de improviso est interventum mulieri. 40
Nam ea res dedit tum existumandi copiam
Quotidianæ vitæ consuetudinem;
Quæ, cujusque ingenium ut sit, declarat maxume.
Texentem telam studiose ipsam offendimus,
Mediocriter vestitam veste lugubri, 45
Ejus anuis causa, opinor, quæ erat mortua,
Sine auro tum ornatam, ita uti quæ ornantur sibi (5);
Nulla mala re esse expolitam muliebri:
Capillus passus, prolixus, circum caput
Rejectus negligenter. pax (6).

CLINIA.

Syre mi, obsecro, 50
Ne me in lætitiam frustra conjicias.

SYRUS.

Anus

Subtemen nebat: præterea una ancillula
Erat: ea texebat una pannis obsita,
Neglecta, immunda illuvie.

CLITIPHO.

Si hæc sunt, Clinia,
Vera, ita ut credo, quis te est fortunatior? 55
Scin' tu hanc, quam dicit sordidatam & sordidam?
Magnum hoc quoque signum est dominam esse extra noxiam,
Cum ejus tam negliguntur internuncii.
Nam disciplina est eisdem, munerarier
Ancillas primum, ad dominas qui affectant viam. 60

CLINIA.

Perge, obsecro te, & cave, ne falsam gratiam
Studeas inire. quid ait, ubi me nominas?

SYRUS.

Ubi dicimus rediisse te, & rogare uti
Veniret ad te, mulier telam desinit
Continuo, & lacrumis opplet os totum sibi, ut 65
Facile scires, desiderio id fieri tuo.

CLINIA.

Præ gaudio (ita me dii ament) ubi sim nescio.
Ita timui.

CLITIPHO.

At ego nihil esse scibam, Clinia.

Agedum vicissim, Syre, dic quæ illa est altera.

SYRUS.

Adducimus tuam Bacchidem.

CLITIPHO.

Hem, quid Bacchidem? 70

Eho, sceleste, quo illam abducis?

SYRUS.

Quo illam ego? ad nos scilicet.

CLITIPHO.

Ad patremne?

SYRUS.

Ad eum ipsum.

CLITIPHO.

O hominis impudentem audaciam!

SYRUS.

Heus

Tu; *non fit sine periculo facinus magnum & memorabile.*

CLITIPHO.

Hoc vide. in mea vita tu tibi laudem is quæsitum, scelus.

Ubi si paullum modo quid te fugerit, ego perierim. 75

Quid illo facias?

SYRUS.

At enim.

CLITIPHO.

Quid enim?

SYRUS.

Si sinas, dicam.

CLINIA.

Sine.

CLITIPHO.

Sino.

SYRUS.

Ita res est, hæc nunc quasi cum.

CLITIPHO.

Quas, malum, ambages mihi
Narrare occipit?

CLINIA.

Syre, verum hic dicit: mitte: ad rem redi.

SYRUS.

Enimvero reticere nequeo; multimodis injurius
Clitipho es, neque ferri potis es.

CLINIA.

Audiendum hercle est (7): tace. 80

SYRUS.

Vis amare: vis potiri: vis, quod des illi, effici.
Tum esse in potiundo periclum non vis. haud stulte sapis:
Siquidem id sapere est, velle te id, quod non potest contingere.
Aut hæc cum illis (8) sunt habenda, aut illa cum his amittenda sunt.
Harum duarum conditionum nunc utram malis, vide: 85

Etsi consilium, quod cepi, rectum esse & tutum scio.
Nam tua apud patrem amica tecum sine metu ut sit,
copia est:
Tum, illi argentum quod pollicitu'es, eadem hac inveniam via:
Quod ut efficerem, orando surdas jam aureis reddideras mihi.
Quid aliud tibi vis?

CLITIPHO.

Siquidem hoc fit.

SYRUS.

Siquidem experiundo scies. 90

CLITIPHO.

Age age, cedo istuc tuum consilium. quid id est?

SYRUS.

Assimulabimus,
Tuam amicam, hujus esse.

CLITIPHO.

Pulchre; cedo, quid hic faciet sua?
An ea quoque hujus dicetur, si hæc una dedecori est parum?

SYRUS.

Imo ad tuam matrem abducetur.

CLITIPHO.

Quid eo?

SYRUS.

Longum est, Clitipho,

Tibi si narrem, quam ob rem id faciam: vera caussa est.

CLITIPHO.

Fabulæ. 95

Nihil sati' firmi video, quam ob rem accipere hunc mihi expediat metum.

SYRUS.

Mane: habeo aliud, si istuc metuis, quod ambo confiteamini

Sine periculo esse.

CLITIPHO.

Hujusmodi, obsecro, aliquid reperi.

SYRUS.

Maxume:

Ibo obviam hinc: dicam, ut revortantur domum.

CLITIPHO.

Hem,

Quid dixti?

SYRUS.

Ademptum tibi jam faxo omnem metum, 100

In aurem utramvis (9) otiose ut dormias.

CLITIPHO.

Quid ago nunc?

CLINIA.

Tune? quod boni est.

CLITIPHO.

Syre, dic modo

Verum.

SYRUS.

SYRUS.

Age modo: hodie sero, ac nequidquam voles.

CLINIA.

Datur modo: fruere dum licet: nam nescias,
Eju' sit potestas posthac, an nunquam tibi. 105

CLITIPHO.

Syre, inquam.

SYRUS.

Perge porro; tamen istuc ago.

CLITIPHO.

Verum hercle istuc est. Syre, Syre, inquam, heus heus Syre.

SYRUS.

Concaluit: quid vis?

CLITIPHO.

Redi, redi.

SYRUS.

Adsum. dic, quid est?
Jam hoc quoque negabis tibi placere.

CLITIPHO.

Imo, Syre,
Et me, & meum amorem, & famam permitto tibi: 110
Tu es judex: ne quid accusandus sis, vide.

SYRUS.

Ridiculum est, te istuc me admonere, Clitipho:
Quasi istic minor mea res agatur, quam tua.
Hic si quid nobis forte advorsi evenerit,

Tibi erunt parata verba, huic homini verbera. 115
Quapropter hæc res neutiquam neglectu est mihi.
Sed istum exora, ut suam esse adsimulet.

CLINIA.

Scilicet
Facturum me esse: in eum jam rediit locum,
Ut sit necesse.

CLITIPHO.

Merito amo te, Clinia.

CLINIA.

Verum illa ne quid titubet.

SYRUS.

Perdocta est probe. 120

CLITIPHO.

At hoc demiror, qui tam facile potueris
Persuadere illi, quæ solet quos spernere!

SYRUS.

In tempore ad eam veni; quod rerum omnium est
Primum. nam quendam misere offendi ibi militem
Eju' noctem orantem. hæc arte tractabat virum, 125
Cupidum ut illius animum inopia incenderet,
Eademque ut esset apud te hoc quam gratissima.
Sed heus tu vide sis, ne quid imprudens ruas.
Patrem novisti ad has res quam sit perspicax:
Ego te autem novi, quam esse soleas impotens. 130
Inversa verba, eversas cervices (10) tuas,
Gemitus, screatus, tussis, risus, abstine.

CLITIPHO.

Laudabis.

SYRUS.

Videsis.

CLITIPHO.

Tutemet mirabere.

SYRUS.

Sed quam cito sunt consecutæ mulieres?

CLITIPHO.

Ubi sunt? cur retines?

SYRUS.

Jam nunc hæc non est tua. 135

CLITIPHO.

Scio, apud patrem, at nunc interim.

SYRUS.

Nihilo magis.

CLITIPHO.

Sine.

SYRUS.

Non sinam, inquam.

CLITIPHO.

Quæso paulisper.

SYRUS.

Veto.

CLITIPHO.

Saltem salutare.

SYRUS.

Abeas, si sapis.

CLITIPHO.

Eo. quid

Istic?

SYRUS.

Manebit.

CLITIPHO.

O felicem hominem!

SYRUS.

Ambula.

SCENA IV.

BACCHIS, ANTIPHILA, CLINIA, SYRUS.

BACCHIS.

Ædepol, Antiphila mea, laudo te, & fortunatam judico,
Id cum studuisti, isti formæ mores ut consimiles forent:
Minimeque (ita me dii ament) miror, si te sibi quisque expetit.
Nam mihi quale ingenium haberes, fuit indicio oratio tua.
Et cum egomet mihi mecum in animo vitam tuam considero, 5
Adeoque vostrarum omnium, volgus quæ ab sese segregant,

Et vos esse istius modi, & nos non esse, haud mirabile est.
Nam vobis expedit esse bonas; nos, quibuscum res est, non sinunt.
Quippe forma impulsi nostra nos amatores colunt:
Hæc ubi immutata est, illi suum animum alio conferunt. 10
Nisi si prospectum (11) est interea aliquid, desertæ vivimus.
Vobis cum uno semel ubi ætatem agere decretum est viro,
Cujus mos maxume est consimilis vostrum; hi se ad vos applicant;
Hoc beneficio utrique ab utrisque vero devincimini;
Ut nunquam ulla amori vostro incidere possit calamitas. 15

ANTIPHILA.

Nescio aliàs: me quidem semper scio fecisse sedulo,
Ut ex illius commodo meum compararem commodum.

CLINIA.

Ah,
Ergo, mea Antiphila, tu nunc sola reducem me in patriam facis.
Nam, dum abs te absum, omnes mihi labores fuere, quos cepi, leves;
Præterquam, tui carendum quod erat.

SYRUS.

Credo.

CLINIA.

Syre, vix suffero. 20

Hoccine me miserum non licere meo modo ingenium frui?

SYRUS.

Imo, ut patrem tuum vidi esse habitum, diu etiam duras dabit (12).

BACCHIS.

Quisnam hic adolescens est, qui intuitur nos?

ANTIPHILA.

Ah, retine me obsecro.

BACCHIS.

Amabo, quid tibi est?

ANTIPHILA.

Disperii.

BACCHIS.

Perii misera, quid stupes, Antiphila?

ANTIPHILA.

Videon' Cliniam, an non?

BACCHIS.

Quem vides?

CLINIA.

Salve anime mi. 25

ANTIPHILA.

O mi expectate Clinia, salve.

CLINIA.

Ut vales?

ANTIPHILA.

Salvom venisse (13) gaudeo.

CLINIA.

Teneone te,

Antiphila, maxume animo exoptatam meo?

SYRUS.

Ite intro, nam vos jamdudum exspectat senex.

ACTUS III.

SCENA I.

CHREMES, MENEDEMUS.

CHREMES.

LUciscit hoc jam (1). cesso pultare ostium
Vicini? primum ex me ut sciat, sibi filium
Rediisse: etsi adolescentem hoc nolle intelligo.
Verum cum videam miserum hunc tam excruciarier
Eju' abitu, celem tam insperatum gaudium, 5
Cum illi nihil pericli ex indicio siet?
Haud faciam: nam quod potero, adjutabo senem,
Item ut filium meum amico atque æquali suo
Video inservire, & socium esse in negotiis.
Nos quoque senes est æquom senibus obsequi. 10

MENEDEMUS.

Aut ego profecto ingenio egregio ad miserias
Natus sum, aut illud falsum est, quod volgo audio
Dici, *diem adimere ægritudinem hominibus.*
Nam mihi quidem quotidie augescit magis
De filio ægritudo; & quanto diutius 15
Abest, magis cupio tanto, & magis desidero.

CHREMES.

Sed ipsum egressum foras video; ibo, alloquar.
Menedeme, salve: nuncium apporto tibi,
Cujus maxume te fieri participem cupis.

MENEDEMUS.

Num quidnam de gnato meo audisti, Chreme? 20

CHREMES.

Valet atque vivit.

MENEDEMUS.

Ubinam est quæso?

CHREMES.

Apud me domi.

MENEDEMUS.

Meus gnatus?

CHREMES.

Sic est.

MENEDEMUS.

Venit?

CHREMES.

Certe.

MENEDEMUS.

Clinia

Meus venit?

CHREMES.

Dixi.

MENEDEMUS.

Eamus. Duc me ad eum obsecro.

CHREMES.

Non vult te scire se rediisse etiam, & tuum
Conspectum fugitat ob peccatum: tum hoc timet, 25
Ne tua duritia antiqua illa etiam adaucta sit.

MENEDEMUS.

Non tu ei dixisti, ut essem?

CHREMES.

Non.

MENEDEMUS.

Quam ob rem, Chreme?

CHREMES.

Quia pessume istuc in te atque in illum consulis,
Si te tam leni & victo esse animo ostenderis.

MENEDEMUS.

Non possum; satis jam, satis pater durus fui.

CHREMES.

Ah, 30
Vehemens in utramque partem, Menedeme, es nimis,
Aut largitate nimia, aut parsimonia.
In eandem fraudem ex hac re, atque ex illa incides.
Primum olim potius, commeare filium
Quam paterere ad mulierculam, quæ paullulo 35
Tum erat contenta (2), cuique erant grata omnia,
Proterruisti hinc. ea coacta ingratiis
Post illa cœpit victum volgo quærere.
Nunc, cum sine magno intertrimento non potest
Haberi, quidvis dare cupis. nam, ut tu scias, 40

Quam ea nunc instructa pulcre ad perniciem siet;
Primum, jam ancillas secum adduxit plus decem,
Oneratas veste, atque auro. satrapes si siet
Amator, sufferre nunquam ejus sumptus queat:
Nedum tu possis.

MENEDEMUS.

Estne ea intus?

CHREMES.

Si sit rogas? 45
Sensi: nam ei unam cœnam, atque ejus comitibus
Dedi. quod si iterum mihi sit danda, actum siet.
Nam, ut alia omittam, pitissando modo mihi
Quid vini absumpsit? sic hoc dicens, *Asperum,*
Pater, hoc est: aliud lenius sodes vide: 50
Relevi dolia omnia (3), omnes serias:
Omnes habui solicitos: atque hæc una nox.
Quid te futurum censes, quem assidue exedent?
Sic me di amabunt, ut tuarum miseritum est,
Menedeme, fortunarum.

MENEDEMUS.

Faciat, quod lubet: 55
Sumat, consumat, perdat: decretum est pati,
Dum illum modo habeam mecum.

CHREMES.

Si certum est tibi
Sic facere, illud permagni referre arbitror,
Ut nescientem sentiat te id sibi dare.

MENEDEMUS.

Quid faciam?

CHREMES.

Quidvis potius, quam quod cogitas: 60
Per alium quemvis ut des; falli te sinas
Technis per servolum: etsi subsensi id quoque,
Illos ibi esse, & id inter se agere clanculum.
Syru'cum illo vostro (4) consusurrat: conferunt
Consilia adolescentes: & tibi perdere 65
Talentum hoc pacto satius est, quam illo minam.
Non nunc de pecunia agitur; sed illud, quomodo
Minimo periclo id demus adolescentulo.
Nam si semel tuum animum is intellexerit,
Prius proditurum te tuam vitam, & prius 70
Pecuniam omnem, quam abs te amittas filium; hui,
Quantam fenestram ad nequitiam patefeceris!
Tibi autem porro ut non sit suave vivere.
Nam deteriores omnes sumus licentia.
Quodcumque inciderit in mentem, volet: neque id 75
Putabit, pravom, an rectum, quod petet, siet.
Tu, rem perire, & ipsum, non poteris pati.
Dare denegaris; ibit ad illud illico,
Quo maxume apud te se valere sentiet:
Abiturum se abs te esse illico minabitur. 80

MENEDEMUS.

Videre verum, atque ita uti res est, dicere.

CHREMES.

Somnum hercle ego hac nocte oculis non vidi meis,
Dum id quæro, tibi qui filium restituerem.

MENEDEMUS.

Cedo dexteram: porro te oro idem ut facias, Chreme.

CHREMES.

Paratus sum.

MENEDEMUS.

Scin' quid nunc facere te volo? 85

CHREMES.

Dic.

MENEDEMUS.

Quod sensisti illos me incipere fallere,
Id ut maturent facere. cupio illi dare
Quod volt. cupio ipsum jam videre.

CHREMES.

Operam dabo.
Syrus est prehendendus atque adhortandus mihi.
A me nescio quis exit. concede hinc domum, 90
Ne nos inter nos congruere sentiant.
Paullum hoc negoti mihi obstat: Simus & Crito
Vicini nostri hic ambigunt de finibus:
Me cepere arbitrum. ibo, ac dicam, ut dixeram,
Operam daturum me, hodie non posse his dare. 95
Continuo hic adero.

MENEDEMUS.

Ita quæso. dii vostram fidem!

Itan'comparatam esse hominum naturam omnium,
Aliena ut melius videant, & dijudicent,
Quam sua? an eo fit, quia in re nostra aut gaudio
Sumus præpediti nimio, aut ægritudine? 100
Hic mihi nunc quanto plus sapit, quam egomet mihi?

CHREMES.

Dissolvi me, otiosus operam ut tibi darem.

SCENA II.

SYRUS, CHREMES.

SYRUS.

HAC illac circumcursa: inveniendum est tamen
Argentum, intendenda in senem (5) est fallacia.

CHREMES.

Num me fefellit, hosce id struere? videlicet
Est Cliniæ ille servus tardiusculus:
Iccirco huic nostro tradita est provincia. 5

SYRUS.

Quis hic loquitur? perii, numnam hæc audivit?

CHREMES.

Syre.

SYRUS.

Hem.

CHREMES.

Quid tu istic?

SYRUS.

Recte (6). equidem te demiror, Chreme,
Tam mane, qui here tantum biberis.

CHREMES.

Nihil nimis.

SYRUS.

Nihil narras? visa vero est, quod dici solet,
Aquilæ senectus (7).

CHREMES.

Eja.

SYRUS.

Mulier est commoda, & 10
Faceta hæc meretrix.

CHREMES.

Sane idem visa est mihi.

SYRUS.

Et quidem hercle forma luculenta.

CHREMES.

Sic satis.

SYRUS.

Ita non ut olim, sed uti nunc, sane bona:
Minimeque miror, Clinia hanc si deperit:
Sed habet patrem quendam avidum, miserum, atque
aridum, 15
Vicinum hunc: nostin'? at quasi is non divitiis
Abundet, gnatu' ejus profugit inopia.
Scin' esse factum, ut dico?

CHREMES.

Quid ego nesciam?

Hominem pistrino dignum!

SYRUS.

Quem?

CHREMES.

Istunc servulum (8)

Dico adolescentis.

SYRUS.

Syre, tibi timui male. 20

CHREMES.

Qui passus est id fieri.

SYRUS.

Quid faceret?

CHREMES.

Rogas?

Aliquid reperiret, fingeret fallacias,
Unde esset adolescenti amicæ quod daret,
Atque hunc difficilem, invitum servaret senem.

SYRUS.

Garris.

CHREMES.

Hæc facta ab illo oportebant, Syre. 25

SYRUS.

Eho, quæso, laudas, qui heros fallunt?

CHREMES.

In loco

Ego

Ego vero laudo.

SYRUS.

Recte sane.

CHREMES.

Quippe quia
Magnarum sæpe id remedium ægritudinum est:
Jam huic mansisset unicus gnatus domi.

SYRUS.

Jocone, an serio illæc dicat, nescio; 30
Nisi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis.

CHREMES.

Et nunc quid exspectat, Syre, an, dum hinc denuo
Abeat, cum tolerare hujus sumptus (9) non queat?
Nonne ad senem aliquam fabricam fingit?

SYRUS.

Stolidus est.

CHREMES.

At te adjutare oportet adolescentuli 35
Caussa.

SYRUS.

Facile equidem facere possum, si jubes.
Etenim, quo pacto id fieri soleat, calleo.

CHREMES.

Tanto hercle melior.

SYRUS.

Non est mentiri meum.

CHREMES.

Fac ergo.

SYRUS.

At heus tu, facito dum eadem hæc memineris,
Si quid hujus simile forte aliquando evenerit, 40
Ut sunt humana, tuus ut faciat filius.

CHREMES.

Non usus veniet, spero.

SYRUS.

Spero hercle ego quoque:
Neque eo nunc dico, quo quidquam illum senserim:
Sed si quid, ne quid (10). quæ sit ejus ætas, vides:
Et næ ego te, si usus veniat, magnifice, Chreme, 45
Tractare possim (11).

CHREMES.

De istoc, cum usus venerit,
Videbimus quid opus sit. nunc istuc age.

SYRUS.

Nunquam commodius unquam herum audivi loqui,
Nec, cum malefacerem, crederem mi impunius
Licere. quisnam a' nobis egreditur foras? 50

SCENA III.

CHREMES, CLITIPHO, SYRUS.

CHREMES.

Quid istuc (12), quæso? qui istic mos est, Clitipho? itane fieri
Oportet?

CLITIPHO.

Quid ego feci?

CHREMES.

Vidin' ego te modo manum in sinum huic
Meretrici inserere?

SYRUS.

Acta est res. perii.

CLITIPHO.

Mene?

CHREMES.

Hisce oculis, ne nega.
Facis adeo indigne injuriam illi, qui non abstineas manum:
Nam istæc quidem contumelia est, hominem amicum ad te recipere, 5
Atque ejus amicam subagitare: vel here in vino quam immodestus
Fuisti?

SYRUS.

Factum est.

CHREMES.

Quam molestus? ut equidem,
Ita me dii ament, metui quid futurum denique esset: novi ego
Amantium animum: graviter advortunt, quæ non censeas.

CLITIPHO.

At mihi fides apud hunc est, nihil me istius facturum, pater. 10

CHREMES.

Esto. at certe concedas ab ore eorum aliquantisper aliquo.
Libido multa fert: ea facere prohibet tua præsentia.
Ego de me facio conjecturam: nemo est meorum hodie,
Apud quem expromere omnia mea occulta, Clitipho, audeam.
Apud alium prohibet dignitas: apud alium ipsius facti pudet, 15
Ne ineptus, ne protervos videar. quod illum facere credito (13).
Sed nostrum est intelligere, utcunque, atque ubicunque opus sit, obsequi.

SYRUS.

Quid istic narrat?

CLITIPHO.

Perii.

SYRUS.

Clitipho, hæc ego præcipio tibi,
Hominis frugi & temperantis functus officium.

CLITIPHO.

Tace,
Sodes.

SYRUS.

Recte sane.

CHREMES.

Syre, pudet me.

SYRUS.

Credo: neque id injuria: 20
Quin mihi molestum est.

CLITIPHO.

Pergin'?

SYRUS.

Hercle verum, dico quod videtur.

CLITIPHO.

Nonne accedam ad illos?

CHREMES.

Eho quæso, una accedundi via (14) est?

SYRUS.

Actum est: hic prius se indicarit, quam ego argentum effecero.
Chreme, vin'tu homini stulto mihi auscultare?

CHREMES.

Quid faciam?

SYRUS.

Jube hunc

Abire hinc aliquo.

CLITIPHO.

Quo ego hinc abeam?

SYRUS.

Quo? quo libet: da illis locum: 25

Abi deambulatum.

CLITIPHO.

Deambulatum? quo?

SYRUS.

Vah, quasi desit locus.

Abi sane istac, istorsum, quo vis.

CHREMES.

Recte dicit: censeo.

CLITIPHO.

Dii te eradicent, Syre, qui me hinc extrudas.

SYRUS.

At tu pol tibi

Posthac comprimito istas manus.

Censen' vero? quid illum porro credis facturum, Chreme, 30
Nisi eum, quantum dii dant opis tibi, servas, castigas, mones?

CHREMES.

Ego istuc curabo.

SYRUS.

Atqui nunc, here, hic tibi asservandus est.

CHREMES.

Fiet.

SYRUS.

Si sapias: nam mihi jam minu'minusque obtemperat(15).

CHREMES.

Quid tu? ecquid de illo, quod dudum tecum egi, egisti, Syre? aut

Reperisti quod placeat, an nondum etiam?

SYRUS.

De fallacia 35

Dicis? st. inveni quandam nuper.

CHREMES.

Frugi es: cedo, quid id est?

SYRUS.

Dicam: verum, ut aliud ex alio incidit.

CHREMES.

Quidnam, Syre?

SYRUS.

Pessuma est hæc meretrix.

CHREMES.

Ita videtur.

SYRUS.

Imo si scias.

Hoc vide, quod inceptet facinus. Fuit quædam anus Corinthia

Hìc: huic drachmarum argenti hæc mille dederat mutuum. 40

CHREMES.

Quid tum?

SYRUS.

Ea mortua est. reliquit filiam adolescentulam:
Ea relicta huic arrhaboni (16) est pro illo argento.

CHREMES.

Intelligo.

SYRUS.

Hanc secum huc adduxit, eaque est nunc ad uxorem tuam.

CHREMES.

Quid tum?

SYRUS.

Cliniam orat (17), sibi uti id nunc det. illam illi tamen
Post daturam, mille nummum poscit.

CHREMES.

Et poscit quidem?

SYRUS.

Hui, 45
Dubium id est?

CHREMES.

Ego sic putavi. quid nunc facere cogitas?

SYRUS.

Egone? ad Menedemum ibo: dicam hanc esse captam e Caria,
Ditem, & nobilem: si redimat, magnum inesse in ea lucrum.

CHREMES.

Erras.

SYRUS.

Quid ita?

CHREMES.

Pro Menedemo nunc tibi ego respondeo:
Non emo.

SYRUS.

Quid ais? optata loquere.

CHREMES.

Atqui non est opus. 50

SYRUS.

Non opus est?

CHREMES.

Non hercle vero.

SYRUS.

Qui istuc? miror.

CHREMES.

Jam scies.
Mane mane, quid est, quod tam a nobis graviter crepuere fores?

A C T U S IV.

S C E N A I.

SOSTRATA, CHREMES, NUTRIX, SYRUS.

SOSTRATA.

NIsi me animus fallit, hic profecto est annulus (1), quem ego suspicor,
Is, quicum exposita est gnata.

CHREMES.

Quid volt sibi, Syre, hæc oratio?

SOSTRATA.

Quid est? isne tibi videtur?

NUTRIX.

Dixi equidem, ubi mihi ostendisti, illico,
Eum esse.

SOSTRATA.

At ut sati' contemplata modo sis, mea nutrix.

NUTRIX.

Satis.

SOSTRATA.

Abi nunc jam intro: atque, illa si jam laverit, mihi nuncia. 5
Hìc ego virum interea opperibor.

SYRUS.

Te volt: videas, quid velit.

Nescio quid tristis est. non temere est: metuo, quid sit.

CHREMES.

Quid siet?

Næ ista hercle magno jam conatu magnas nugas dixerit.

SOSTRATA.

Ehem mi vir.

CHREMES.

Ehem mea uxor.

SOSTRATA.

Te ipsum quæro.

CHREMES.

Loquere, quid velis.

SOSTRATA.

Primum te hoc oro, ne quid credas me advorsum edictum tuum 10

Facere ausam.

CHREMES.

Vin' tibi me istuc, etsi incredibile est, credere?

Credo.

SYRUS.

Nescio quid peccati portat hæc purgatio.

SOSTRATA.

Meministin' me esse gravidam, & mihi te maxumo opere dicere:

Si puellam parerem, nolle tolli?

CHREMES.

Scio quid feceris:

Sustulisti.

SOSTRATA.

Sic est factum.

CHREMES.

Domin'?

SYRUS.

Ergo herus damno auctus est (2). 15

SOSTRATA.

Minime: sed erat hìc Corinthia anus haud impura: ei dedi

Exponendam.

CHREMES.

O Jupiter, tantam esse in animo inscitiam?

SOSTRATA.

Perii. quid ego feci?

CHREMES.

At rogitas?

SOSTRATA.

Si peccavi, mi Chreme,

Insciens feci.

CHREMES.

Id quidem ego, etsi tu neges, certe scio,

Te inscientem atque imprudentem dicere ac facere omnia: 20

Tot peccata in hac re ostendis: nam jam primum, si meum

Imperium exequi voluisses, interemptam oportuit;
Non simulare mortem verbis, reipsa spem vitæ dare.
At id omitto: misericordia, animus maternus: sino.
Quam bene vero abs te prospectum est! quid voluisti? cogita. 25
Nempe anui illi prodita abs te filia est planissume,
Per te vel uti quæstum faceret, vel uti veniret palam:
Credo id cogitasti: quidvis satis est, dum vivat modo.
Quid cum illis agas, qui neque jus, neque bonum, atque æquom sciunt;
Melius, pejus, prosit, obsit, nil vident, nisi quod lubet? 30

SOSTRATA.

Mi Chreme, peccavi, fateor: vincor: nunc hoc te obsecro;
Quanto tuus est animus natu gravior, ignoscentior;
Ut meæ stultitiæ in justitia tua sit aliquid præsidi.

CHREMES.

Scilicet equidem istuc factum ignoscam: verum, Sostrata,
Male docet te mea facilitas multa. sed istuc quidquid est, 35
Qua hoc occeptum est caussa, loquere.

SOSTRATA.

Ut stulte & misere omnes sumus
Religiosæ, cum exponendam do illi, de digito annulum
Detraho; & eum dico ut una cum puella exponeret;
Si moreretur, ne expers partis esset de nostris bonis.

CHREMES.

Istuc recte: conservasti te, atque illam.

SOSTRATA.

Is hic est annulus. 40

CHREMES.

Unde habes?

SOSTRATA.

Quam Bacchis (3) secum adduxit adolescentulam.

SYRUS.

Hem!

CHREMES.

Quid ea narrat?

SOSTRATA.

Ea lavatum dum it, servandum mihi dedit.
Animum non advorti primum. at postquam aspexi, illico
Cognovi: ad te exsilii.

CHREMES.

Quid nunc suspicare, aut invenis
De illa?

SOSTRATA.

Nescio, nisi ex ipsa quæras, unde hunc habuerit, 45
Si potis est reperiri.

SYRUS.

Interii (4): plus spei video, quam volo:
Nostra est, ita si est.

CHREMES.

Vivitne illa, cui tu dederas?

SOSTRATA.

Nescio.

CHREMES.

Quid renunciavit olim fecisse?

SOSTRATA.

Id, quod jusseram.

CHREMES.

Nomen mulieris cedo quod sit, ut quæratur.

SOSTRATA.

Philtere.

SYRUS.

Ipsa est. mirum, ni illa salva est, & ego perii.

CHREMES.

Sostrata; 50

Sequere me intro hac.

SOSTRATA.

Ut præter spem evenit! quam timui male,
Ne nunc animo ita esses duro, ut olim in tollendo, Chreme.

CHREMES.

Non licet hominem esse sæpe ita ut volt, si res non sinit.
Nunc ita tempus est mi, ut cupiam filiam: olim nil minus.

SCENA II.

SYRUS.

NIsi fallit me animus, haud multum a me aberit infortunium:
Ita hercle in angustum oppido nunc meæ coguntur copiæ:
Nisi aliquid video, ne esse amicam hanc gnati resciscat senex.
Nam quod sperem de argento, aut posse postulem me fallere,
Nihil est: triumpho, si licet me latere tecto abscedere. 5
Crucior bolum tantum mihi ereptum tam subito e faucibus.
Quid agam? aut quid comminiscar? ratio de integro ineunda est mihi.
Nil tam difficile est, quin quærendo investigari possiet.
Quid, si hoc nunc sic incipiam? nihil est. quid si sic? tantumdem egero.
At sic opinor: non potest: imo optume; euge, habeo optumam: 10
Retraham hercle, opinor, ad me idem illud fugitivum argentum tamen.

SCE-

SCENA III.

CLINIA, SYRUS.

CLINIA.

NUlla mihi res posthac potest jam intervenire tanta,
Quæ mihi ægritudinem afferat: tanta hæc lætitia
oborta est.
Dedo patri me nunc jam, ut frugalior sim, quam volt.

SYRUS.

Nil me fefellit: cognita est, quantum audio hujus verba.
Istuc tibi ex sententia tua obtigisse lætor. 5

CLINIA.

O mi Syre, audistin' obsecro?

SYRUS.

Quidni? qui usque una affuerim (5).

CLINIA.

Cui æque audisti commode quidquam evenisse?

SYRUS.

Nulli.

CLINIA.

Atque ita me dii ament, ut ego nunc non tam
meapte caussa
Lætor, quam illius: quam ego scio esse honore quo-
vis dignam.

SYRUS.

Ita credo: sed nunc Clinia age, da te mihi vicissim: 10
Nam amici quoque res est videnda, in tuto ut collocetur;
Ne quid de amica nunc senex.

CLINIA.

O Jupiter!

SYRUS.

Quiesce.

CLINIA.

Antiphila mea nubet mihi.

SYRUS.

Siccine mihi interloquere?

CLINIA.

Quid faciam, Syre mi? gaudeo: fer me.

SYRUS.

Fero hercle vero.

CLINIA.

Deorum vitam adepti sumus.

SYRUS.

Frustra operam opinor sumo. 15

CLINIA.

Loquere; audio.

SYRUS.

At jam hoc non ages.

CLINIA.

Agam.

SYRUS.

Videndum est, inquam,
Amici quoque res, Clinia, tui in tuto ut collocetur.
Nam si nunc a nobis abis, & Bacchidem hìc relinquis,
Senex resciscet illico, esse amicam hanc Clitiphonis.
Si abduxeris, celabitur itidem, ut celata adhuc est. 20

CLINIA.

At enim istoc nihil est magis, Syre, meis nuptiis adversum:
Nam quo ore appellabo patrem? tenes, quid dicam?

SYRUS.

Quidni?

CLINIA.

Quid dicam? quam caussam afferam?

SYRUS.

Quid? nolo mentiare:
Aperte, ita ut res sese habet, narrato.

CLINIA.

Quid ais?

SYRUS.

Jubeo,
Illam te amare, & velle uxorem hanc esse Clitiphonis. 25

CLINIA.

Bonam atque justam rem oppido imperas, & factu facilem.
Et scilicet jam me hoc voles patrem exorare, ut celet
Senem vostrum.

SYRUS.

Imo ut recta via rem narret ordine omnem.

CLINIA.

Hem,

Satin' sanus es & sobrius? tu quidem illum plane perdis:

Nam qui ille poterit esse in tuto, dic mihi? 30

SYRUS.

Huic equidem consilio palmam do: hìc me magnifice effero,

Qui vim tantam in me & potestatem habeam tantæ astutiæ,

Vera dicendo ut eos ambos fallam; ut, cum narrat senex

Voster nostro, esse istam (6) amicam gnati, non credat tamen.

CLINIA.

At enim spem istoc pacto rursum nuptiarum omnem eripis: 35

Nam dum amicam hanc meam esse credet, non committet filiam.

Tu fortasse, quid me fiat, parvi curas, dum illi consulas.

SYRUS.

Quid, malum, me ætatem censes velle id adsimularier?

Unus est dies, dum argentum eripio: pax, nihil amplius.

CLINIA.

Tantum sat habes? quid tum quæso, si hoc pater resciverit? 40

SYRUS.

Quid si redeo (7) ad illos, qui ajunt, *quid si nunc cœlum ruat?*

CLINIA.

Metuo, quid agam.

SYRUS.

Metuis? quasi non ea potestas sit tua,
Quo velis in tempore, ut te exsolvas: rem facias palam.

CLINIA.

Age age, traducatur Bacchis.

SYRUS.

Optume. ipsa exit foras.

SCENA IV.

BACCHIS, CLINIA, SYRUS, DROMO, PHRYGIA.

BACCHIS.

SAti'pol proterve me Syri promissa huc induxerunt,
Decem minas (8) quas mihi dare pollicitus est. quod si is nunc me
Deceperit, sæpe obsecrans me, ut veniam, frustra veniet:
Aut, cum venturam dixero, & constituero; cum is certe
Renunciarit; Clitipho cum spe pendebit animi; 5

Decipiam, ac non veniam; Syrus mihi tergo pœnas pendet.

CLINIA.

Sati' scite promittit tibi.

SYRUS.

Atqui tu hanc jocari credis?

Faciet, nisi caveo.

BACCHIS.

Dormiunt. pol ego istos commovebo.

Mea Phrygia audistin', modo iste homo quam villam demonstravit

Charini?

PHRYGIA.

Audivi.

BACCHIS.

Proxumam esse huic fundo ad dextram?

PHRYGIA.

Memini. 10

BACCHIS.

Curriculo percurre: apud eum miles Dionysia (9) agitat.

SYRUS.

Quid hæc inceptat?

BACCHIS.

Dic me hìc oppido esse invitam, atque asservari:

Verum aliquo pacto verba me his daturam esse, & venturam.

SYRUS.

Perii hercle: Bacchis mane, mane; quo mittis istanc quæso?
Jube, maneat.

BACCHIS.

Abi.

SYRUS.

Quin paratum est argentum.

BACCHIS.

Quin ego maneo. 15

SYRUS.

Atqui jam dabitur.

BACCHIS.

Ut lubet, num ego insto?

SYRUS.

At scin' quid, sodes?

BACCHIS.

Quid?

SYRUS.

Transeundum nunc tibi ad Menedemum est, & tuà pompa
Eo traducenda est.

BACCHIS.

Quam rem agi' scelus?

SYRUS.

Egone? argentum cudo
Quod tibi dem.

BACCHIS.

Dignam me putas, quam illudas?

SYRUS.

Non est temere.

BACCHIS.

Etiamne tecum hìc res mihi est?

SYRUS.

Minime: tuum tibi reddo. 20

BACCHIS.

Eatur.

SYRUS.

Sequere hac. heus Dromo.

DROMO.

Quis me volt?

SYRUS.

Syrus.

DROMO.

Quid est rei?

SYRUS.

Ancillas omnes Bacchidis traduce huc ad vos propere.

BACCHIS.

Quam ob rem?

SYRUS.

Ne quæras. efferant, quæ secum huc attulerunt.
Sperabit sumptum sibi senex esse harunc' abitu levatum.
Næ ille haud scit, hoc paullum lucri quantum ei
damni (10) apportet. 25

Tu nescis id quod scis, Dromo, si sapies.

DROMO.

Mutum dices.

SCENA V.

CHREMES, SYRUS.

CHREMES.

ITA me dii amabunt, ut nunc Menedemi vicem
Miseret me, tantum devenisse ad eum mali.
Illanccine mulierem alere cum illa familia?
Etsi scio, hosce aliquot dies non sentiet:
Ita magno desiderio fuit ei filius. 5
Verum ubi videbit tantos sibi sumptus domi
Quotidianos fieri, nec fieri modum,
Optabit rursum ut abeat ab se filius.
Syrum optume eccum.

SYRUS.

Cesso hunc adoriri?

CHREMES.

Syre.

SYRUS.

Hem.

CHREMES.

Quid est?

SYRUS.

Te mihi ipsum jam dudum optabam dari. 10

CHREMES.

Videre egisse jam nescio quid cum sene.

SYRUS.

De illo, quod dudum, dictum factum reddidi.

CHREMES.

Bonan' fide?

SYRUS.

Bona hercle.

CHREMES.

Non possum pati,
Quin tibi caput demulceam. accede huc, Syre:
Faciam boni tibi aliquid pro ista re, ac lubens. 15

SYRUS.

At si scias, quam scite in mentem venerit.

CHREMES.

Vah gloriare (11) evenisse ex sententia?

SYRUS.

Non hercle vero: verum dico.

CHREMES.

Dic, quid est?

SYRUS.

Tui Clitiphonis esse amicam hanc Bacchidem
Menedemo dixit Clinia, & ea gratia 20
Secum adduxisse, ne id tu persentisceres.

CHREMES.

Probe.

SYRUS.

Dic sodes.

CHREMES.

Nimium inquam.

SYRUS.

Imo sic satis:
Sed porro ausculta quod superest fallaciæ.
Sese ipse dicet tuam vidisse filiam:
Sibi complacitam ejus formam, postquam aspexerit, 25
Hanc cupere uxorem.

CHREMES.

Modone quæ inventa est?

SYRUS.

Eam:
Et quidem jubebit posci.

CHREMES.

Quam ob rem istuc, Syre?
Nam prorsum nihil intelligo.

SYRUS.

Hui, tardus es.

CHREMES.

Fortasse.

SYRUS.

Argentum dabitur ei ad nuptias,
Aurum, atque vestem, qui, tenesne?

CHREMES.

Comparet? 30

SYRUS.

Idipsum.

CHREMES.

At ego illi nec do, nec despondeo.

SYRUS.

Non? quam ob rem?

CHREMES.

Quam ob rem me rogas? homini (12).

SYRUS.

Ut lubet.

Non ego in perpetuum dicebam illam illi ut dares,
Verum ut simulares.

CHREMES.

Non mea est simulatio:
Ita tu istæc tua misceto, ne me admisceas. 35
Egon'cui daturus non sim, ut ei despondeam?

SYRUS.

Credebam.

CHREMES.

Minime.

SYRUS.

Scite poterat fieri;
Et ego hoc, quia dudum tu tantopere jusseras,
Eo cœpi.

CHREMES.

Credo.

SYRUS.

Cæterum equidem istuc, Chreme,
Æqui bonique facio.

CHREMES.

Atqui tum maxume 40
Volo, te dare operam, ut fiat, verum alia via.

SYRUS.

Fiat: quæratur aliud: sed illud quod tibi
Dixi de argento, quod ista debet Bacchidi,
Id nunc reddendum est illi. neque tu scilicet
Eo nunc confugies. Quid mea? num mihi datum est? 45
Num jussi? num illa oppignorare filiam
Meam, me invito, potuit? verum illud, Chreme,
Dicunt: *jus summum, sæpe summa est malitia* (13).

CHREMES.

Haud faciam.

SYRUS.

Imo aliis si licet, tibi non licet.
Omnes in lauta te & bene parte aucta (14) putant. 50

CHREMES.

Quin egomet jam ad eam deferam.

SYRUS.

Imo filium
Jube potius.

CHREMES.

Quam ob rem?

SYRUS.

Quia enim in eam suspicio est
Translata amoris.

CHREMES.

Quid tum?

SYRUS.

Quia videbitur
Magis verisimile id esse, cum hic illi dabit:
Et simul conficiam facilius ego, quod volo. 55
Ipse adeo adest, abi, effer argentum.

CHREMES.

Effero.

SCENA VI.

CLITIPHO, SYRUS.

CLITIPHO.

Nulla est tam facilis res, quin difficilis siet,
Quam invitus facias. vel me hæc deambulatio,
Quam non laboriosa, ad languorem dedit:
Nec quidquam magis nunc metuo, quam ne denuo
Miser aliquo extrudar hinc, ne accedam ad Bacchidem. 5
Ut te quidem omnes dii, deæ, quantum est, Syre,
Cum tuo istoc invento, cumque incepto perduint.

Hujusmodi mi res semper comminiscere,
Ubi me excarnufices.

SYRUS.

Is tu hinc quo dignus es?
Quam pene tua me perdidit protervitas! 10

CLITIPHO.

Vellem hercle factum: ita meritu'.

SYRUS.

Meritu'? quo modo?
Næ me istuc ex te prius audisse gaudeo,
Quam argentum haberes, quod daturus jam fui.

CLITIPHO.

Quid igitur dicam tibi vis? abiisti: mihi
Amicam adduxti, quam non liceat tangere. 15

SYRUS.

Jam non sum iratus: sed scin'ubi nunc sit tibi
Bacchis?

CLITIPHO.

Apud nos.

SYRUS.

Non.

CLITIPHO.

Ubi ergo?

SYRUS.

Apud Cliniam.

CLITIPHO.

Perii.

SYRUS.

Bono animo es. jam argentum ad eam deferes,
Quod ei es pollicitus.

CLITIPHO.

Garris. unde id?

SYRUS.

A patre.

CLITIPHO.

Ludis fortasse me.

SYRUS.

Ipsa re experibere. 20

CLITIPHO.

Næ ego fortunatus homo sum. deamo te, Syre.

SYRUS.

Sed pater egreditur. cave, quidquam admiratu'sis;
Qua caussa id fiat, obsecundato in loco.
Quod imperabit, facito: loquitor paucula.

SCENA VII.

CHREMES, CLITIPHO, SYRUS.

CHREMES.

UBI Clitipho nunc est?

SYRUS.

Eccum me, inque.

CLITI-

CLITIPHO.

Eccum hìc tibi.

CHREMES.

Quid rei esset, dixti huic?

SYRUS.

Dixi pleraque omnia.

CHREMES.

Cape hoc argentum, ac defer.

SYRUS.

Hei, quid stas? lapis!

Quin accipis?

CLITIPHO.

Cedo sane.

SYRUS.

Sequere hac me ocyus:

Tu hìc nos, dum eximus, interea opperibere: 5

Nam nihil est illic, quod moremur diutius.

CHREMES.

Minas quidem jam decem habet a me filia,

Quas pro alimentis esse nunc duco datas.

Hasce ornamentis consequentur alteræ.

Porro hæc (15) talenta dotis apposcunt duo. 10

Quam multa injusta ac prava fiunt moribus!

Mihi nunc, relictis rebus, inveniendus est

Aliquis, labore inventa mea cui dem bona.

SCENA VIII.

MENEDEMUS, CHREMES.

MENEDEMUS.

MUlto omnium nunc me fortunatissimum
Factum puto esse, gnate, cum te intelligo
Resipisse.

CHREMES.

Ut errat (16).

MENEDEMUS.

Te ipsum quærebam, Chreme.
Serva, quod in te est, filium, & me, & familiam.

CHREMES.

Cedo, quid vis faciam?

MENEDEMUS.

Invenisti hodie filiam. 5

CHREMES.

Quid tum?

MENEDEMUS.

Hanc uxorem sibi dari volt Clinia.

CHREMES.

Quæso quid tu hominis es?

MENEDEMUS.

Quid?

CHREMES.

Jamne oblitus es,

Inter nos quid sit dictum de fallacia,

Ut ea via abs te argentum auferretur?

MENEDEMUS.

Scio.

CHREMES.

Ea res nunc agitur ipsa.

MENEDEMUS.

Quid dixti, Chreme? 10

Erravi. res acta est (17). quanta de spe decidi!

CHREMES.

Imo hæc quidem, quæ apud me est, Clitiphonis est
Amica.

MENEDEMUS.

Ita ajunt.

CHREMES.

Et tu credis?

MENEDEMUS.

Omnia.

CHREMES.

Et illum ajunt velle uxorem, ut, cum desponderim,

Des qui aurum, ac vestem, atque alia, quæ opus
sunt, comparet. 15

MENEDEMUS.

Id est profecto: id amicæ dabitur.

CHREMES.

Scilicet

Daturum (18).

MENEDEMUS.

Ah frustra igitur (19) gavisus sum miser.
Quidvis tamen jam malo, quam hunc amittere.
Quid nunc renunciem abs te responsum, Chreme;
Ne sentiat me sensisse, atque ægre ferat? 20

CHREMES.

Ægre? nimium illi, Menedeme, indulges.

MENEDEMUS.

Sine:

Inceptum est: perfice hoc mihi perpetuum, Chreme.

CHREMES.

Dic convenisse, egisse te de nuptiis.

MENEDEMUS.

Dicam; quid deinde?

CHREMES.

Me facturum esse omnia:
Generum placere: postremo etiam, si voles, 25
Desponsam quoque esse dicito.

MENEDEMUS.

Hem. istuc volueram.

CHREMES.

Tanto ocyus te ut poscat, & tu id, quod cupis,
Quam ocyssime ut des.

MENEDEMUS.

Cupio.

CHREMES.

Næ tu propediem,
Ut istam rem video, istius obsaturabere.
Sed hæc ut ut sunt, cautim, & paullatim dabis, 30
Si sapies.

MENEDEMUS.

Faciam.

CHREMES.

Abi intro: vide, quid postulet:
Ego domi ero, si quid me voles.

MENEDEMUS.

Sane volo:
Nam te scientem (20) faciam, quidquid egero.

ACTUS V.

SCENA I.

MENEDEMUS, CHREMES.

MENEDEMUS.

EGO me non tam astutum, neque ita perspicacem esse, id scio (1):
Sed hic adjutor meus, & monitor, & præmonstrator Chremes
Hoc mihi præstat. in me quidvis harum rerum convenit,
Quæ sunt dicta in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus:
In illum nil potest: exsuperat ejus stultitia omnia hæc. 5

CHREMES.

Ohe, jam desine deos, uxor, gratulando obtundere,
Tuam esse inventam gnatam; nisi illos tuo ex ingenio judicas,
Ut nil credas intelligere, nisi idem dictum est centies.
Sed interim quid illic gnatus cessat cum Syro?

MENEDEMUS.

Quos ais homines, Chreme, cessare?

CHREMES.

Hem, Menedeme, advenis? 10

Dic mihi; Cliniæ, quæ dixi, nunctastin'?

MENEDEMUS.

Omnia.

CHREMES.

Quid ait?

MENEDEMUS.

Gaudere adeo occepit, quasi qui cupiunt nuptias.

CHREMES.

Ha, ha, hæ.

MENEDEMUS.

Quid risisti?

CHREMES.

Servi venere in mentem Syri
Calliditates.

MENEDEMUS.

Itane?

CHREMES.

Voltus quoque hominum fingit (2) scelus.

MENEDEMUS.

Gnatus quod se assimulat lætum, id dicis?

CHREMES.

Id.

MENEDEMUS.

Idem istuc mihi 15
Venit in mentem.

CHREMES.

Veterator.

MENEDEMUS.

Magi', si magi'noris, putes,

Ita rem esse.

CHREMES.

Ain'tu?

MENEDEMUS.

Quin tu ausculta.

CHREMES.

Mane: prius hoc scire expeto,

Quid perdideris. nam ubi desponsam nunciasti filio,

Continuo injecisse verba tibi Dromonem scilicet,

Sponsæ vestem, aurum, atque ancillas opus esse, argentum ut dares. 20

MENEDEMUS.

Non.

CHREMES.

Quid non?

MENEDEMUS.

Non inquam.

CHREMES.

Neque ipse gnatus?

MENEDEMUS.

Nil prorsus, Chreme.

Magis unum etiam instare, ut hodie conficerentur nuptiæ.

CHREMES.

Mira narras. quid Syrus meus? ne is quidem quidquam?

MENEDEMUS.

Nihil.

CHREMES.

Quamobrem?

MENEDEMUS.

Nescio equidem: sed te miror, qui alia tam plane scias.
Sed tuum ille quoque Syrus idem mire finxit filium, 25
Ut ne paullulum quidem suboleat amicam esse hanc
Cliniæ.

CHREMES.

Quid ais?

MENEDEMUS.

Mitto jam osculari, atque amplexari: id nil puto.

CHREMES.

Quid est, quod amplius simuletur?

MENEDEMUS.

Vah.

CHREMES.

Quid est?

MENEDEMUS.

Audi modo:
Est mihi ultimis conclave in ædibus quoddam retro:
Huc est intro latus lectus, vestimentis stratus est. 30

CHREMES.

Quid, postquam hoc est factum?

MENEDEMUS.

Dictum factum, huc abiit Clitipho.

CHREMES.

Solus?

MENEDEMUS.

Solus.

CHREMES.

Timeo.

MENEDEMUS.

Bacchis consecuta est illico.

CHREMES.

Sola?

MENEDEMUS.

Sola.

CHREMES.

Perii.

MENEDEMUS.

Ubi abiere intro, operuere ostium.

CHREMES.

Hem.

Clinia hæc fieri videbat?

MENEDEMUS.

Quidni? una mecum simul.

CHREMES.

Filii est amica Bacchis, Menedeme: occidi. 35

MENEDEMUS.

Quamobrem?

CHREMES.

Decem dierum vix mi est familia.

MENEDEMUS.

Quid? istuc times, quod operam amico ille dat suo?

CHREMES.

Imo quod amicæ.

MENEDEMUS.

Si dat.

CHREMES.

An dubium id tibi est?

Quemquamne animo tam comi (3) esse, aut leni putas,
Qui se vidente amicam patiatur suam?

MENEDEMUS.

Ha, ha, hæ. 40

Quidni? quo verba facilius dentur mihi.

CHREMES.

Derides? merito mihi nunc ego succenseo.
Quot res dedere, ubi possem persentiscere,
Ni essem lapis? quæ vidi? væ misero mihi.
At, næ, illud haud inultum, si vivo, ferent: 45
Nam jam.

MENEDEMUS.

Non tu te cohibes? non te respicis?
Non tibi ego exempli satis sum?

CHREMES.

Præ iracundia,
Menedeme, non sum apud me.

MENEDEMUS.

Te ne istuc loqui?

Nonne id flagitium est, te aliis consilium dare,
Foris sapere, tibi non posse auxiliarier? 50

CHREMES.

Quid faciam?

MENEDEMUS.

Id quod me fecisse ajebas parum:
Fac, te patrem esse sentiat: fac, ut audeat
Tibi credere omnia, abs te petere, & poscere,
Ne quam aliam quærat copiam, ac te deserat.

CHREMES.

Imo abeat potius multo (4) quovis gentium, 55
Quam hic per flagitium ad inopiam redigat patrem:
Nam si illi pergo suppeditare sumptibus,
Menedeme, mihi illæc vere ad rastros res redit.

MENEDEMUS.

Quot incommoda tibi in hac re capies, nisi caves?
Difficilem ostendis te esse, & ignosces tamen 60
Post, & id ingratum.

CHREMES.

Ah nescis, quam doleam.

MENEDEMUS.

Ut lubet.
Quid hoc, quod volo, ut illa nubat nostro? nisi quid est,
Quod malis.

CHREMES.

Imo & gener, & affines placent.

MENEDEMUS.

Quid dotis dicam te dixisse filio?
Quid obticuisti?

CHREMES.

Dotis?

MENEDEMUS.

Ita dico.

CHREMES.

Ah.

MENEDEMUS.

Chreme, 65
Ne quid vereare, si est minu': nil dos nos movet.

CHREMES.

Duo talenta pro re nostra ego esse decrevi satis:
Sed ita dictu' opus est, si me vis salvom esse, & rem, & filium,
Me mea omnia bona doti dixisse illi.

MENEDEMUS.

Quam rem agis?

CHREMES.

Id mirari te simulato, & illum hoc rogitato simul, 70
Quamobrem id faciam.

MENEDEMUS.

Quin ego vero, quamobrem id facias, nescio.

CHREMES.

Egone? ut illius animum, qui nunc luxuria, & lascivia
Diffluit, retundam, redigam, ut quo se vortat, nesciat.

MENEDEMUS.

Quid agis?

CHREMES.

Mitte; sine me in hac re gerere mihi morem.

MENEDEMUS.

Sino.

Itane vis?

CHREMES.

Ita.

MENEDEMUS.

Fiat.

CHREMES.

Age jam, uxorem ut arcessat (5), paret. hic ita, ut liberos est æquom, dictis confutabitur. 75

Sed Syrum.

MENEDEMUS.

Quid eum?

CHREMES.

Egone? si vivo, adeo exornatum dabo,
Adeo depexum, ut, dum vivat, meminerit semper mei;
Qui sibi me pro ridiculo ac delectamento putat.
Non (ita me dii ament) auderet facere hæc viduæ mulieri,
Quæ in me fecit.

SCENA II.

CLITIPHO, MENEDEMUS, CHREMES, SYRUS.

CLITIPHO.

ITane tandem quæso est, Menedeme, ut pater
Tam in brevi spatio omnem de me ejecerit animum patris?
Quodnam ob facinus? quid ego tantum sceleris admisi miser?
Volgo id faciunt (6).

MENEDEMUS.

Scio tibi esse hoc gravius multo ac durius,
Cui fit. Verum ego haud minus ægre patior id, qui nescio, 5
Nec rationem capio, nisi quod tibi bene ex animo volo.

CLITIPHO.

Hìc
Patrem adstare ajebas?

MENEDEMUS.

Eccum.

CHREMES.

Quid me incusas, Clitipho?
Quidquid ego hujus feci, tibi prospexi, & stultitiæ tuæ.
Ubi te vidi animo esse omisso, & suavia in præsentia

Quæ essent, prima habere, neque consulere in longitudinem; 10
Cepi rationem, ut neque egeres, neque ut hæc posses perdere.
Ubi cui decuit primo, tibi non licuit per te mihi dare,
Abii ad proxumos tibi qui erant, eis commisi, & credidi.
Ibi tuæ stultitiæ semper erit præsidium, Clitipho,
Victus, vestitus, quo in tectum te receptes.

CLITIPHO.

Hei mihi. 15

CHREMES.

Satius est, quam te ipso hærede hæc possidere Bacchidem.

SYRUS.

Disperii: scelestus quantas turbas concivi insciens?

CLITIPHO.

Emori cupio.

CHREMES.

Prius quæso disce, quid sit vivere.
Ubi scies, si displicebit vita, tum istoc utitor.

SYRUS.

Here, licetne?

CHREMES.

Loquere.

SYRUS.

At tuto.

CHRE-

CHREMES.

Loquere.

SYRUS.

Quæ ista est pravitas, 20
Quæve amentia est, quod peccavi ego, id obesse huic?

CHREMES.

Ilicet,
Ne te admisce: nemo accusat, Syre, te; nec tu aram tibi,
Neque precatorem (7) pararis.

SYRUS.

Quid agis?

CHREMES.

Nil succenseo,
Nec tibi, nec huic, nec vos est æquum, quod facio, mihi.

SYRUS.

Abiit. vah. rogasse vellem.

CLITIPHO.

Quid, Syre?

SYRUS.

Unde mihi peterem cibum. 25
Ita nos alienavit. tibi jam esse ad sororem intellego.

CLITIPHO.

Adeon' rem rediisse, ut periculum etiam fame mihi sit, Syre?

SYRUS.

Modo liceat vivere, spes est.

CLITIPHO.

Quæ?

SYRUS.

Nos esurituros satis.

CLITIPHO.

Irrides in re tanta, neque me quidquam consilio adjuvas?

SYRUS.

Imo & ibi nunc sum, & usque dudum id egi, dum loquitur pater: 30
Et, quantum ego intelligere possum.

CLITIPHO.

Quid?

SYRUS.

Non abierit (8) longius.

CLITIPHO.

Quid id ergo?

SYRUS.

Sic est, non esse horum te arbitror.

CLITIPHO.

Quid istuc, Syre?
Satin' sanus es?

SYRUS.

Ego dicam, quod mi in mentem: tu dijudica.
Dum istis fuisti solus, dum nulla alia delectatio,
Quæ propior esset, te indulgebant, tibi dabant: nunc filia, 35

Postquam est inventa vera, inventa est caussa, qua
te expellerent.

CLITIPHO.

Est verisimile.

SYRUS.

An tu ob peccatum hoc (9) esse illum iratum putas?

CLITIPHO.

Non arbitror.

SYRUS.

Nunc aliud specta: matres omnes filiis
In peccato adjutrices, auxilio in paterna injuria
Solent esse: id non fit.

CLITIPHO.

Verum dicis. quid ergo nunc faciam, Syre? 40

SYRUS.

Suspicionem istam ex illis quære. rem profer palam.
Si non est verum, ad misericordiam ambos adduces
cito, aut
Scibis cujus sis.

CLITIPHO.

Recte suades: faciam.

SYRUS.

Sat hoc recte mihi in
Mentem venit: namque adolescens quam minima
in spe situs erit,
Tam facillime patris pacem in leges conficiet suas. 45
Etiam haud scio an uxorem ducat, ac Syro nil gratiæ (10).

Quid hoc autem? senex exit foras: ego fugio. adhuc quod factum est,
Miror non jussisse illico me arripi: ad Menedemum hinc pergam: eum
Precatorem mihi paro: seni nostro fidei nihil habeo.

SCENA III.

SOSTRATA, CHREMES.

SOSTRATA.

PRofecto, nisi caves tu homo, aliquid gnato conficies mali:
Idque adeo miror, qui tam ineptum quidquam potuerit tibi
Venire in mentem, mi vir.

CHREMES.

Oh, pergin'mulier esse? ullamne ego
Rem unquam volui, quin tu in ea re mihi advorsatrix fueris, Sostrata? at
Si rogitem jam, quid est quod peccem, aut quamobrem id faciam, nescias. 5
In qua re nunc tam confidenter restas, stulta?

SOSTRATA.

Ego nescio.

CHREMES.

Imo scis potius, quam quidem redeat ad integrum eadem oratio.

SOSTRATA.

Oh, iniquos es, qui me tacere de re tanta postules.

CHREMES.

Non postulo, jam loquere. nihilo minus ego hoc faciam tamen.

SOSTRATA.

Facies?

CHREMES.

Verum.

SOSTRATA.

Non vides, quantum mali ex ea re excites? 10
Subditum se suspicatur.

CHREMES.

Subditum! ain' tu?

SOSTRATA.

Certe, inquam, mi vir.

CHREMES.

Confitere tuum non esse.

SOSTRATA.

Au, obsecro te, istuc inimicis siet.
Egon' confitear meum non esse filium, qui sit meus?

CHREMES.

Quid? metuis ne non, cum velis, convincas esse illum tuum?

SOSTRATA.

Quod filia est inventa (11)?

CHREMES.

Non: sed, quod magi'credendum siet, 15
Quod est consimilis moribus,
Facile convinces ex te natum: nam tui similis est probe:
Nam illi nihil vitii est relictum, quin sit & idem tibi:
Tum præterea talem, nisi tu, nulla pareret filium.
Sed ipse egreditur: quam severus! rem, cum videas, censeas. 20

SCENA IV.

CLITIPHO, SOSTRATA, CHREMES.

CLITIPHO.

Si unquam ullum fuit tempus, mater, cum ego voluptati tibi
Fuerim, dictus filius tuus tua voluntate, obsecro
Ejus ut memineris, atque inopis nunc te miserescat mei;
Quod peto, & volo, parenteis meos ut commonstres mihi.

SOSTRATA.

Obsecro, mi gnate, ne istuc in animum inducas tuum, 5
Alienum esse te.

CLITIPHO.

Sum.

SOSTRATA.

Miseram me, hoccine quæsisti obsecro?

Ita mihi, atque huic sis superstes, ut ex me, atque ex hoc natus es:

Et cave posthac, si me amas, unquam istuc verbum ex te audiam.

CHREMES.

At

Ego, si me metuis, mores cave in te esse istos sentiam.

CLITIPHO.

Quos?

CHREMES.

Si scire vis, ego dicam: gerro, iners, fraus, helluo, 10

Ganeo, damnosus. crede: & nostrum te esse credito.

CLITIPHO.

Non sunt hæc dicta parentis.

CHREMES.

Non, si ex capite sis meo

Natus, item ut ajunt Minervam esse ex Jove, ea caussa magis

Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.

SOSTRATA.

Di istæc.

CHREMES.

Nescio Deos (12): ego, quod potero, enitar sedulo. 15

Quæris id, quod habes, parentes; quod abest, non quæris, patri

Quomodo obsequare, & serves quod labore invenerit.
Non mihi per fallacias adducere ante oculos? pudet
Dicere hac præsente verbum turpe: at te id nullo modo
Facere puduit.

CLITIPHO.

Eheu quam ego nunc totus displiceo mihi, 20
Quam pudet! neque, quod principium incipiam ad placandum, scio.

SCENA V.

MENEDEMUS, CHREMES, CLITIPHO, SOSTRATA.

MENEDEMUS.

ENim vero Chremes nimis graviter cruciat adolescentulum,
Nimisque inhumane. exeo ergo, ut pacem conciliem optume.
Ipsos video.

CHREMES.

Ehem, Menedeme, cur non arcessi jubes
Filiam, & quod dotis dixi, firmas?

SOSTRATA.

Mi vir, te obsecro
Ne facias.

CLITIPHO.

Pater, obsecro ut mi ignoscas.

MENEDEMUS.

Da veniam, Chreme: 5
Sine te exoret.

CHREMES.

Egon' mea bona ut dem Bacchidi dono sciens?
Non faciam.

MENEDEMUS.

At id nos non sinemus.

CLITIPHO.

Si me vivum vis, pater,
Ignosce.

SOSTRATA.

Age, Chremes mi.

MENEDEMUS.

Age quæso, ne tam obfirma te, Chreme.

CHREMES.

Quid istuc? video non licere, ut cœperam, hoc pertendere.

MENEDEMUS.

Facis, ut te decet.

CHREMES.

Ea lege hoc adeo faciam, si facit id, 10
Quod ego hunc æquom censeo.

CLITIPHO.

Pater, omnia faciam: impera.

CHREMES.

Uxorem ut ducas.

CLITIPHO.

Pater.

CHREMES.

Nihil audio.

MENEDEMUS.

Ad me recipio.

Faciet.

CHREMES.

Nil etiam audio ipsum.

CLITIPHO.

Perii.

SOSTRATA.

An dubitas, Clitipho?

CHREMES.

Imo utrum volt?

MENEDEMUS.

Faciet omnia.

SOSTRATA.

Hæc dum incipias, gravia sunt,
Dumque ignores: ubi cognoris, facilia.

CLITIPHO.

Faciam, pater. 15

SOSTRATA.

Nate mi, ego pol tibi dabo illam (13) lepidam, quam tu facile ames,

Filiam Phanocratæ nostri.

CLITIPHO.

Rufamne illam virginem,

Cæsiam, sparso ore, adunco naso? non possum, pater.

CHREMES.

Eja, ut elegans est, credas animum ibi esse (14)?

SOSTRATA.

Aliam dabo.

CLITIPHO.

Quid istuc? quandoquidem ducenda est, egomet habeo propemodum, 20

Quam volo.

SOSTRATA.

Nunc laudo te, gnate.

CLITIPHO.

Archonidis filiam.

SOSTRATA.

Perplacet.

CLITIPHO.

Pater, hoc nunc restat.

CHREMES.

Quid?

CLITIPHO.

Syro ignoscas volo,

Quæ mea caussa fecit.

CHREMES.

Fiat. Vos valete, & plaudite.

Finis Heautontimorumeni.

IN PUBLII TERENTII
COMŒDIAS
NOTÆ.

IN ANDRIÆ
PROLOGUM.

(1) *Poeta*. Proposuerat quidem Poeta noster, ut in Prologis argumenta narraret; sed *Lucii Lavinii*, adversarii sui, a quo provocatus fuerat, maledicta refellere coactus fuit.

(2) *Veteris Poetæ*. Quia senex *Lucius* edebat fabulas, adolescentulo tunc Terentio; hinc *veterem* dixit per convicium.

(3) *Perinthiam*. Dictam a muliere, quæ ex Perintho Thraciæ urbe venerat Athenas. Uti mulier ex Andro insula *Andriæ* nomen fecit.

(4) *Transtulisse*. Scilicet Terentius binas Menandri Fabulas, *Andriam* & *Perinthiam*, in unam *Andriam* redacturus, mutuatus est ex *Perinthia*, quæcumque in *Andriam* suam convenire existimavit.

(5) *Spectandæ an exigendæ*. Hoc est, utrum probandæ fuerint, an potius explodendæ prius.

IN ACTUM I.

(1) *Vos istæc intro auferte*. Obsonia, olera, pisciculos inteligi per *istæc*, vetus opinio est Interpretum. Thomas Farnabius primus, opinor, de oneribus, mercibus, aulæis aliove apparatu ad simulandas nuptias explicuit.

(2) *Summum pretium*. Libertatem dicit.

(3) *Haud muto factum*. Non pœnitet me facti. Poterat vero mutase factum Simo, si in memoria non habuisset tan-

tum beneficium Sosia, pro Jure scilicet Attico, quo licebat in servitutem retrahere servos ingratos.

(4) *Immemoris*. Sunt qui ad beneficium referunt, *immemor*: ut sit sensus, Istæc commemoratio, quasi est exprobratio immemoris beneficii, id est, cujus nemo meminerit. Alii legunt *immemori*, & ad *Sosiam* referunt.

(5) *Præter cætera*. Hæc nimirum omnia similiter studebat, nempe omnia mediocriter.

(6) *Hoc tempore*. Laudat Pamphilum tempori servientem; non enim dicit, quid fieri oporteat, sed quid temporis & morum iniquitate fiat.

(7) *Primum hæc*. Chrysis: cujus vitam defendit ac laudat, ut credatur apud eam recte morata esse Glycerium, quæ ex argumento matrona erit.

(8) *Habet*. Id est, vulneratus est. *Habet* enim qui percussus est: & proprie de gladiatoribus dicitur.

(9) *Parabat*. In aliis editionibus, *Curabat*. Scilicet cadavera lota aromatibus variisque odoribus conspersa atque uncta, ita demum curata servabantur ad funus.

(10) *Gnatum*. Deest, invasisti, objurgasti.

(11) *Quam ut &c.* Non enim Davo prodest, Pamphilum amare meretricem.

(12) *Qua de re*. Ignorare se fingit, qua de re herus loquatur.

(13) *Scilicet*. Ironice; ut significet, populum res hujusmodi non curare. Rumor enim fit in populo.

(14) *Hic dies*. Nuptiarum, quo *alieno more vivendum* Pamphilo est, quem sic dicturum fingit Simo, supra sc. 1, v. 125.

(15) *Non œdipus*. Significat se hominem esse rudem ac simplicem, non acutum callidumque, qualis œdipus, qui ad portam Thebarum Sphyngis ænigma dissolvit.

(16) *Herum*. Herilem filium, Pamphilum.

(17) *Causam ceperit*. Ubi prætextum invenerit, haud cogitans, jurene an injuria id faciat, me in pistrinum præcipitem dabit.

(18) *Adducam*. Mysis adductura erat Lesbiam obstetricem, sed Archillidis aniculæ jussu.

(19) *In aliis*. Utrum in aliis mulieribus, an in aliis rebus? *Illi*, h. e. Lesbiæ.

(20) *Facta transacta omnia*. Proverbium est in id negotii, de quo nihil ad agendum supersit.

(21) *Bene & pudice*. Nam bene educata est Glycerium a

Chryside, quæ primo pudice vitam, parce, & duriter agebat; quamque deinde ab eadem Chryside pro uxore acceperat Pamphilus.

(22) *Utræque res inutiles*. Alii habent: *Utræque res nunc utiles*: Alii vero: *Quam nunc utræque inutiles*, omisso *res*.

(23) *Atque audin'*. Ita solent, qui discedentem revocant.

IN ACTUM II.

(1) *Illa*. Philumena Chremetis filia, quam ipse Pamphilo prius uxorem ultro spoponderat.

(2) *Si hic*. Gestu scenico hæc melius expressit, semet indigitans.

(3) *Quam vellem!* Utique causa esset recusandæ Philumenæ, si cum illa rem habuisset Charinus.

(4) *At tu*. Ad Byrrhiam convertitur.

(5) *Obsoni*. Ex his Davus arguit, Simonem filio haud uxorem daturum. Ipsum enim tristem videt; apparatum, qui nuptiis conveniat, nullum.

(6) *Nullus*. Pro, *non*.

(7) *Dictum factum*. Alii *dictum ac factum*. Id est cito inveniet &c.

(8) *Hæc quæ facis*. Scilicet ne desinas vivere tuis moribus, & Glycerium visere; ita enim Chremes nunquam tibi filiam committet suam.

(9) *Quin taces?* MS. quidam, *Quin tace*: id est, esto securus.

(10) *Hunc*. Simonem. *Ipsum*, Pamphilum; quem certe venientem dicere non poterat; nam dudum aderat.

(11) *Etenim &c.* Sollicitant hunc locum eruditi, & mira est MSS. varietas. MS. Bodl. *Eam secum rem ipse recta reputavit via*. Faernus delet, *recta*. MS. Hulst. *Eam rem recta putavit via*; hoc est, consilio, ratione.

(12) *Dum licitum est*. Mire utitur verbis senis, qui supra dixerat: *Dum tempus ad eam rem tulit, sivi, animum ut expleret suum*. Non laudat vero, *licitum* dicendo; sed corruptos juventutis Atticæ mores designat Poeta.

(13) *Commovi*. Ideo commovit, quia argumentum dixit seni (nempe *paullulum obsonii*) quo proditur non esse veras nuptias.

(14) *Si hic*. Nempe si promissis haud steterit Pamphilus, hujus rei causa modico sumptui erit tribuenda; vel, si placet, Davo.

IN ACTUM III.

(1) *Ab Andria*. Hoc est, Andriæ favet, e domo Andriæ est?

(2) *Jam scio: ah*! Ubi per indignationem dixit, *Adeon' est demens? ex peregrina?* quasi meditabundus paullulum tacet. Mox inventa fraude, ut putabat, lætus inquit: *Jam scio: ah! Vix tandem sensi stolidus*. Sensit nimirum, quæ sequuntur.

(3) *Juno Lucina*. Varro Lib. IV de L. L. *Facta igitur a luce & juvando Juno Lucina; a quo parientes eam invocant*. Plinius lib. 16, c. ult. *Lucinam* a *luco* dictam tradit, propterea quod Romæ lucus fuit Junoni Lucinæ sacer. Donatus denique ab eo *Lucinam* vocat, quod in lucem producat.

(4) *Per ecastor scitus*. Per Castorem. *Scitus*, hoc est, pulcher, elegans.

(5) *Clamat de via*. Falsa putat omnia fuisse, quæ de Glycerii partu audiverat, & a Davo *mala mente* animoque conficta. Quid enim, inquit, clamat Lesbia de via, cum intus sine labore imperare potuerit?

(6) *Saltem accurate*. Saltem non ita aperte, sed caute me fallere debebas, ut certe viderer a te metui, si forte resciverim tuos dolos.

(7) *Inventum est falsum*. Miro artificio senis errore utitur Davus, eumque inducit, ut credat, partum Glycerii ideo fuisse ab illis fœminis simulatum, ut turbarentur nuptiæ. Quod ut pro certo habeas, inquit, & nuptias differas, *mox deferent puerum huc ante ostium*, non ex Glycerio ortum, sed quempiam alium.

(8) *Uxorem expetit*. Ambigue dictum & facete. Quum enim servus vellet a Simone intelligi de Philumena, aut de quavis alia virgine, ipse accipit de Glycerio.

(9) *Jubeo*. Hoc est, jubeo salvere.

(10) *Per te Deos oro*. In aliis Edd. *Per ego te Deos* &c. Sed hoc pronomen non fere est in antiquis libris, nec a Donato admittitur.

(11) *Neque illum hanc &c.* Chremes, ne Simonem offenderet, ambigue dixit, *illum hanc habere;* itaque incertum reliquit, an Pamphilus perpetuo possit habere Philumenam, an hæc illum. *Neque me perpeti;* vagos nempe amores Pamphili.

(12) *Non accersitur?* MS. Bodl. cum Editione Juntina; *Cur uxor non arcessitur?*

(13) *Numnam periimus*. Hæc Davus ad spectatores conversus, ac de rebus Pamphili jam desperans, dicebat: audierat enim modo, nuptias revera futuras.

(14) *Ego vero solus*. Id est, cui non assentiebat Pamphilus.

(15) *Hoc*. Simone scilicet.

(16) *Nec quid me nunc faciam*. MS. Mark. & Edit. Venet. 1490 sic: *Nec quid de me nunc faciam, scio*. Da. *Nec quid de me*. Elegantius videtur absolutum *me*. Sic infra IV, 2, 26. *Quid me fiet?* & alibi.

(17) *Visus sum &c.* Sic legitur totus versus in aliis Editionibus: Pa. *Obe*. Da. *Visus sum*. Pa. *Ehodum, bone vir, quid ais? viden' me tuis consiliis*.

IN ACTUM IV.

(1) *Idne est verum?* Rei atrocitate percitus Charinus, quasi dubitare secum videtur, fierine possit, ut homines sint ejusmodi, qualem ipse Pamphilum expertus erat.

(2) *Cur meam tibi?* Ex contextu subintelligendum: Cur meam tibi uxorem optas?

(3) *Davos omnia*. Turbat.

(4) *Quæro*. Consilium scilicet, quo in pristinum locum restituaris.

(5) *Hoc malum*. Amor meus, aut Glycerii sollicitudo de nuptiis.

(6) *Opera tua*. Davi scilicet, qui operam dedit, ut hoc malum pareret: nam ideo Pamphilus accersitur a Glycerio, quod nuptias apparari senserat, idque Davi consilio evenerat.

(7) *Volo*. Bene cupio illud, ne irritetur; si nimirum non credat per me factum esse, ut nuptiæ non fierent: at si id per me factum credat, quicquid faciam, ut Glycerium non deseram, & ut pater pro certo habeat, me in causa fuisse, cur nuptiæ non fierent.

(8) *Nihil habeo*. Cur veniam ad te? nihil enim excogitavi, quod tibi ex re sit.

(9) *Hic plus mali est*. In hoc scilicet labore plus mali est, *quam illic boni*, id est, in amico, amatore, viro.

(10) *Quid istuc*. Davus enim puerum Glycerii involutum defert, & ancillæ tradit; quasi illum mater ante Simonis fores

fores exponendum curasset: quod eo consilio fecit, ut Chremes deterreatur a nuptiis.

(11) *Ex ara*. In scena, inquit Jul. Scal. I Poet. c. 21, duæ fuerunt aræ; dextra *Baccho* in tragœdia, *Apollini* in comœdia: sinistra ei vel Deo, vel heroi, vel civi, cui fiebant ludi. Porro autem in iis *verbenæ* impositæ Apollini, Baccho *hederæ*. Postea translata vox ad omnes herbas frondesque, quæ sacris rebus adhiberentur.

(12) *Tute*. Cur id tu non facis? *Tute* enim, idem ac *tumet*.

(13) *Ubi illic est?* Quærit Davum, qui discesserat, ut de foro venire videretur.

(14) *Excessis*. Excedas; sic faxis pro facias. Hoc Davus Mysidi submissa voce.

(15) *Cantharam subfarcinatam*. *Canthara* nomen est anus. Fingit hic Davus se haud præstare fidem Mysidi, eamque illudere. Cum enim dixisset prius, *vidi puerum afferri*; non puerum, subjungit, sed *Cantharam subfarcinatam*; hoc est non puerum, sed quidvis aliud sub veste portantem.

(16) *Liberæ*. Quarum testimonium maximi est adversus servum, id est, Davum.

(17) *Legibus*. Illum enim, qui virgini vim intulisset, aut eam ducere lex jubet, aut mortem oppetere.

(18) *Sceleste*. Certe Davus, qui territaverat Mysidem, nunc solus cum sola existens subblandiri ei cœpit. *Si* &c. sub. narratura sum.

(19) *Chrysis*. Sub. periit. Mox *nos*, h. e. me & heram Glycerium.

(20) *Antiquum obtines*. Subaudi *bonum*, *æquum*, vel morem & ingenium.

IN ACTUM V.

(1) *Illum*. Pamphilum.

(2) *Atque hospitis*. *Omnis res est in vado*, id est, in securitate; & opera quidem mea, & Critonis adventu.

(3) *Scelus*. Scelestus. Sic & supra. Hinc *Scelus hic*.

(4) *Is enim*. Varie hæc leguntur: MSS. Leidensium unus, *is enim*. MS. Traject. *Bene; hic enimvero*. MS. Mark. *id enimvero*. Si hæc postrema lectio admittatur, hic erit sensus: Scilicet quod parasti nuptias, propter *id* abest Pamphilus. Si vero *abest* cum Donato accipias pro *deest*, sensus erit: Quid arcessam invitatos, si paratis omnibus, id adhuc deest, ut Philumena arcessatur?

(5) *Quadrupedem constringito*. H. e. manibus & pedibus ita

vincito, ut demisso capite & corpore quadrupes esse videatur.
(6) *Pietatem gnati!* Ironia est, quasi diceret, nonne vides impietatem gnati?
(7) *Omnium?* Scelestissime. Vel quid affers ex excusationibus omnibus, quæ dici possunt? Figura irato familiaris, quasi pro dignitate peccati non inveniat convicium.
(8) *Legem.* A Pericle latam, qua cautum, nothos eos esse, qui non ex duobus Atheniensibus nati essent, & illorum prolem ad nullos honores ac magistratus admittendam.
(9) *Allegatum hunc senem.* Subornatum; Critonem scilicet.
(10) *Mitte orare.* Fingitur nimirum Pamphilus orasse Critonem, ut quæ ad Glycerii agnitionem pertinerent, confidenter edissereret apud Simonem patrem.
(11) *Tuum malum.* Non filium, sed amorem filii significat.
(12) *Scilicet.* Alii legunt: *id scilicet*; nempe ut possideas uxorem Glycerium. Qui hæc ad dotem referri putant, videntur falli: nisi enim hæc verba consensum patris exprimunt, eum frustra in tota scena quæras, & Poetam neglecti artificii reum facias.
(13) *Recte.* Ex ambiguo hujusce vocis sensu integri versus perspicuitas pendet. Alii interpretantur, *non vere*, *non serio:* alii, *injusta de caussa.* Verum quæ sequuntur, *haud ita jussi*, aliter legenda esse, sunt qui existimant. Nempe; *at ita jussi.* Tunc res in promptu.
(14) *Ego vitam deorum.* Non dixit, quod scit; sed quod verum putat. Est autem dogma Epicureum, quod a cæteris philosophis repudiatur, de otio ac perenni voluptate Deorum.
(15) *In tuis secundis.* Rebus; sive in tuis prosperitatibus.

IN EUNUCHI PROLOGUM.

(1) *Si quis.* Lavinium innuit, cujus calumniis respondit etiam in Prologo Andriæ.
(2) *Qui bene vertendo &c.* Varii varie hunc locum tentarunt. Qui enim fieri potest, ut Terentius tribuerit malevolo Poetæ laudem bene vertendi? Hinc Guyetus legere maluit: *male vertendo.* Quid si nihil mutando, ita intelligas? Bene ad verbum transferendo, sed distribuendo male. Vel etiam *bene*, h. e. valde corrumpendo.
(3) *Phasma.* Comœdiam, cujus argumentum refert Donatus.
(4) *Thesauro.* Alia Menandri fabula, in qua Lavinius præpostere inducit reum agentem ante petitorem, qui poscebat

thesaurum patris sui in monumento conditum, & a reo ablatum.

(5) *Defunctus*. Quod se credat jam emeritum, & defunctum omni discrimine tum scenæ tum populi, non ideo securus erit, quominus a me reprehendatur.

(6) *Condonabitur*. Quidam *condonabuntur*; alii vero *condonabimus*, præferunt.

(7) *Nil dedisse verborum*. Aut, neminem fefellisse: aut, nihil apposuisse de suo. Aut etiam sic: Me furem vocat, quod Fabulam dederim; sed si roges, quæ verba Menandri, vel aliorum dederim, *nihil dedisse verborum*, fateri cogitur.

(8) *Fabulas*. *Colacem* tantum intelligit. Mirum autem videri possit, nescivisse Terentium Colacem Nævii & Plauti, qui annis prope XL ante hanc fabulam editam obierant.

IN ACTUM I.

(1) *Meretricum*. Invidiose, cum de una Thaide sermo sit. Sed iratus uni, de omnibus simul queritur.

(2) *Proin tu*. Sunt libri, atque in iis Lipsianus codex, ubi hic versus tribuitur Phædriæ.

(3) *Egone illam?* Familiaris irascentibus figura; singula vero sic complentur. Egone illam adeam? sive, non ulciscar? quæ illum mihi prætulit? quæ exclusit me? quæ me non admisit? Sine modo, ut eam ulciscar; malim me mori quam eam non ulcisci.

(4) *Supplicium*. Observat Hieronymus Homil. 64 in Matth. ita abusas meretriculas amatorum patientiam, ut vel propter levissimas offensiunculas non solum colaphis os cæderent, & despuerent, sed & sandalio caput commitigarent. Vide act. V, sc. 8, v. 4.

(5) *Intercipit*. Quemadmodum calamitas a rusticis dicitur grando, quæ calamos frangit, & segetem sternit; sic Thaidem Parmeno calamitatem appellat fundi herilis, quippe quod illius proventus ipsa consumit.

(6) *Ad ignem hunc*. Non aram Apollinis in scena; non Veneris in atrio meretricis; sed ipsam Thaidem intellige, cujus amore intime urebatur Phædria.

(7) *Misera*. Oratorie ac facete additum, *misera*. Cumque illa dixisset, rem ita exegisse; ironice respondet Parmeno: Scilicet verisimile est, ut quis, quem amet, eumdem excludere possit.

(8) *Ea habitabat Rhodi*. Licet aperte non dicat, tamen ex Thaidis verbis apparet, matrem ejus fuisse meretricem; quo

etiam referenda, quæ mox sequuntur. Certe *peregrinæ* in urbe aliqua Græciæ habebantur meretrices. Sensit hoc Parmeno; hinc lepide subjungit: *Potest taceri hoc*.

(9) *Hinc*. Nam Athenis erat constituta scena.

(10) *Hic meus amicus*. Miles Thraso.

(11) *Nil: nam quæsivi*. Nil fecit amplius; scilicet eam non vitiavit. Nam investigavi, quo modo eamdem a milite abducerem.

(12) *Haud*. Alias *aut*, vel *at*, cum interrogandi signo.

(13) *Claudier*. Varie hæc leguntur. Mureti *Calvier*, h. e. decipi, ridet Lipsius, legens *claudere*, h. e. claudicare, & deficere. MSS. Leidensium unus, *interclaudier*; additumque alia manu, *intercipi*, *quin semper facerem*, *quæ voluisti*.

(14) *Reginæ*. Id est, divites; ut in Phormione, *regem me esse oportuit*.

(15) *Minas viginti*. Ubi solum Eunuchum viginti minis emptum dicit Parmeno, infra V, 6, 14, fugit eum ratio; nec ancillæ Æthiopissæ meminit, metu scilicet perturbatus. Tum quod Thraso de hac dicit III, 2, 18, *Hic sunt tres minæ*, non ex vero dicit, sed per contemptum.

(16) *Illi*. Eunuchus, & Æthiopissa.

(17) *Quidquid hujus*. *Rei* subaudiendum est, scilicet, quod heri illum non admisi.

IN ACTUM II.

(1) *Rogitare*? Deest vis, vel pergis. Ut si diceret, mirum est te rogitare.

(2) *Quod mi est carius*. Quod majori est mihi curæ, quod mihi acerbius. Vel ut alii, qui mihi sum carior, quam scilicet dona, ut ais, peritura.

(3) *Insomnia*. Si consideres ea quæ sequuntur, dubium non est, quin ita scripserit Terentius: *Mox noctu te adiget horsum insomnia*; ut *insomnia* non sint somnia, sed vigilia. Ita accipiens verba Parmenonis Phædria respondit, *opus faciam* &c. *ingratiis ut dormiam*. Mox rursus Parmeno, *vigilabis lassus*, inquit. Et sane, quomodo insomnia adigere poterant Phædriam in urbem, si ipse non dormiebat? Favet Donatus, qui hæc habet: *Legitur & adiget, ut sit insomnia numeri singularis*.

(4) *At ego*. Respondet alter rursus. Duplex Parasitorum genus: unum, quod ridiculis dicteriis; alterum, quod verbera aliasque injurias ultro patiendo victum quæritabat. Sed neutro generi se miser iste famelicus idoneum dicit; admoneturque a Gnathone, tertium quoque sua opera nunc exi-

stere genus Parasitorum extra ludibria positum, scilicet *adulatores*, & hinc quæstum sibi esse uberrimum.

(5) *Et re salva & perdita*. Priusquam mea bona consumerem & de meo impenderem, & postea de alieno.

(6) *In tantum honorem*. Alibi *tanto honore*.

(7) *Frigent*. H. e. cessant, vel gratia Thaidis exciderunt; quo sensu, scilicet de amissa gratia, *frigus* a latinis scriptoribus usurpatur.

(8) *Hice*. MS. Mark. *iste hoc munere arbitratur*. MS. Lips. *iste*.

(9) *Etiamnunc hic stat*. Hæc dicit egressus ex ædibus Thaidis; Parmeno vero lente, ac submissa voce superius loquutus erat.

(10) *Custos*. Adversus prædonum incursus illic excubabat juventus Attica. *Piræum*, portus 40 ab urbe stadiis distans.

(11) *Neque ego*. Dum illam non invenit, seipsum perditum censet.

(12) *Hic vero est*. MS. Bodl. *Hic vero puer est*.

(13) *Senium*. Pro, *senem*. Nec mireris, post *senium*, *qui* additum; declinationem enim ad intellectum retulit, ut alibi: *In Eunuchum suam*: Vel *scelus hic*.

(14) *Qui illum floccifecerim*. MSS. quidam, editio Juntina anni 1469, aliæque, *qui illum non floccifecerim*. At vero, notante Donato, *floccifacere* & contemnere & non contemnere significat.

(15) *Fac sis*. Fac, si vis. Subsequens versus, *sive adeo* &c. in MS. Bodl. Parmenoni tribuitur, & sic legitur: *Si adeo* &c.

(16) *Habitior*. Donato *habitior* est aptior, & est laus in virginem. Imo vero est corpulentior & robustior, & est vituperium in virginem: hinc eam dicunt pugnæ aptam, quod virorum potius est; hinc cibus deducitur.

(17) *Alia*. Minora scilicet infortunia incommoda dicenda sunt; non istud, quod maximum omnium est.

(18) *Ilicet*. Libri quidam junctim, *ipsa est scilicet*.

(19) *Quantum potes*. Deest, *cito*. Alii, *quantum potest*; sub. fieri.

(20) *Jocabar*. Callide servus non vult se auctorem videri tanti facinoris.

(21) *Faba*. Id est in me hoc malum recidet, in me hæc vindicabitur culpa; quasi fuerim arca, in qua cuditur, id est batuitur fustibus faba. Vel hoc proverbium inde natum est, quod quidam male coctam fabam, quæ dura permanserit, supra caput coqui saxo comminuunt. Quæ sequuntur alii ita legunt. Ch. *Ah!* Pa. *Flagitium facimus*.

(22) *An potius hæc patri* &c. Si hæc retineatur lectio, hic erit sensus: An potius æquum est hæc a me fieri cum damno patris, quem dolis eludam, pecunias ab eo auferen-

do, ut in meretrices insumam; cum id mihi liceat sine omni dispendio, imo cum omnium approbatione? Sed vexatissima lectio est horum duorum versuum. Faernus hanc tuetur ex libro Bembino, cum plusculis Editt. At in MS. Lips. pro, *patri*, est *pati*. Tunc sic distinguitur: *An potius hæc pati? æquum est &c.* Tunc vero illa, *quod qui rescierint*, *culpent*, Parmenonis objectionem continent, cui respondet Chærea: *Illud merito factum omnes putent*. Quæ vero sic leguntur in MS. Mark. cum editis quibusdam antiquis: *Quod qui rescierint*, *culpent nulli*, *sed illud factum merito omnes putent*. Hæc lectio planissimum reddit sensum, omnemque de patre lectionem excludit.

IN ACTUM III.

(1) *Ingentes*. Vide in hac Scena assentationem parasiticam, & stultitiam gloriosi militis. Semper auget Parasitus, quod Thraso vult esse magnum. Hic, *magnas* dixit; ille respondit, *ingentes*: hic, *læta est*; ille, *triumphat*.

(2) *Est perpaucorum hominum*. Aut qui paucis utitur, aut qui paucis placet, nimirum solis sapientibus: aut denique pauci sunt illius similes.

(3) *Imo nullorum*. Revera sensus est: Fieri non posse, ut Rex viri vel mediocris ingenii familiaritate utatur, quem adeo insulsus homo delectet. At bonus Thraso, id a Gnathone dici credebat; Regem sale & festivitate sua captum reliquos sine discrimine homines fastidire.

(4) *Lepus tute es &c*. Quod in te habes, hoc quæris in altero. Dictum ex Livio Andronico desumptum, teste Donato, verbis tectum, re impudentissimum.

(5) *Quod eam me amare suspicata est?* Pamphilam. Unde hæc suspicio? Jam ante nata erat. Hinc Thais supra I, 2, 62: *Sed ego quantum suspicor, ad virginem animum adjecit*.

(6) *Metuit*. MS. & editi quidam vetustissimi, *metuat*. Alii, *metuet*.

(7) *Ex homine hunc natum*. Thrasonem reprehendit Parmeno, quod beneficium Thaidi exprobraverit; Gnathonem, quod pro beneficio cœnam ostenderit. Hinc eos ita pares dicit, ut hic ab illo natus videatur. Vel si minus hæc placet explicatio, ecce alteram: Ex homine hunc natum dicas? annon potius ex bellua?

(8) *Ego illum Eunuchum*. H. e. indigne jactarem, vel contemnerem, non cogente potu, sed sobrius, id est, serio.

(9) *Qui haberet*. Nemo posset perpeti hunc servum, qui haberet, quomodo alium sibi pararet.

(10) *E flamma &c.* Epulas pro inferiis in rogum conjicere moris erat; extremæ autem mendicitatis & impudentiæ habebatur, inde cibum petere.

(11) *Vos.* Puellæ pedissequæ.

(12) *Rem divinam fecisse.* Legunt alii, *fecisse se.* Veteres autem nil aggrediebantur serium, quin Diis prius sacra fecissent.

(13) *Ubi friget.* Ubi re aut verbis destituta nihil habuit, quod diceret &c.

(14) *Hic quis est?* Donatum hæc omnia Chremeti tribuere observat Faernus. Variant h. l. MSS. In quibusdam est, *Ecquis hic?* In aliis, *Ecquis hic est?*

(15) *De symbolis essemus.* H. e. comederemus. Symbolas conferre, dicitur de pecunia, quam sodales pro se quisque conferunt, simul cœnaturi. Dabantur annuli, tanquam pignus, deficiente pecunia.

(16) *O festus dies hominis!* Tot sunt de horum verborum sensu conjecturæ, ut quid potius sit, non facile videas. Alii putant per hypallagen dixisse, *Festus dies hominis*, pro, *homo festi diei.* Alii dictum putant, pro *fausto homine*, *auspicato & optato*; vel quia ipse tantus sit, quantus est festus dies. Nonnulli etiam legendum sic conjiciunt: *O festus dies, homo mi!* vel, *O festus dies homini*, vel denique, *O festus dies ominis.* Elige, quod magis arridet.

(17) *Conclavi.* Est separatior locus in interioribus tectis. Hoc autem moris erat antiquis, ut singulis diebus lavarent; hinc tot balnea.

(18) *Danaæ.* Vide Ovidium Amor. III, 8, 29, & Metam. l. 4, v. 610. Mox dicit, Jovem se se convertisse *in hominem.* Utrum quia Jupiter humana forma aurum infundens pictus erat in tabulis, an pro Jove aurum? An, *in hominem*, id est, in hominis audaciam, & flagitia?

IN ACTUM IV.

(1) *Tun' in convivium illam?* Sub. adducas? At hoc præter morem Græcorum. Vide, quam stultus hic miles meminerit præcepti Gnathonis, supra III, 1, 50.

(2) *Aurum.* Intellige annulos, inaures, armillas, cætera, quibus in convivio & domi utebatur, non tamen ausa in publicum prodire auro ornata: lege quippe Athenis cautum, ne meretrix hujusmodi ornamentis uteretur.

(3) *Diverticulum.* Isidorus Orig. XV, 16. *Divortia sunt flexus viarum*, h. e. *viæ in diversa tendentes: eædem diverticula sunt*, h. e. *divisæ ac diversæ viæ.* Item locus, in quem e via divertimus, hospitium.

(4) *Extrema linea amare*. Scilicet videre, prima, vel extrema est in amore linea. De quinque porro amoris lineis, vide Farnabium.

(5) *Tam lepidis*. MS. Lips. edit. anni 1469, aliæque: *Tam inlepidis*.

(6) *Colore mustellino*. Color mustellæ in ventre nonnihil lividus est, qualis in Eunuchis & hydropicis cernitur.

(7) *Sine malo*. Hoc est, sine supplicio & tormentis. Quæ sequuntur, *ora me*, & superiora illa, *Heus tu negato rursum*, submissa voce dixit Eunucho.

(8) *Ætatem*. Pro longinquo tempore.

(9) *Quasi istuc*. Sub. ego commoverim. Acidalius legit eleganter: *Qui quæso istuc?*

(10) *Cistellam*. Tangit morem veterum in liberis exponendis, quibus ut haberent, unde cognoscerenrur, apponebantur simul indicia quædam, monumenta, crepundia. Pamphilæ vero, licet non exposita, sed a prædonibus abrepta fuerat, supererant procul dubio crepundia quædam, & indicia, quibus agnosci posset. *Riscus* porro est cista pelle contecta.

(11) *Vecti*. Ferreo instrumento parietibus domorum perfodiendis apto.

(12) *Manipulus furum*. Merito centurionem videns, manipulum desideravit: hoc est, coquum videns, convivas desiderat. Alii *manipulum furum* coqui discipulos esse putant.

(13) *Post principia*. Post principes; h. e. genus militum inter hastatos & triarios medium, in acie *principia* dicta, non secus ac servi, *servitia*.

(14) *Omnium*. Aposiopesis. *Pessime*, aut tale quippiam.

(15) *Furti se alligat*. Id est, reum se efficit fraudis, & tibi dat actionem furti adversus se, apud Prætorem.

IN ACTUM V.

(1) *Quid illo facias*. In MSS. plusculis & Donato, est *illi*. Et pro, *facias*, alii habent *facies*, vel *faciam*, vel *faciemus*.

(2) *Debeam, credo*. Ironice ista pronuncianda sunt. Sane debere dicimur pœnas pro injuria ei, cui injuriam fecerimus; quas se non debituram Chæreæ, ut furcifero, dicit Pythias, etiamsi in capillum ejus involaverit in servili habitu constituti.

(3) *Tamen si pater*. Editio anni 1469: *Tamen si pater velit*.

(4) *Virgo vero*. Ironice; id est, quasi sis virgo, quæ pudicitiam & servat & veneratur. Vel etiam, an hoc pudet; virginem vero vitiasse non pudet?

(5) *Sed nil promoves. Illa gradum studio celerabat anili.* Virg. IV Æneid. 641.

(6) *Ab meretrice avara.* Surripui. *Eam confeci.* In plusculis MSS. est, *confeci ut potiretur*, ex glossa scilicet, observante Rivio.

(7) *Exempla.* Graves pœnæ, quæ possunt cæteris documento esse, ne delinquant, *exempla* dicuntur.

(8) *Quod mœchis solet.* His in ipso facto deprehensis virilia amputabantur.

(9) *Sati'ne salvæ?* Satisne salvæ sunt res nostræ? Alii adverb. *salve*.

(10) *In astu venit?* In urbem de Piræo. Sic Athenienses vocabant urbem suam. Latomus proverbium esse ait, dicique de callidis & usu peritis.

(11) *Non pote satis.* Alii, *non satis potest*. Al. *non possum satis*.

(12) *Meo indicio.* Proverbium in eos, qui ipsi se produnt; quia sorex non facile caperetur, nisi emitteret vocem noctu, vel strepitum ederet.

(13) *Omphalæ.* Omphale Lydiæ regina fuit, quæ Herculem sibi servientem etiam ad lanificium compulit: cum ipse calathum, & colum, cultusque fœmineos, sagittis & clava, leonisque tegmine mutasset.

(14) *Hunc.* Chæream.

(15) *Pellitur.* Alii *pelletur*. Mox etiam pro, *visam domi*; alii, *visam domum*.

(16) *Si quid collibuit.* Si quid agendum suscipis, facile tibi factu est; quippe novi tuam industriam.

(17) *Quod dicas mihi.* Alii, *nihil est, quod dicas mihi*.

(18) *Bene libenter victitas.* Id est, laute. Quæ sequuntur, sic alibi: *Quod des, paullum est: & necesse* &c.

(19) *Homo.* Alii, *hominem*. Nemo invitat, & excipit liberalius, ac benignius.

(20) *Præter promissum.* Confirmat Phædria per jocum id, quod de Thrasone dixerat Gnatho. Alii sic legunt: *Nil prætermissum est. ite hac omnes.*

IN HEAUTONTIMORUMENI PROLOGUM.

(1) *Cur parteis seni.* Prologus concitatus: nam & se purgat, & adversarium acriter terret. Actor quoque, ex commodo suo, cur hanc Comœdiæ actionem susceperit, caussas affert.

Quas vero partes (Prologi scilicet) nunc seni tribuit; alias agebant adolescentes, quod hi melius viderentur conciliare favorem spectatorum. Hoc loco Poeta hasce partes dedit seni, ut orator potius esset, quam Prologus. Vide mox vers. 11.

(2) *Heautontimorumenon: duplex quæ &c.* Meminit, & explicat Cicero Tusc. 3, 27. *Quid ille Terentianus Ipse se puniens?* Duplex ex simplici dicitur, quod in Menandri Heautontim. cum unus fuerit senex, filius unicus, una amica, servus unus; in hac sua Terentius personas omnes geminaverit, quod ingeniosissimæ dexteritatis est; hinc *novam esse ostendit*.

(3) *Bonorum exemplum*. Vide Prologum Andriæ 18. Intelligit, autem Nævium, Plautum, Ennium.

(4) *Amicum*. Pro amicorum, videlicet Lælii, & Scipionis.

(5) *Ne ille*. Neque hæc in suam defensionem dicta putet L. Lavinius, qui decorum personæ non servaverit; nimirum ille scurriles servi discursiones induxit, ita ut illi *populus in via decesserit, & insano servierit*.

(6) *Statariam*. Comœdiam, seu Fabulam, cui opponitur *Motoria*. Illa tranquilla, hæc tumultuosior.

IN ACTUM I.

(1) *At enim me*. Alii legunt: *At enim, dices, me* &c. Scilicet dices: Piget me videre, quantum hìc promoveant opus meum servi pigri, & cessatores.

(2) *Si quid laboris est*. Cum hæc sententia satis illi aperta non esset, hic versus Guyeto spurius, & Terentio indignus visus est. Sed injuria. Hoc enim valet: Si quid in animo molestiæ est, quod te male habeat, doleo; nollem factum.

(3) *Tam graveis bos*. Sub. rastros tractas; quod appositos a terra allevans dixit Chremes. Ex his omnibus apparet, in ipso fundo, atque adeo in ipso opere Chremem deprehendisse Menedemum, quod negat Dacieria in Præf. ad Terentium.

(4) *Via pervolgata patrum*. Non de jure patriæ potestatis, sed de solita patrum sævitia, humanitatis & amoris leges negligentium, accipienda hæc sunt.

(5) *Ætate me &c.* Integer hic versus sic alibi: *Et ætate putavit me, & benevolentia*.

(6) *Inscripsi illico Ædeis*. Alii sic distinguunt: *Inscripsi illico ædes mercede; quasi* &c. *Inscribere mercede*, est, locandas dare; *inscribere* vero *pretio*, vendendas ponere. Erat idcirco inscriptio ædium, *ædes vendundæ*, vel *ædes locandæ*.

(7) *Dionysia*. Hoc est, Bacchanalia. Dionysii autem, qui & Bacchus dicitur, sacra, a plerisque Græciæ urbibus triennio quoque celebrabantur.

(8) *Apud me esse ajunt*. Quia solus in scena restitit Chremes, videtur ad ostium Phaniæ vicini accedens unum ex domesticis habuisse obvium, qui ei dixerit, Phaniam jam ad cœnam abiisse.

(9) *Cessant*. Syrus & Dromo servi in urbem missi ad arcessendam Antiphilam. Intus relictum Cliniam alloquitur Clitipho in Proscenium egrediens.

(10) *Quem minu' credere est*? Nimirum credendum non est, Cliniam esse miserum.

(11) *Paullo qui est* &c. Discrepant auctores; & hæc nonnulli ad filios, alii ad parentes referunt. At vero videtur manifesto distinguere Chremes inter filium *paullo tolerabilem*, & eum, *cujus animus semel se cupiditate devinxit mala*, atque adeo qui jam plane intolerabilis parentibus est factus.

IN ACTUM II.

(1) *Per alium*. Sub Menedemi persona, cujus caussam modo agens invehebatur in Cliniam, adeoque in adolescentes omnes.

(2) *Quod dem ei, recte est*. Multum laborant de horum verborum sensu interpretes. Quidam illud *recte* idem valere putant ac *satis est*. Alii ita explicant: *sic satis*. Sed omnium maxime admittendam Parei explicationem censeo. Omnino scilicet id velle videtur Clitipho, sibi cum nihil sit, quod det, illud *recte* esse loco muneris. Nam nihil sibi esse, aperte dicere, religio est, nefas est.

(3) *Animum exaugeant*. *In cogitando mœrore augeor*. Plautus, Stich. I, 1, 54. Alii legunt, *exangeant*. In iis enim, quæ duplicem conjugationem admittunt, etiam *Ango* & *Angeo* collocant.

(4) *Cave*. Sic in MS. Mark. & planior fit sensus. Alii, *caves*. Sic vers. 11, pro *comuntur*, MS. Mark. habet *comantur*; alii vero plurimi, *conantur*.

(5) *Ornantur sibi*. Non ut placeant amatoribus. Honesta igitur erat Antiphila.

(6) *Pax*. Silentii sibi aliisve indicendi interjectio est, valetque *st*; vel etiam abrumpendi sermonis; & significat, satis, finis est, hactenus.

(7) *Audiendum hercle est*. Si hæc Cliniæ sunt verba ad Clitiphonem, parum certe cum præcedentibus cohærent; modo enim ipse laudat Clitiphonem interturbantem Syri sermonem,

Syre, *verum hic dicit*, *mitte;* modo rursus Syrum non vult interturbari a Clitiphone. idem Clinia, cum dicit *audiendum hercle est*, *tace*. Puto igitur cum pluribus MSS. Coloniensi, & Mark. & Editt. ann. 1469, 1481, 1490, integrum locum ita esse ordinandum: Sy. *Enimvero reticere nequeo; multimodis injurius Clitipho es*, *neque ferri potis es*. *Audiendum hercle est*. Clin. *Tace*. Clit. *Quid est?* Sy. *Quid est? Vis amare* &c.

(8) *Aut hæc cum illis*. *Hæc*, pericula: *illis*, emolumentis, ut *amari*, *potiri*, *invenire quod des illi*.

(9) *In aurem utramvis*. Proverbium in eos, qui securi & otiosi vitam ducunt.

(10) *Eversas cervices*. Contrarium est, *erectas cervices*, & superbiam denotat. Hìc vero significat illum ab amica flecti, ac domari.

(11) *Nisi si prospectum*. MSS. plusculi: *Nisi prospectum interea aliquid nobis est*. Sensus est: Nisi interea rem ex quæstu fecerimus.

(12) *Duras dabit*. Subaudi, *vices*, aut *partes*. Vel *duras dabit*, hoc est, durum se præbebit. Vel absolute *duras*, ut dicimus *bonas* ei dedit; vel dabit pœnas.

(13) *Venisse*. Alii, *advenisse*. Mox vero pro *exoptatam*, alii Editi *exoptata*: MS. Bodl. *Spectata*. MS. Lips. *Exspectata*.

IN ACTUM III.

(1) *Luciscit hoc jam*. MSS. quidam, *Lucescit*. MS. Lips. cum nonnullis aliis: *Lucescit; hoc jam* &c. Suspiciens vero Chremes, & cœlum quaquaversum intuens inquit, *Hoc;* quod cœlum significat. Pacuvius, apud Cic. Nat. Deor. II, 36. *Hoc*, *quod memoro*, *nostri cœlum*, *Graji perhibent æthera*. Sic Plaut. Amph. I, 3, 45. *Luciscit hoc jam*.

(2) *Erat contenta*. Sic in ejus opinione; at Bacchidem antea quoque *procacem*, *magnificam*, *sumptuosam*, *nobilem* vocavit Clitipho I, 2, 15.

(3) *Relevi dolia omnia*. Obsignabantur vasa vinaria, & linebantur luto, argilla, pice, gypso, aut cera, ne vinum fugeret aut mucesceret, ac ne furto educeretur a servis. Hinc vasa *relinere*, est eadem perforare; & id fiebat, auferendo ceram, limum, & similia.

(4) *Illo vestro*. Dromone.

(5) *Senem*. Chremetem; quod tamen Chremes de Menedemo intelligit. Illa vero: *hac illac circumcursa*, dixit Syrus admonens se ipsum.

(6) *Recte*. Deflectit callide orationem in aliud, quasi dixerit, *nihil*.

(7) *Aquilæ senectus*. Varie accipiunt interpretes; vel quod aquilæ quasi renovare vires in senectute dicuntur; vel quod, superiore rostro per senium *accrescente*, *ut aduncitas aperiri non queat* (Plin. 10 Nat. Hist.) prædæ carnibus vesci nequeunt, & sanguinem tantum exsugunt: ex quo proverbium in senes, qui plus bibunt, quam comedunt.

(8) *Servulum*. Dromonem, de quo etiam postea. At Syrus de se illa dici putaverat, ut ex seqq. apparet: *Syre, tibi timui male*.

(9) *Hujus sumptus*. Ita hæc intellige: *Exspectat* Dromo, *abeat Clinia*, *hujus* Bacchidis; quam Chremes Cliniæ amicam, non Clitiphonis esse, putabat. Sic lepide Chremes dolis instruit servum contra se se, cum Menedemo crederet insidias fieri.

(10) *Sed si quid, ne quid*. Sed si quidquam tale evenerit, ne quid succenseas.

(11) *Tractare possim*. Memor Syrus verborum Chremetis, quæ mox dixerat, promittit se illum magnifice tractaturum, si tale quidquam filio suo evenerit; scilicet fallacias finget, pecuniam ab illo emunget, ut filio succurrat; ipsum denique ita servabit.

(12) *Quid istuc*. Viderat Chremes filium ludentem cum Bacchide, quam, ut diximus, Cliniæ esse credebat.

(13) *Illum facere credito*. H. e. libertatem Cliniæ impediri præsentia tua, ne faciat ea, quæ fert animus.

(14) *Una accedundi via*. An hæc tantum via est accedendi ad eos, ut te immisceas ipsorum amoribus? Pudice agas omnia.

(15) *Obtemperat*. Quid filius herilis obtemperaret servo? Scilicet videtur fuisse pædagogus Clitiphonis.

(16) *Arrhaboni*. Est *Arrhabo* pars pretii, quæ datur initio contractus, ut fides constet.

(17) *Cliniam orat*. Nimis longum, varias eruditorum interpretationes vexatissimi hujusce loci referre; qui sic distinguendus videtur: *Cliniam orat* (Bacchis) *sibi ut id* (argentum) *nunc det*: *illam* (Antiphilam adolescentulam) *illi* (Cliniæ) *tamen post daturam* (id argentum): *mille nummum poscit* (Bacchis): & sane ita Syrus explicat id, quod supra dixerat: *Pessuma est* &c. *Vide hoc, quod inceptet facinus*.

IN ACTUM IV.

(1) *Annulus*. Vide exponendi morem supr. not. 10 in Act. 4 Eunuchi. Indicia, quæ expositis apponebantur, erant nimirum annuli, monilia, pretiosa quædam, ut si quis eos tolleret, suppeteret educationis præmium; si morerentur, sepulturæ sumptus.

(2) *Damno auctus est*. Filias exponebant potius, quam filios, ne damno augerent parentes in educandis iis, collocandis, atque dotandis.

(3) *Quam Bacchis*. Ab illa scilicet adolescentula, *quam Bacchis secum adduxit*. MS. Mark. & Boend. *Adduxit*, *ex adolescentula*.

(4) *Interii*. Metuit Syrus, ne agnoscatur Antiphila, priusquam interceperit argentum Chremeti, quod detur Bacchidi a Clitiphone.

(5) *Qui usque una affuerim*. Scilicet adfuerat Syrus sermoni Sostratæ cum Chremete de Antiphila jam inventa; & ea propter lætari Cliniam existimabat.

(6) *Istam*. Bacchidem nempe, amicam Clitiphonis.

(7) *Quid si redeo*. Indignatus tot repetitionibus Cliniæ dicentis, *quid me fiat*, *quid tum*, *si hoc* &c. verbo utitur in illos usitato, qui subtimidi in re peragenda, semper dicere solent, *quod si hoc*, *vel illud accideret*; & talia dicta ostendit esse ridicula suo responso.

(8) *Decem minas*. MS. Mark. *Decem ob minas*.

(9) *Dionysia*. Vide supra ad act. I, not. 7. De eodem autem *milite* jam mentio facta, supra II, 3, 124, cujus amatoris h. l. mentionem injicit Bacchis, ad argentum facilius extorquendum.

(10) *Quantum ei damni*. Persolvet enim Chremes argentum ex fallacia Syri: quod erit majus damnum, quam si apud eum meretrix permansisset.

(11) *Gloriare*. Jam crediderat Chremes, Menedemum reapse emunctum fuisse; ubi vero dixit Syrus, scite sibi in mentem venisse, quo pacto argentum eripere a Menedemo possit; tunc ille, quid igitur gloriaris, inquit, rem tibi *ex sententia evenisse*?

(12) *Homini*. Qui a patre aufugerat, meretrici superbæ & sumptuosæ addicto.

(13) *Summa est malitia*. In aliis est, *Injuria*. Hic veterator servus occurrit iis, quæ poterat Chremes objicere, & respondere.

(14) *Bene parte aucta*. Al. *bene parte acta*, alii *uncta*, al. *parti aucta*. Sensus est: Non decet te, qui lautæ vitæ sis & splendidæ, in omnibus juris rigorem observare.

(15) *Hæc*. Dictum pro *Hæ*: sub. *minæ*.

(16) *Ut errat*. Uterque; Chremes præcipue, qui Menedemum credit decipi, dum ipse decipitur.

(17) *Erravi, res acta est*. Vexatissimus hic locus. Non desunt, qui versum hunc 11 in quibusdam libris desiderari tradiderint. Alii Syro ex occulto aucupanti sermonem senum attribuunt. Videtur enim Syrum pœnitere, quod consilium de emungendo Menedemo aperuisset Chremeti; ubi animadvertit, herum illud indicasse Menedemo. Alii tandem sic legunt, & distinguunt: Ch. *Erravi. sic res acta est*. Me. *Quanta* &c.

(18) *Scilicet daturum*. Scilicet Clinias id argentum daturus est amicæ, nempe Bacchidi, quam tu falso credis amicam Clitiphonis.

(19) *Frustra igitur*. Frustra gavisus sum, filium meum Cliniam resipuisse putans, ad uxorem appulisse animum, & Antiphilam sibi in matrimonium petere.

(20) *Te scientem*. Eugraphius & MSS. plurimi legunt, *te sciente*.

IN ACTUM V.

(1) *Id scio*. Ironice hæc omnia. Menedemus enim suis jam erroribus solutus illudit Chremetem, qui sibi in alieno tantum sapere visus erat, incaute interim in fraudem illectus.

(2) *Voltus quoque hominum fingit*. Necdum Chremes sibi persuadet, Cliniam revera amare Antiphilam; sed ficto vultu simulare amorem putat, ita edoctum a Syro servo, ut hoc artificio argentum Menedemo posset eripere. At Menedemus edoctus omnia, salse ei regerit vers. 25, Syrum ita finxisse suum etiam filium Clitiphonem, ut Bacchidem ex animo amet, licet ipse ipsius Menedemi decipiendi caussa id simulari arbitraretur.

(3) *Comi*. In plurimis MSS. & nonnullis editionibus, *communi*; itaque hic versus a Grævio citatur ad Suet. Vesp. 22, h. e. *familiari*, *affabili*.

(4) *Potius multo*. Alii, *potius malo*, vel *multo malo*.

(5) *Ut arcessat*. Scilicet Clitipho.

(6) *Volgo id faciunt*. Sub. *Adolescentes*. *Id* tamen elegantius abest in plerisque MSS. & Edd.

(7) *Aram tibi, neque precatorem.* Scilicet duo perfugia habebant servi, *Aram* & *precatorem*, seu *deprecatorem*.

(8) *Abierit.* Alii *aberit*; de sensu vero discrepant. Quidam sic: *Non aberit longius* pater; quidam vero pro *pater*, *consilium* substituunt: alii, *periculum*. Eorum, qui de consilio intelligunt, sententia ex sequentibus confirmatur; Syrus nempe Clitiphonem filium non esse Chremetis & Sostratæ arbitratur.

(9) *Ob peccatum hoc.* Quod sciat, te amare Bacchidem.

(10) *An uxorem ducat, ac Syro nil gratiæ.* Haud scio, an Chremes ducat secum Sostratam. Certe tu Clitipho hoc pacto parentes tibi reconciliabis: ego autem nihil sum gratiæ apud illos habiturus.

(11) *Quod filia est inventa.* Quæ documento erit, me sterilem non fuisse.

(12) *Nescio Deos.* Sunt qui Chremetem id voluisse dicunt per hæc verba: *Nescio, quid facturi sint Dii, prohibituri ne istæc, an non.* Crediderim tamen, duce viro eruditissimo, sensum verborum Chremetis esse: *Non nunc de Diis res agitur, neque adeo Deos in partes voco*: hinc quid ipse per se facturus sit, addit.

(13) *Illam.* MS. Bodl. & *Mark.* cum editione Anonyma, *Puellam.*

(14) *Credas animum ibi esse?* H. e. Credisne serio appulisse animum ad uxorem, cum oblatam a matre recuset? An non videtur potius hoc simulate promittere, ut iram meam in ipsum remittam, nec omnia bona dem Cliniæ in dotem?

	ERRATA	CORRIGE
Pag. 118. lin. 1.	nuptias.	nuptias
153. 24.	Mihin'	Mihin'?